T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞMELERİNDE ÇÖPÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

EDİZ İBRAHİM BOYNİKOĞLU

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ADNAN BAYSAL

EDİRNE 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞMELERİNDE ÇÖPÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

EDİZ İBRAHİM BOYNİKOĞLU

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ADNAN BAYSAL

EDİRNE 2019

Başlık: Anadolu'da Neolitik Dönem Yerleşmelerinde Çöpün Değerlendirilmesi

Yazar: Ediz İbrahim BOYNİKOĞLU

ÖZET

Neolitikleşme sürecinin Anadolu'da ortaya çıkışıyla birlikte bitkilerin kültüre alınarak tarımsal anlamda gelişmelerin yaşandığını, hayvanların evcilleştirildiğini, nüfus, ekonomik, kültürel, sosyal, bilişsel ve davranışsal açıdan toplumsal dinamikteki birçok değişimi mimari yapılar ve küçük buluntular üzerinden öğrenebilmekteyiz. Bu tez çalışmasında, insan topluluklarının yaşam alanlarının belirlenmesi ve yaşam modellerinin şekillenmesinin anlaşılmasında, materyal kültür ögelerinin ne denli önemli bilgi kaynakları olduğuna değinilirken, çalışma kapsamında incelenen yerleşimlerdeki kazı yöntemlerine bakıldığında, genel yaklaşım açısından çöplerin ya da çöp yığınlarının adeta maddi kültür kalıntısı kapsamında ele alınmamış olduğu görülmüş ve bu konuda özellikle Türkiye arkeolojisinde önemli boşlukların olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmayla, çöplerin içeriklerinin ve atıldıkları yerlerin günümüzde olduğu gibi tarihöncesi dönemlerde de sözü edilen kültürel değişim ve dönüşüm dinamiklerine dair fikir edinebileceğimiz en önemli ipuçlarını taşıyan birimler olduğuna, aynı zamanda konu üzerinde önemli bir potansiyelin ortaya çıkarılmasına ve Türkiye arkeolojisinde sözü edilen boşluğun giderilmesinin önemine dikkat çekilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çöp, Süprüntü, Birikinti, Atık, Bertaraf, Çöp Arkeolojisi, Anadolu, Neolitik

Title: Evaluation of Garbage in The Neolithic Settlements of Anatolia

Author: Ediz İbrahim BOYNİKOĞLU

ABSTRACT

With the existance of the Neolithization in Anatolia, we can learn about the developments in agricultural sense by cultivation of plants, the domestication of the animals the many changes in the social dynamic in terms of population, economic, cultural, social, cognitive and behavioral aspects through architectural structures and small finds. In this thesis, it is mentioned how important the material culture elements to clarify the living spaces of human communities and understand the model of living embodiment. When we look at the excavation methods of sites examined in this study, it was understood that trashes or middens are not covered in the context of material cultural ruins. There is lack of knowledge about this issue, which was mentioned in previous sentence, especially in Turkey archaeology.

In conclusion, this thesis points that contents of trashes and dumps are the most important hints to estimate cultural shift and transformation in not only nowadays but also prehistoric period. In addition, this study aims that elicit on countless potential and draw attention on this issue in Turkey archaeology.

Keywords: Garbage, Refuse, Trash, Midden, Dump, Waste, Disposal, Garbage Archaeology, Anatolia, Neolithic

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

Kısaltmalar Listesi vi

Resim Listesi vii

Grafik Listesi ix

ÖNSÖZ x

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM 6

1. KONUNUN TANITIMI (AMAÇ, KAPSAM ve YÖNTEM) 6

1.1. Araştırmanın Amacı 6

1.2. Araştırmanın Kapsamı 10

1.3. Araştırmanın Yöntemi 12

2. ÇÖP NEDİR? ARKEOLOJİK VE MODERN DÜNYA TEMELİNDE ÇÖP 15

2.1. Çöpün Karakteristikleri 18

2.2. Modern Dünya Temelinde Çöp ve İlk Araştırmalar 19

2.3. “Çöp” Kavramının Tarihsel Değişimi 21

2.4. Tüketim ve Atık İlişkisi 25

3. Çöpe Yaklaşımlar....29

3.1. Hijyenik Olarak....29

3.2. Ekonomik Olarak....34

3.3. Materyal Kültürü Olarak....37

3.4. Sembolik Olarak....38

3.5. Yerleşim ve Yaşam Alanlarının Şekillenmesi Açısından....41

3.6. Hammadde Kaynağı Olarak....43

4. ÇÖPÜN ARKEOLOJİK ANLAMI, ÖNEMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ....44

5. ÇÖP TÜRLERİ....51

5.1. Birincil Atıklar....53

5.2. İkincil Atıklar....53

5.3. Fiili (*de facto*) Atıklar....54

5.4. Ritüel Atıklar....56

6. ÇÖP ATMA MODELLERİ....62

6.1. Açık Alan....67

6.2. Kapalı Alan....68

6.3. Çöp Çukuru....68

2. BÖLÜM....69

1. ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞMELERİNDE SAPTANAN ÇÖP ALANLARI ve İÇERİKLERİ....69

1.1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi....71

2. Orta Anadolu Bölgesi....84

2.1. Orta Anadolu Bölgesi Coğrafi Özellikleri.....84

3. Batı Anadolu ve Trakya Bölgesi 100

3.1. Ege Bölgesi Coğrafi Özellikleri 100

3.2. Marmara Bölgesi Coğrafi Özellikleri 101

4. Akdeniz Bölgesi.....108

4.1. Akdeniz Bölgesi'nin Coğrafi Özellikleri 108

GENEL DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA.....116

SONUÇ 120

KAYNAKÇA.....125

Kısaltmalar Listesi

bkz.: bakınız

MÖ: Milattan Önce

Örn.: Örnek

PPNA: Pre Pottery Neolithic A

PPNB: Pre Pottery Neolithic B

PPNC: Pre Pottery Neolithic C

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

vb.: ve benzeri

yy.: yüzyıl

Resim Listesi

Resim 1: File Maker veritabanı çalışma dosyası örneği.....14

Resim 2: Ele alınan neolitik yerleşimler. 150

Resim 3: Hakemi Use kazısında bulunan onarılmış Arkaik Hassuna Kabı (Tekin, 2010, s. 693).....151

Resim 4: Başında ambalaj taşıyan yerliler (Verhart & Wansleeben, 1997 s. 68). .151

Resim 5: Başında tabak taşıyan yerliler (Verhart & Wansleeben, 1997, s. 67). 152

Resim 6: Hakemi Use'de bulunan kil figürin (Tekin, 2006, s. 720). 152

Resim 7: Hakemi Use'de bulunan kil figürin (Tekin, 2010, s. 696). 153

Resim 8: Akarçay Tepe doğu kesim 8. ve 7. Tabaka (Özbaşaran, Molist, 2007, s. 150). 153

Resim 9: Akarçay Tepe ortak kullanım alanı BC yapısı (Özbaşaran, Molist, 2008, s. 162). 154

Resim 10: Akarçay Tepe BA binası (Özbaşaran vd., 2007, s. 201). 154

Resim 11: Caferhöyük 3 odalı ev (Cauvin, vd., 2007, s. 88). 155

Resim 12: Göbeklitepe'de bulunan El Khaim, Biblos, Nemrik, Helvan tipi ok uçları (https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/2016/06/22/how-old-ist-it-dating-gobekli-tepe). 156

Resim 13: Göbekli Tepe planı (https://i0.wp.com/www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/wp-content/uploads/sites/8/2017/08/04_plan.jpg?zoom=1.25&fit=1236%2C581) 156

Resim 14: Göbekli Tepe PPNA yapıları (https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/the-research-project/) 157

Resim 15: Göbekli Tepe yapı dolgusu (Schmidt, 2007b, s. 205). 158

Resim 16: Hallan Çemi kazısındaki yapıların planları (Rosenberg, 2011, s. 72)...158

Resim 17: Hallan Çemi üç adet koyuna ait kafatası (Rosenberg, 2011, s. 74). 159

Resim 18: Mezraa-Teleilat Çevre Duvarı (Güldoğan, 2008, s. 558). 159

Resim 19: Mezraa-Teleilat 20C Açması, (Özdoğan, 2011, s. 230) 160

Resim 20: Aşıklı Höyük 4GH açması, 2.tabaka yapı evreleri (Duru, 2013, s. 329). 161

Resim 21: Musular yerleşim planı (Özbaşaran, Duru, 2005, s. 19).....162

Resim 22: Çatalhöyük 8. tabaka, bina 2, alan 115 (Çatalhöyük Kazısı Veritabanı). 162

Resim 23: Köşk Höyük 5. tabaka ana kayaya oyulmuş çukurlar (Öztan, 2007, s. 218). 163

Resim 24: Köşk Höyük E / 9 açmasındaki çöplükte bulunan idol (Öztan, 2007, s. 222). 163

Resim 25: Tepecik - Çiftlik 17J açması çöp çukuru (https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik?lightbox=dataItem-ijzoaz6u). 164

Resim 26: Tepecik - Çiftlik 17J açması çöp çukuru (https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik?lightbox=dataItem-ijzoaz6u). 164

Resim 27: Barcın Höyük VId1 evresi genel planı (Gerritsen, Özbal, 2016, s. 202). 165

Resim 28: Ege Gübre 3. tabaka, çöplük alanı (Ozan, 2012, s. 86). 166

Resim 29: Ulucak Höyük L13 açması, 5. Evre, f tabakası (Çevik, 2013, s. 157)...166

Resim 30: Domuztepe Operasyon I (Atakuman, Erdem, 2015, s. 5). 167

Grafik Listesi

Grafik 1: İncelenen Neolitik yerleşimlerin kronoloji tablosu. 11

Grafik 2: Neolitik Dönem yerleşim dağılımı. 168

Grafik 3: Bölgesel dağılım. 169

Grafik 4: Buluntu alanı türlerinin dağılımı. 170

Grafik 5: Çatalhöyük buluntu alanı türlerinin dağılımı. 171

Grafik 6: Buluntu alanları. 172

Grafik 7: Çatalhöyük buluntu alanı dağılımı. 173

Grafik 8: Çatalhöyük buluntu dağılımı. 174

Grafik 9: Buluntu dağılımı. 175

ÖNSÖZ

Toplumsal anlamda birçok bilginin açığa çıkarılabileceği, nesnelerin arka planında gizli kalmış ipuçlarının edinilebileceği, insanların yaşam biçimlerine dair neredeyse tüm bilgileri içerebilen kanıtlar deposu olarak tanımlayabileceğimiz çöp, ne yazık ki Türkiye arkeolojisinde diğer materyal kültür ögeleri gibi arkeolojik bir araştırmanın unsuru olarak görülmemiştir. Dolayısıyla, bu yöndeki çalışmalara da hak ettiği önem verilmemiştir. Özellikle tarihöncesi arkeolojisi açısından değerlendirildiğinde, ele alınan tez çalışmalarında daha çok, uzmanlaşma gerektiren çanak çömlek, taş, mimari, mezar vb. buluntular üzerinden obje tasnifi ve kültür tarihçiliğine ağırlık verilen bir arkeolojik yaklaşımın ve bağlamından kopuk olarak ele alınıp değerlendirilen nesnelerin insan, mekân ve zamandan bağımsız bir şekilde incelendiği gözlenmektedir. Sözü edilen tez çalışmalarının içeriklerine ilişkin YÖK'ün tez merkezinde bulunan tezlerin başlıkları incelendiğinde, arkeoloji alanında henüz çöp ile ilgili herhangi bir tez çalışması yapılmadığı, Türkiye'deki Neolitik Dönemi içeren tezlerin dışındaki yayınlara baktığımızda da içerik açısından kültür tarihçiliğine bağlı olarak gerçekleştirilen, malzeme tasnifinin ön planda tutulduğu görülmüştür (bkz. Çilingiroğlu, 2015). Neolitik Dönem açısından sorun odaklı ele alınan konulara bakacak olursak daha çok yerleşik yaşama geçişin anlaşılmasına dönük daha temel sorunları içeren, kuramsal açıdan tartışmalı veya daha "önemli" sayılabilecek konuların ele alındığını belirtmemiz gerekir.

Örneğin, Childe'ın (1978) yayılımcı model kuramı, tezin zamansal kapsamını da oluşturan, Neolitikleşme sürecinin açıklanmasında yaygın bir görüş olarak ortaya koyulan teorilerden biridir. Yayılımcı model olarak izah edebileceğimiz, kimi zaman yeni savlarla çeşitli bilim insanları tarafından geliştirilen kuram (Fisher, 1937; Ammerman&Cavalli - Sforza, 1973; Zvelebil, 2001), daha sonra özet olarak bir göç dalgasıyla beraber, çeşitli mal gruplarının ve teknolojik bilginin aktarılarak kültürel anlamda yayılım sağlandığını ifade etmektedir. Ayrıca "Neolitik Paket" modeli (Pérles, 2001; Özdoğan, 2002; Çilingiroğlu, 2005) olarak da bilinen bu teoriye göre bir kültürel yayılımın varlığı, belirli materyal kültür ögelerinin mevcudiyetine bağlanmıştır.

Ortaya koyulan bu teorik yaklaşımda kültürün varlığının insanın üretmiş olduğu materyal kültür ögelerine bağlı olduğunun ifade edilmesinin yanında, bu materyallerin arasında bir kültürden geriye kalan kalıntılar ve bununla birlikte insanın yaratmış

olduğu kültürel birikimin özeti olarak ifade edebileceğimiz çöpler ile ilgili olarak ayrı bir değerlendirmenin yer almadığı görülmektedir. Elbette arkeolojik çalışmalardaki boşlukları sadece çöpün varlığını ve alan içerisindeki önemini açıklayarak dolduramayız. Fakat çöpün diğer kalıntılardan farklı olarak arkeolojik bulguları içerisine alan bir yapısının olması nedeniyle ayrı bir başlık olarak detaylandırılıp incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kültürel anlamda kısmen benzerlikler taşıyor olsa da her yerleşimin, topluluğun veya bireyin kendine özgü koşulları, kültürel olarak farklı yaşam biçimleri olduğu bilinmektedir (Malinowski, 1992; Lévi-Strauss, 2010; Boas, 2017). Fakat kültürün çizgisel bir biçimde ilerlediği, aktarıldığı ve her toplumun aynı süreçten geçerek evrim geçirdiğinin varsayıldığı yaklaşımda (Morgan, 1994), söz konusu toplumların kültürel, sosyal, coğrafi ve ekonomik anlamda kendine özgü farklılıklarını görebilmek mümkün olmamaktadır. O halde tüm bu erişebildiklerimiz arasındaki farklılıkları okuyabilmemizi engelleyen faktörler nelerdir? Bu aşamada belki de materyal kültürü üzerinden açıklanmaya çalışılan toplumların, yaratmış oldukları kültüre araştırma çalışmalarında "neden? ve nasıl?" sorularını yöneltmeleri gerekmektedir. İşte bu tez çalışmasında sözü edilen kültürel farklılığın ortaya çıkarılabileceği en önemli unsurlardan biri olan çöp üzerine odaklanılmıştır.

Tezin esas önermesi ise çöpün, arkeolojik veri veya materyal kültür olarak değerlendirildiğinde, özellikle arkeolojinin, geçmişte yaşamış toplulukların veya kültürün niteliğinin, niceliğinin veya karakteristiklerinin araştırıldığı durumlarda en önemli anahtarlardan biri olduğunun vurgulanmasıdır. Elbette insanın varlık gösterdiğinden beri üretmiş olduğu çöpler bir şekilde yaşam alanlarında yer bulmuştur. Buna bağlı olarak çöpe erişim son derece kolay olmakla birlikte sorunun kendisini çöpteki bilginin erişilemezliği oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında kazılarda uygulanan mevcut araştırma metotlarıyla ortaya çıkan bilgilerin büyük çoğunluğunun birbirine benzemeye başladığı ve ulaşılan her benzerlikte yorumlarda da, tanımlarda da aynılaşmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sorunun çözümü de metodolojik yaklaşımların ve bakış açılarının ne kadar genişletilebileceğiyle doğru orantılıdır.

Çöpün içeriği ve insanların çöp atma ya da çöpleri ortadan kaldırma pratikleri üzerinden gerçekleştirilen arkeolojik ve etnografik akademik çalışmalar sayesinde (Rathje, 1996; Rathje & Murphy, 2001; Rathje, vd., 2012, 2013; Halstead, Hodder & Jones, 1978; Hardy-Smith & Edwards, 2004; Hayden & Cannon, 1983; Hodder, 1987, 2012; Jones, vd., 2012; Květina, 2010; McNiven, 2013; Murray, 1980; Wilson, 1994; Havlíček, 2015; McTaggart, 2015; L. M. Shillito & Matthews, 2013; L. Shillito & Ryan, 2013; Kent, 1999; Martin&Russel, 2000; Needham&Spence, 1997; Schiffer, 1996; Sutro, 1991; Verhart&Wansleeben, 1997; Allison, 2002; Beck, 2006) geçmişte yaşamış toplulukların sosyo-ekonomik organizasyonları, toplumsal yapıları, gündelik ya da sezonluk davranış biçimleri, ritüel uygulamaları, beslenme stratejileri ve yöntemleri, hastalıkları, iklim koşulları, doğal çevre vb. gibi çeşitli değişkenler hakkında yaşamsal faaliyetlerin bir uç noktası gibi görülebilecek birçok veriye ulaşılabilmektedir. Buna karşılık, benzer çalışmaların uluslararası platformda hızla büyüyerek geliştiği görülürken, Türkiye arkeolojisinde ise konu ile ilgili ön çalışmaların dahi yapılmamış olduğu gözlenmektedir. Söz konusu durum bir noktaya kadar üzücü olmakla birlikte bu tez çalışmasının çöp konusunu hedef alması konuyla ilgili önemli bir motivasyon kaynağı yaratmıştır. Böyle bir tez içerisinde, çöp ile bağlantılı olarak özellikle geçmiş toplumları değerlendiren bir çalışmanın veya hiç değilse böylesi büyük bir konuya giriş olarak kabul edilebilecek bir tez çalışmasının kendi adıma çok öğretici olduğunu belirtmek isterim. Öte yandan arkeolojik verilere ve materyal kültüre farklı bir açıdan ve daha geniş bir pencereden bakmamı sağladığını açıkça ifade etmek isterim. Sonuç olarak, bu tez çalışması ile çöp konusunun gerek akademik gerekse de öğrenci veya bağımsız araştırmacılar açısından cesaret verici ve teşvik edici olmasını ayrıca arkeolojik literatürde çöp ile ilgili yapılacak Türkçe çalışmaların pozitif yönde gelişerek ilerleyeceğini umuyorum.

Yüksek lisansa başladığımdan beri birçok şeyden feragat ederek çeşitli sıkıntılar yaşayıp her ne olursa olsun en başta kendime söz verdiğim için karşıma çıkan her türlü engelle mücadele edip bu çalışmayı nihayetlendirdim. Öyle ki bu zorlu süreçte kimi zaman kırıldığım, kızdığım ya da üzdüğüm insanlar da oldu. Zamanın ne göstereceğini belki her zaman öngöremeyiz fakat bazen arkeolojiyi de tezi de bırakıp atmak istediğim anları da yaşadım. Böylesi bir aşamadan geçerken isimlerini anmadan geçemeyeceğim, beni fikri ve manevi anlamda destekleyen birçok dostum, yoldaşım ve hocalarım oldu.

Öncelikle beni günün her saati mail ile ya da telefonla sıkıştıran, her kopuşumda yüreklendiren, sevgili danışman hocam Doç. Dr. Adnan Baysal'a emekleri, bana kattıkları ve sabrı için minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Kendi kazı çalışmalarına dair ihtiyaç duyduğum bilimsel bilgileri hiç tereddüt etmeden benimle paylaşan çok değerli Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran'a, Doç. Dr. Rana Özbal'a; çeşitli eleştiri ve önerilerini esirgemeyen Doç. Dr. Elif Koparal'a; gerek akademik gerekse de sosyal yaklaşımına çok değer verdiğim, tez çalışmasına henüz başlamadan, çalışmanın bazı kısımları için öneriler yaparak bana vakit ayıran Dr. Güneş Duru'ya ayrıca tezimi okuyarak fikirleriyle dayanışma gösteren sevgili Doç. Dr. Çiler Çilingiroğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Öte yandan tezin konusu ile ilgili kaynakça ve farklı önerilerini sunan Prof. Dr. İsmail Gezgin'e, Doç. Dr. Ömür Harmanşah'a, Prof. Dr. Neşe Özgen'e, Dr. Berkay Dinçer'e; konuyla ilgili çeşitli sorularımı yanıtsız bırakmayan Dr. Jesus Gil Fuensanta'ya teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez merkezinde paylaşıma açık olmayan tezini benimle paylaşan Meltem Ağcabay'a; çöp meselesine katı atık işçilerinin gözünden bakarak yaptığı çalışmaları paylaştığı ve güzel bir sohbet etme vakti ayırdığı için sevgili Ali Mendillioğlu'na teşekkür ederim.

Yine eleştiri önerileri ve tecrübelerini hiçbir zaman eksik etmeyen değerli arkadaşım Sera Yelözer'e; yazım ve imla kuralları konusunda destek veren edebiyatçı dostum Aynur Seren'e; verilerin işlenmesi gibi teknolojik konularda beni yalnız bırakmayan dostlarım Eray Yıldız, Nazlı Avanoğlu, Ozan Yıldırım ve Deniz Kantar'a; İngilizce literatür konusunda dayanışma gösteren dostlarım Zeynep Yurdakul ve Kerem Yücetürk'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmam boyunca belki de kahrımı en çok çeken ve yaşadığım birçok soruna rağmen bana her daim yoldaşlık yapan, özellikle folklorik bakış açıma yeni ufuklar kazandıran sevgili Ceylin Arslan'a çok minnettarım.

Öte yandan yine her sıkıntıma ve sevincime ortak olan, her şeyi paylaştığımız dostum Hüseyin Öztürk'e çok teşekkür ederim.

Tez sürecini yaşayanların, hele de benim gibi konsantrasyon bozukluğu olanların çok iyi bileceği en önemli durumun sağlıklı ve huzurlu bir çalışma ortamı olması gerektiğidir. Bana bu anlamda evlerini açıp güzel bir çalışma ortamı sağlayan sevgili teyzem Sonya Arissian'a ve anneannem Huri Arissian'a çok şey borçluyum.

Ayrıca anneme ve babama göstermiş oldukları sabırları için; her ne kadar bu durumun idrakinde olamasa da hayatın içerisindeki sorunlara belki de daha olgun ve serinkanlılıkla bakabilmeme sebep olan canım kardeşim Berk'e çok teşekkür ederim.

EDİZ İBRAHİM BOYNİKOĞLU

EDİRNE, 2019

“ Çöpü anlamak için ona dokunmanız,

hissetmeniz, sınıflandırmanız, koklamanız gerekir ” [1]

“ Çöp yalan söylemez ” [2]

GİRİŞ

Hangi döneme ait olursa olsun, arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda insanların yaşam alanları içinde veya yakınlarında çöp ve çöplük alanlarının ortaya çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Bu alanların insan nüfusu ve yaşam modeline bağlı olarak değişen yoğunluklarda ve farklı formlarda olduğu görülmektedir. Günümüzde çöp ya da atık olarak tanımladığımız olgu, insanlığın varoluşundan beri üretim ve tüketim ilişkilerine bağlı olarak gelişen, tüketim devam ettikçe de çöpün kapsamına dâhil olan ve böylece tüketimin en son halkası olarak sürekli birikmeye devam eden materyalleri içermektedir. Kısaca, tüketimin doğal sonucu olarak atıkların oluşması olağan bir neden sonuç ilişkisini oluşturmaktadır.

Arkeolojik sit alanlarında kazılar sonucu ortaya çıkarılan, yerleşim katları veya alanlarında çöp veya çöp tabakaları olarak tanımlanan dolguların karakteristik olarak içinde yer alan kalıntılar arasında hayvan kemikleri, seramik parçaları, işlevlerini yitirmiş veya bir kaza sonucu kırılmış aletler, mimari kalıntılar ve daha birçok nesne ile buluntunun yer aldığı görülmektedir. Bu çöp tabakaları veya kalıntıları genel olarak yanmış veya küllü yığıntı tabakaları halinde ya da ince tabakalar biçiminde ortaya çıkarılmaktadır.

Tez çalışması içerisinde ele alınan Neolitik Dönem yerleşmeleri incelendiğinde çöplerin her zaman çöplük olarak tanımlanan yerlere atılmadığını, kimi zaman bir avluya ya da kendi bağlamından uzak ayrı bir yere atıldığını da görmekteyiz. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de insanların çöp konusuna hassas oldukları net bir şekilde görülürken, çöpün arkeolojik açıdan materyal kültür olarak değerlendirilerek onu üreten, atan veya tekrardan kullanıma sokan insan ve onunla ilgili kapsamlı bilgi üreteceği konusu, özellikle Türkiye arkeolojisi içinde, neredeyse

[1] Rathje & Murphy, 2001, s. 9.

[2] Church, 2012, s. 34.

hiç dikkate alınmadan bırakılmıştır. Böyle bir durum, doğal olarak arkeolojideki yazılı literatüre de yansımaktadır. Yani, konuya istinaden yeterli yazılı verinin olmadığı, hatta birçok yayında hiç söz edilmeden bırakıldığı dikkat çekmektedir.

Neolitik Dönem yerleşimlerini araştıranlar çöp kategorisinde değerlendirilen nesneler arasında yoğun olarak; işlenmiş kil parçaları, sayı taşları, mühürler, insan kemikleri, hayvan kemikleri, yumuşakça kavkıları, yumurta kabukları, farklı hammaddelerden yapılmış taş alet ve parçaları, boncuklar, kemikten yapılmış bız, iğne, spatula, kemer tokası, sap gibi çeşitli nesneler veya bunlara ait parçaların olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu perspektiften bakıldığında çöpün genel olarak kullanılmış, atılmış veya kaza ile kırılabilecek türde olan nesneler ile çoğunluğu yiyecek ile bağlantılı kalıntı, atık ve benzeri nesnelerin katkı ve zaman içindeki birikimleriyle oluştuğu dikkat çekicidir. Söz konusu kalıntılar, genel olarak gündelik veya sezonluk rutin işlere ait atıklar ile sembolik anlamı olan veya ender durumlarda ortaya çıkan, yani ölüm vb. gibi, olaylar sonucu oluşan birikimleri kapsamaktadır. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ise bu kategoride genel olarak yer alan ya üretim aşamasında veya kullanım aşamasında kırılmış ya da kullanım sürecini tamamlamış aletler, kırık veya sağlam süs eşyaları, yiyecek kalıntıları vb. bir şekilde tüketimi gerçekleşen şeylerdir. Bazı durumlarda ocak veya diğer mimari ögelere ait parçaların ve hatta insan kemiklerine, örneğin kafatası parçalarına rastlandığı gözlenmekle birlikte, bunların hepsinin tek bir kategoride yani çöp adı altında tanımlanmaları bir hayli ilgi çekicidir.

Türkiye arkeolojisinde 1980'li yılların başından itibaren düzenlenmekte olan *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda* sunulan kazı raporları yakından incelendiğinde, çoğunlukla araştırma alanlarının önceliğinde mimari kalıntılar, mimari öğelerin takibi, temizliği, seramik, taş ve diğer malzeme olmak üzere sıralandığı görülmektedir. Arkeolojik kazılara bu tür yaklaşımların sonucu olarak, gündelik yaşamın bugün dahi bir parçası olan çöpün prehistorik, protohistorik veya Antik dönem arkeolojik kazı çalışmalarında, özellikle Anadolu arkeolojisinde, çöp konusunun yeterince dikkate alınmadığı 'Kazı Sonuçları Toplantısı' bildirilerinde de pek fazla yer almadığı görülmektedir. Buna karşılık, bazı kazı raporlarına da yansıyan ekonomik, çalışma süreleri ve hatta yöntemleriyle ilgili çeşitli bürokratik sorunların

kendisini (detaylı bilgi için bkz. Özgüner, 2015) bu tez içinde değerlendirmek yerine, başka bir tartışmanın konusu olarak saklı tutmak ve değerlendirmek gereklidir.

Günümüz arkeolojisini özellikle Türkiye açısından incelediğimizde mevcut araştırmaların daha çok "iyi korunmuş" durumdaki materyal kültüre odaklanılarak ilerlediği görülmektedir. Bu durum, arkeolojik açıdan geçmişteki insanların ne ürettiklerine odaklanmayı sağlamaktadır. Bu odaklanma ile ise arkeolojik kazılarda ele geçen çöp gibi kalıntılardan birey ve toplum açısından birçok bilginin açığa çıkmasına yardımcı olabilecek ve nesnelerin arka planında kalmış ipuçlarını elde etmek mümkünken, bu anlamda geniş bir kaynak göz ardı edilmektedir. Bu önemli potansiyele sahip çöpün ne yazık ki diğer materyal kültür ögeleri gibi arkeolojik bir araştırmanın unsuru olarak ele alınmadığı veya arkeolojik çalışmalara ait raporlarda konuya detaylı bir şekilde yer verilmediği üzülerek görülmektedir. Söz konusu durum, hem metodoloji açısından hem de arkeolojik düşünce ve teorik bakış açıları ile uygulamaya yönelik çalışmaların geliştirilmesi gereğine işaret etmektedir.

Gerek geçmiş gerekse de günümüzde insan topluluklarının yaşam biçimlerinden pratiklerine, oradan toplumsal ve çevresel dinamiklere kadar uzanan birçok konu hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz (bkz. 4. Başlık) çöp hakkında literatür taraması yapıldığında, başta Amerika olmak üzere, Avrupa'daki akademik dergi ve yayınlarda sunulan, etnografik ve arkeolojik açıdan gerçekleştirilmiş çok sayıda yayınla karşılaşılmaktadır (Rathje, 1996; Rathje & Murphy, 2001; Rathje, vd., 2012, 2013; Halstead, Hodder & Jones, 1978; Hardy-Smith & Edwards, 2004; Hayden & Cannon, 1983; Hodder, 1987, 2012; Jones, vd., 2012; Květina, 2010; McNiven, 2013; Murray, 1980; Wilson, 1994; Havlíček, 2015; McTaggart, 2015; L. M. Shillito & Matthews, 2013; L. Shillito & Ryan, 2013; Shillito,2011; Kent, 1999; Martin & Russel, 2000; Needham & Spence, 1997; Schiffer, 1996; Sutro, 1991; Verhart & Wansleeben, 1997; Allison, 2002). Arkeolojik açıdan çöp odaklı olarak dilimizde üretilmiş çok sayıda kaynak olmasa da özellikle İngilizce literatürde daha yoğun kaynakçanın bulunması ve bu kaynaklarda konunun farklı boyutlarda ele alınıyor olması, örneğin kazı metodolojilerinden yorumsal yaklaşımlara kadar uzanan verilerin ve değerlendirmelerin oluşu dikkat çekici ve önemlidir. Bu literatür karşılaştırması dahi konunun önemi ve farklı bir uzmanlık alanı olarak değerlendirilmesi gereğini ve aynı zamanda çeşitli çalışma ve araştırma tekniklerine dair gereksinimlerin olduğunu da

göstermiştir. Türkçe literatürde konuyla ilgili yeterli bilgi olmadığı gibi arkeolojik kontekstlerin yalnızca “çöp alanı”, “çöplük” vb. gibi geniş tanımlar ile karşımıza çıkması Anadolu arkeolojisi içinde özellikle çöp konusunda yapılması gereken araştırmaların yeni bakış açılarına ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu tez çalışmasının gerekliliğine önemli bir zemin hazırlarken, zamanı gelmiş bir yaklaşım için imkân da sunmaktadır. Bu noktada çöple ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir: insanın içinde bulunduğu ekolojiler içerisinde gereksinimlerini karşılarken bu süreçte kullanılamayacak veya tüketim artığı olarak değerlendirilen kısım ve parçaların, insanın nelik ve kimliğini araştıran arkeolojik yaklaşımın önemli bir sorunu ele alması için yeni bir zemin hazırlamaktadır. Bu aşama da insanın ‘nasıl’lığı olarak tanımlanabilir. Kısacası, tez çalışması Türkiye’de gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalarda erken ve geç dönemlere tarihlenen ve kazı çalışmalarında gözlenen büyük boşluğu gözlemleyerek fark etmiştir. Dolayısıyla, bu tez söz konusu boşluğa bir reaksiyon ve bu konudaki araştırmaların hiç değilse ön hazırlıklarını oluşturma kaygı ve çabası içinde hazırlanmıştır.

Tezin kaynakçasından da görüleceği üzere şu ana kadar referans verilen yayınların dışında konu üzerine daha geniş bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yayınlarda insan davranışlarının, yerleşikliğin ve nüfusun çöp üzerindeki etkisine, çöpün ne zaman sorun haline gelip bir krize neden olduğuna, çöpe bağlı olarak yerleşim alanlarının nasıl organize edildiğine, “modern” ve etnografik yaşam biçimlerinde çöp algısı ve atma pratiklerine, arkeolojik yerleşimlerde çöplerin oluşum süreçlerine dair temel bilgilere dayanan bir çerçeve çizilmiştir (bkz. 3.ve 4. Başlıklar).

Bu geniş kapsamlı literatüre karşılık Anadolu’da Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimlerdeki çöp olgusu üzerine gerçekleştirilen bu tez çalışmasının genel hatlarına bakılacak olduğunda, üç ana bölüm ve kendi içinde de bu bölümlere bağlı alt başlıklardan oluşturulduğu görülecektir. Giriş bölümü tez çalışmasını tanıtmak, çalışmanın amaç, kapsam ve hangi yöntemler uygulanarak ele alındığını açıklamak üzere hazırlanmıştır. Böylece Anadolu Neolitiğinde çöp konusu ve değerlendirilmesi konusunun en basit şekli ile tanıtımı hedef alınmıştır. Dolayısıyla tezin konu tanıtımının yapılması, sınırlarının genel hatlarıyla belirlenmesi ile devam eden alt birimlerde çöpün kavramsal olarak anlamı, arkeolojik ve modern dünya temelinde algılanış biçimi de ele alınmaktadır. Takip eden ikinci bölümde, Anadolu’daki arkeolojik kazı çalışmalarına, özellikle Neolitik Dönem tarihlemeleri veren kazısı

tamamlanmış veya halen devam etmekte olan yerleşimlere ayrılmıştır. Bu yerleşimlere ait veriler, basılı yayın veya internet üzerinden paylaşılan / erişilebilen veri tabanları dikkate alınarak çöp ve çöp alanlarının değerlendirilmesi yoluna gidilmiş ve buna bağlı olarak da analitik bir panorama sunmayı amaçlamaktadır. Son olarak da genel değerlendirme, tartışma ve sonuç olarak ele alınan bölüm içinde çalışmanın genel değerlendirmesi ve elde edilen sonuçlar ışığında çöpün sadece atık veya istenmeyen bir nesne ya da kalıntılar grubu olmadığı, aksine insanın gündelik yaşamından kültürel gelişimine kadar parmak izi taşıyan önemli bir birim olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. BÖLÜM

1. KONUNUN TANITIMI (AMAÇ, KAPSAM ve YÖNTEM)

1.1. Araştırmanın Amacı

Tez çalışmasının konusunu, özellikle arkeolojik kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılmış çöp, çöplük veya çöp alanları olarak tanımlanmış birimler ile bunlar içerisinde ele geçen buluntuların yanında, çöpün hane içinde ya da yerleşim alanında imha edilmesi, çevre bilimleri literatüründeki yaygın kullanımıyla ifade edilecek olursa bertaraf edilme pratikleri oluşturmaktadır. Konu incelemeye alınırken de Anadolu'da Neolitik Döneme tarihlendirilen, arkeolojik araştırmaları bilimsel olarak tamamlanmış veya sürdürülmekte olan araştırma projeleri, tez konusu için temel oluşturmaktadır. Tez çalışması, söz konusu arkeolojik araştırma projelerinden elde edilen verilerin literatüre veya kullanıma açık olan verilerinden yola çıkarak genel bir durum değerlendirmesi amacına yönelmektedir. Çöpün arkeolojik anlamı, tanımı ve prehistorik toplulukların yaşam alanlarında çöp üretimleri ve bu konuya getirdikleri çözüm ve yaklaşımları anlamak, çalışmanın bir diğer önemli amacını oluşturmaktadır. Bu konu daha sonraki bölümlerde detaylandırılarak irdelenecektir. Bununla birlikte çöp-insan ilişkisini, insan davranışına etkisi ve yaşam alanlarının bu davranış biçimine göre nasıl geliştiği, şekillendiği konusu üzerine de bazı sorular sormayı amaçlamaktadır.

Neolitiğin erken dönemlerinden (MÖ 9. bin) itibaren avcı-toplayıcılık ile uğraşan, sonrasında çeşitli tahılların hasadını yapan ve zaman içerisinde daha yoğunluklu tarım ile uğraşmaya başlayan yerleşik toplumların (örneğin Aşıklı Höyük, Boncuklu Höyük, Çatalhöyük vb.) yıl boyunca aynı alanda yaşarken karşılaştıkları iklimsel değişiklikler, yerel kaynakların tükenmesi, nüfusun artışı, kirliliğe duyulan hassasiyet gibi ekonomik, kültürel ve sosyal sorunlarını saptamak, bu sorunlara nasıl çözümler getirdiklerini ve de bu sorunlarla nasıl başa çıktıklarını anlamak önemli bir yer tutmaktadır. Yerleşik ve göçebe yaşam düzeni içerisinde ne türden farklar olduğu ve bu farkların gündelik yaşam başta olmak üzere özellikle çöpün birikerek bir sorun haline gelmeye başladığı PPNB'de (Çanak Çömleksiz Neolitik B) (Hardy-Smith & Edwards, 2004; Hodder, 2012, s. 74) kültürel yapılanmaya, mimariye ve benzeri

birçok şeye nasıl etki ettiğine (bkz. Başlık 3) de çalışmanın konusu içerisinde değinilecektir.

Çöp kalıntılarının yazının olmadığı tarihöncesi dönem insanlarının sosyal, ekonomik ve demografik yapısı, sezonluk davranış biçimleri, gündelik yaşam pratikleri, ritüel uygulamaları, beslenme yöntemleri, hastalıkları, iklim, doğal çevre, yerel kaynaklara erişim vb. gibi birçok değişken hakkında da önemli ipuçlarının edinilebilmesine katkı sağladığı ve dönemin bilinmeyenlerine ışık tutmaya olanak sağlayan birincil kültür kaynakları olduklarını ifade etmek gerekmektedir.

İnsan aktivitelerinin ardından geriye kalanların yalnızca günümüze kadar uzanan taş, kemik ve kilden yapılmış alet ve benzeri nesneler olmadığı, aksine gündelik yaşamın bir parçası olarak atıkların da öncelikli konuma sahip olan buluntular kadar önemli bir yeri oldukları, gerek yapılan araştırmalar sayesinde gerekse kazı çalışmalarından görülmektedir. Bunun dışında daha çok yaşamı bütünleştiren besin hazırlama ve tüketme, ritüel faaliyetler, çöplük vb. gibi alanlarla ilişkili diğer ögelerin kalıntılarının yeterince dikkate alınmadığı veya bunlar ile insanın gündelik yaşamı içinde oluşturduğu ilişkilerin göz ardı edildiği dikkat çekmektedir.

Aynı şekilde günümüzde daha çok hijyen algısıyla açıklayabileceğimiz temizlik konusunun ne anlama geldiğine de dikkat çekilmek istenmiştir. Evlerin temiz ve kirli alanlarının varlığının bilindiği Aşıklı Höyük, Boncuklu Höyük, Çatalhöyük gibi yerleşimlerde kirlilik ve çöp gibi aynı şekilde temizlik konusunun da prehistorik topluluklarda, hiç değilse hijyen konusunun araştırma kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine bu tez çalışması kapsamında yer verilecektir.

Çöp bir kirlilik olarak değerlendirildiğinde, yerleşik yaşamda bu sorunun nasıl çözümlendiği veya yerleşik hayata geçmeden uzun süreli kalınan kamp yerlerinde buna benzer sorunların nasıl çözümlendiğine dair arkeolojik kanıtların neler olduğuna değinilecektir (bkz. 2. Bölüm). Bu yaşam modellerinin ve ekonomik sistemlerin kültürel yapılanmayı, mimariyi ve benzeri daha birçok şeyi etkilediği bilinmektedir. Söz konusu yaşam modelleri içinde de çöp, konunun öznesi olarak çalışmanın merkezinde duracaktır.

Türkiye arkeolojisinde, daha çok materyal kültür temel alınarak (Özbaşaran, Duru, 2014, s.127), form benzerliklerinin tasnifi üzerinden yapılagelen kültür tarihçiliği[3], söz konusu materyalleri öznesi olan insandan ve dolayısıyla insan-nesne ilişkisi açısından bağlamından koparmıştır. Bu nedenle arkeolojik bilgileri edinebildiğimiz kazı raporları ve yayınlarda da insanı, insanın hangi davranışının bir sonucu olarak söz konusu materyalleri ürettiğini ya da tükettiğini, bu materyallerin buluntu alanıyla olan ilişkilenme biçimlerini Aşıklı Höyük, Çatalhöyük gibi istisnai birkaç kazı çalışması dışında çoğunlukla hiç okuyamamaktayız. İşte çöp tam da bu noktada bireyin mekânla ve şeylerle kurduğu ilişkinin açığa çıkmasına yardımcı olmaktadır. Elbette söz konusu ilişkilenmenin kazı ve araştırma tekniklerinin farklılığından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Öyle ki çöp alanları üzerinde gerçekleştirilmiş olan mikromorfolojik çalışmalara bakılarak (Martin&Rusell, 2000; Müller, 2015; Shillito, 2011; Shillito vd., 2011; Shillito&Ryan, 2013; Weiner, 2010) insanların besin hazırlama süreçlerinden, evsel ve zanaat faaliyetlerine, özel aktivitelerden, mevsim dönüşlerine hatta yakıt teknolojisinin değişimine kadar veri elde edebilmek mümkün olmuştur.

Bu yüksek lisans tez çalışması elbette bahsedilen sorunun kendisine doğrudan bir çözüm getirmeyecek fakat en azından metodolojik yaklaşımların sorgulanmasına vesile olacağı düşünülmektedir. Asıl amacı arkeolojik olarak birçok bilginin açığa çıkabilmesini sağlayacağını düşündüğüm çöplerin varlığına, çöplük alanlarının oluşum süreçlerine, çöplerden kurtulma davranışlarının arkeolojik kazı ve araştırmalarda daha özenli bir şekilde incelenerek çöplerin de arkeolojik bir araştırmanın nesnesi haline gelmesi ve ayrı bir başlık altında ele alınmasının gerekliliğine dikkat çekmektir (bkz. 3. Başlık).

Bunun yanı sıra Sosyal Bilimler alanında yazılmış sınırlı sayıda da olsa tez ve diğer yayın çalışmalarına konu edilmiş çöpün, Arkeoloji için ne anlam ifade edebileceğine dikkat çekerek, bu konuda yapılabilecek yeni çalışmalara bir kapı açmak tezin amaçları arasındadır. Öyle ki bu anlamda Rathje'nin (1996) arkeolojik metotları kullanarak yaptığı gibi çöp analizi yönteminin, modern dünyada da toplumun sosyo-

[3] Konuyla ilgili detaylı bilgi için mevcut yayınların içerikleri açısından sayısal verilerle de desteklenen ve eleştirel bir çalışma olan "Kültür Tarihçiliği Kıskacında Türkiye Arkeolojisi: Arkeolojiye Kanatlarını Verebilir miyiz?" (Çilingiroğlu, 2015) makalesini okuyabilirsiniz.

kültürel yapısı ve davranış kalıplarını açıklayabilmek için kullanılabileceğini gösteren çalışması belki de önümüzdeki yıllarda daha sık başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkacaktır.

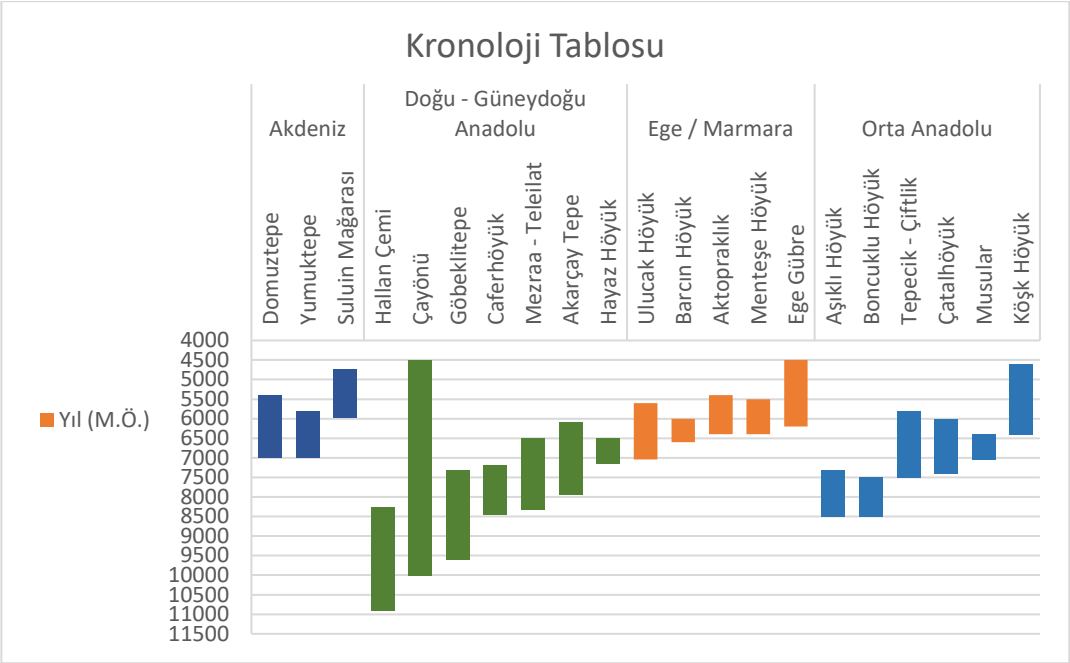
Çalışma esnasında karşılaşılan önemli sorunlar arasında arkeolojik araştırmalardaki belgeleme tarzını, yayınların sınırlı sayıda oluşunu ve Türkiye arkeolojisindeki çöpe ilişkin mevcut dar bakış açısını sıralamak mümkündür. Tüm bunlar konuyla ilgili araştırmaların eksikliğini ve neden geriden geldiğini gözler önüne sermektedir. Genel anlamda ifade etmek gerekirse, çoğu arkeolojik kazıda çöp tabakaları (elbette kayıt altına alınarak) bir an evvel kazılıp ortadan kaldırılması gereken, kaldırılmadığı takdirde kazı çalışmasını ya da örneğin mimari gibi bir kalıntıya ait bilgiyi engelleyecek bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. En azından çoğu raporda çöpe dair yer alan ifade biçimlerinden durum bu şekilde anlaşılmaktadır. Bu durumu dönemsel ayrım gözetmeden kazı raporlarında karşımıza çıkan; “çöplük alanına rastlanılmıştır”, “çöp çukuru binayı tahrip etmiştir”, “ocağı tahrip etmiştir”, “mekânın duvarı çöp çukuruyla kesilmiştir”, “temeli kesmiştir, bölmüştür ya da tabakayı tahrip etmiştir”, “çöp çukuru mimari planı anlaşılamaz hale getirmiştir”, “çöp çukurları temizlendikten ya da kaldırıldıktan sonra kazıya devam edilmiştir”, (Karaca, 1981, s.112-114; 1983, s.71; Esin&Arsebük, 1984, s.74; Erkanal, 1983, s.134; Sevin&Köroğlu, 1986, s.167; Özgüç, 1986, s.222; Uzunoğlu, 1987, s.218; 1988, s.210; Çilingiroğlu, 1988, s.230; Omura&Mikami, 1988, s.3; Omura, 1989, s.354; 1992, s.320; 1996, s.192; Mori&Omura, 1990, s.336; Roodenberg, 1992, s.129; Yardımcı, 1993, s.432; 1996, s.455; Öztan, 1993, s.283; Özgen&Tekin&Ensert, 1996, s.184; Belli, 1998, s.550; Efe, 1999, s. 167; 2002, s.317; Öztan, 2002, s.329; Sertok&Kulakoğlu&Squadrone, 2004, s.143) gibi ifadelerle somutlayabilmemiz mümkündür.

Örneklerden de görülebileceği üzere çöp, ya kendi başına “rastlanılan” ya da mimarinin kendisini veya herhangi bir bölümünü tahrip eden bir unsur olarak kısa ve öz biçimde sunulmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerindeki örneklerde de görüleceği üzere, tarihöncesi topluluklara ait tüm kültürel örüntülerin açığa çıkarılabilmesine olanak sağlayabilecek nitelikte bilgiyi içerisinde barındıran çöp birikintilerinin önemine ayrıca ne kadar bilgi kaybı olduğuna bu tez çalışmasında bir parça da olsa dikkat çekebilmek mümkün olursa tez en önemli amaçlarından birine ulaşılmış sayılacaktır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

Tez çalışması zamansal ve coğrafi kapsamda ele alınacaktır. Bilindiği üzere arkeoloji genel hatlarıyla bakıldığında, insanlığın ortaya çıkışından günümüze kadar olan geniş bir zaman diliminde insanın, doğanın yaratmış olduklarına karşı ortaya koyduğu tüm maddi kalıntıları ve onu yaratan insanı anlama çabası içerisinde olan bir bilim dalıdır. Bu anlamda tez kapsamında ele alınan zamana ilişkin özellikle insanların yerleşik hayata geçişiyle karakterize olan Neolitik Dönem ile ilgili günümüzde henüz cevaplandırılamamış birçok kavramsal soruna yanıtlar arandığı bilinmektedir. Söz konusu bu yanıtların ise daha çok seramik, taş, mimari başta olmak üzere belirli uzmanlık alanlarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla giriş kısmında da bahsedilen bu dönemdeki çöpten elde edilecek bilgilerin araştırma alanının sorunlarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışma, genel hatlarıyla insanların avcı-toplayıcı yaşam biçiminden, yerleşik hayata geçişi, bitkileri kültüre alması ve hayvanların evcilleştirilmesi ile temsil edilen nüfusun arttığı, ekonomik modellerin çeşitlendiği, teknolojinin önceki dönemlere göre geliştiği, sosyal yaşamın belirli bir organizasyon içinde şekillendiği ve sembolik birçok alanda köklü değişimlerin yaşanmış olduğu Neolitik Dönemi kapsamaktadır. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse, çalışma Anadolu arkeolojisi içinde Neolitik olarak tanımlanmış ve dönemin farklı evrelerine tarihlenmiş sit alanlarına odaklanmaktadır. Böylece yerleşik hayata geçiş, yaşam pratikleri ve kültürel yapılanma arasındaki ilişkileri belirlemek de genel olarak bu tez çalışmasının araştırma alanını oluşturmaktadır.

Grafik 1: *İncelenen Neolitik yerleşimlerin kronoloji tablosu.*

Çalışmada coğrafya olarak Anadolu'nun seçilmesinin bir nedeni de zamansal çerçevede sözü edilen kavramsal sorunlara yönelik boşlukları barındıran bir konumda yer almasındandır. Ayrıca Anadolu'daki Neolitik yerleşmeler üzerinden hareketle çöpün, bu coğrafya içerisindeki özellikle yerleşik hayata geçişle ortaya çıkan ve çeşitli koşullara göre içerik ve imha uygulamalarının değişiklik gösterdiği, arkeoloji içerisindeki anlam dünyası üzerine odaklanılacaktır. Bu doğrultuda tarihöncesi dönem insanlarının yalnızca yemek artıkları değil bunun yanı sıra teknolojik, mimari ve kültürel anlamda kullanımdan çıkmış veya bir şekilde çıkarılmış olan doğadan doğrudan alınarak kullanılmış ya da geri dönüştürülmüş (bkz. başlık 2.4, 3.2) ve bir şekilde tüketilmiş, kullanım dışı kalmış tüm kalıntıları da içine alarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Elbette bu kapsamda çöpün ya da atıkların yalnızca arkeolojik açıdan nasıl algılandığı veya arkeologlar tarafından nasıl yorumlandığı irdelenmeyecektir. Çünkü aynı zamanda Neolitik Dönemde yaşamış olan insanlar tarafından da bir problem haline gelmiş olduğu düşünülen (Rathje&Murphy, 2001; Hardy-Smith & Edwards, 2004; Hodder, 2012, s. 74) çöpün toplumsal anlamda kültürel yapıya etkilerini değerlendirip ele almak içerik açısından tezin kapsamını genel hatlarıyla belirlemektedir (bkz. başlık 3 ve 6).

Bu çalışma, konuyla ilgili sınırlı mevcut veriler içerisinde ele alınacağından karşılaşılacak zorlukların (literatüre yansımaması, bilgiye ulaşılamaması gibi) elbette ciddi oranda da konunun derinlemesine, bazı durumlarda istenilen veya beklenen derecede bilgi üretmekte yetersiz kalacağını ifade etmek gerekmektedir. Her hâlükârda ulaşılabilen bilgiler üzerinden yapılan derleme ve değerlendirmelerin söz konusu zorlukları bir düzeyde azalttığı söylenebilir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Tez konusunun amaç ve kapsamının genel hatları belirlendikten sonra konuya ilişkin uygulanacak yöntemi ele alarak tanıtmak önemli bir adım olacaktır. Aşağıda, araştırmanın genel çerçevesini belirleyen ve bu tez çalışmasının hazırlanmasında itici güç görevi gören sorulara yer verilirken bunların aynı zamanda araştırma için uygulanacak olan yöntemlerin belirlenmesinde de önemli köşe taşları olduğunun altını çizmek önem taşımaktadır. Buradan hareketle herhangi bir ayrım gözetmeden, sosyal bilimlerin hemen hemen tüm alanlarına örnekler verebilecek düzeyde çöp konusuna ilişkin yayın taraması yapılmıştır. (Güler&Çobanoğlu, 1996; Scandura, 1997; Başaran, 1997; Tournier, 2001; Özgen, 2001; Palabıyık&Altunbaş 2004; Vassaf, 2005; Akay, 2005; Güntekin, 2011; Zimring&Rathje, 2012; Vásáry, 2012; Özsoy, 2012; Alexander&Reno, 2012; Strasser, 2013; Kılınç, 2015; Gündüzalp&Güven, 2016; Çeken, 2017). Daha sonra özel olarak çalışmanın kapsamı çerçevesinde, genel arkeoloji terminolojisi doğrultusunda ulusal ve uluslararası, süreli yayınlar ve kazı raporları incelenmiştir.[4]

Buna ek olarak bir veri tabanı oluşturularak her yerleşmeye ait kazı sonuçlarının düzenli raporlarının sunulduğu, her yıl gerçekleştirilen Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantıları başta olmak üzere değerlendirme kapsamına alınan kazıların

[4] Aktüel Arkeoloji, Anadolu Araştırmaları, Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi, Arkeoloji ve Sanat, British Archaeological Reports, Earth Common Journal, European Journal of Archaeology, Ilısu Projesi Yayınları, International Journal of Environmental Studies, Journal of Anthropological Archaeology, Journal of Archaeological Method and Theory, Journal of Landscape Ecology, The Journal of Asian Studies, TÜBA - AR, Türkiye'de Neolitik Dönem serileri.

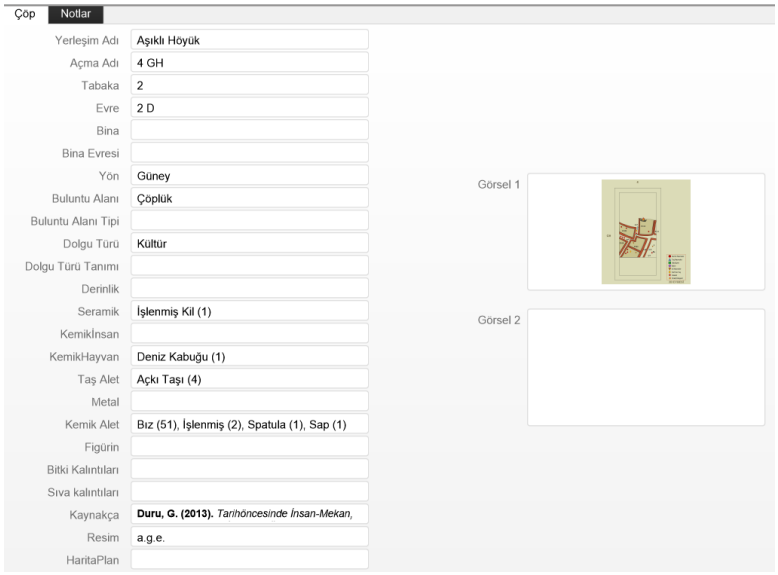
mevcut yayınları ve tezler de taranarak bu veri tabanı içinde değerlendirmeye alınmıştır (Ağcabay, 2001; Akman vd., 2002; Algül, 2008; Arimura vd., 2001; Aslan, 2012; Atakuman&Erdem, 2015; Baird vd., 2012; Baysal, 2013; Bıçakçı, 2012; Bozbay, 2009; Caneva&Köroğlu, 2010; Caneva, 2007; Cauvin vd., 2007; Çilingiroğlu&Çilingiroğlu, 2007; Duru, 2013; Erdem, 2013; Erinç, 1980; Esin&Harmankaya, 2007; Esin, 1999; Hodder, 2006a, 2006b; Karul&Avcı, 2003, 2011; Karul, 2007, 2013, 2017; Karul&Özeren, 2007; Kayacan, 2017; Marciniak, 2016; Martin&Russell, 2000; Mellaart, 1962, 2003; Mustafaoğu, 2017; Ozan, 2012; Özbaşaran vd., 2007; Özbaşaran&Duru, 2005; Özbaşaran&Molist, 2007; Özdoğan, A., 2007; Özdoğan, M. 1977, 2002, 2007; Özdoğan vd., 2004; Özkan vd., 2002; Öztan, 2005, 2007; Peters&Schmidt, 2004; Roodenberg vd., 1985; Roodenberg, 1989, 1992, 1999, 2001; Roodenberg&Roodenberg, 2007; Rosenberg&Davis; 1992; Rosenberg, 2007, Sağlamtimur, 2012; Schmidt, 2002, 2007; Shillito, 2011; Shillito&Matthews, 2013; Shillito vd., 2011; Tekin, 2007, 2016, 2017a, 2017b; Uzdurum, 2013; Ülger, 2007; Yelözer, 2016, Yılmaz, 2009).

Bu yöntem kapsamında yanıtlanmak istenen sorular başlıca şu şekildedir:

1. Çöpün zamansal gelişimi içinde anlamlarının sorgulanabilir mi? (Çöp nedir ve prehistorik dönemde çöp neydi? Değişen dönemlerde (Antik Dönem'de, Ortaçağ) çöp ne anlama gelmekteydi? Günümüzde çöp nedir?)
2. Farklı dönemlerde çöpü oluşturan kalıntıların niteliği ve niceliğinde değişiklikler var mı varsa neye bağlı olarak bu değişiklikler ortaya çıkmaktadır, örneğin Neolitik Dönemde çöpün içerikleri nelerdir?
3. Neolitik Dönem'de çöpün insanlar için anlamı nedir?
4. Çöp toplumsal dinamikleri ne kadar yansıtıyor?
5. Çöpten neler öğrenebiliriz?
6. Çöpün arkeolojik anlamı nedir?
7. Neolitik Dönemde geri dönüşüm uygulamaları var mıydı?
8. Neolitik Dönemde insanların çöpe yaklaşımları nasıldı?
9. Arkeolojik çöp ile günümüzdeki çöp tanımı kavramsal veya anlamsal olarak uyuşmakta mı?
10. Neolitik Dönemde çöp atma modelleri nelerdir?
11. Neolitik Dönem açısından çöpün içerikleri ve atma eylemi arasındaki değişkenler nelerdir?

12. Çöpleri arkeolojik kültür varlıkları gibi materyal kültürü olarak değerlendirip sınıflandırmak mümkün mü? Bu sınıflandırma neye göre değerlendirilebilir?
13. Arkeolojide çöp nasıl değerlendiriliyor, belirleniyor, tanımlanıyor, yorumlanıyor? Arkeologlar bu değerlendirme ve tanımlamalarda hemfikirler mi?

Bu soruların sayısını arttırmak elbette mümkündür, fakat konumuz Anadolu Neolitik yerleşimleri odaklı olduğundan, yukarıda belirtilen sınırlayıcı unsurları da göz önüne aldığımızda yöntem olarak öncelikli olarak bazı sorunlara yanıt vermek ve sonrasında da bu soruların referans olduğu alanlara yanıt hazırlayabileceğini umduğumuz bir veri tabanı hazırlamak önemli bir adımdır. İncelenen yayınlar temel alınarak hazırlanan ve *File Maker Pro 15* sürümlü yazılım kullanılarak oluşturulan veri tabanı sayesinde incelenen sit alanlarına ait gerek yazılı, gerekse de görsel verileri daha ulaşılabilir bir şekilde kaydetmek mümkün olmuştur.

Resim 1: File Maker veritabanı çalışma dosyası örneği.

Söz konusu veri tabanını oluşturmak için öncelikle Neolitik Dönem tabakalarına sahip arkeolojik alanların listesi yapılmıştır. Bu doğrultuda saptanmış olan 97 adet yerleşim yeriyle ilgili sonuç raporları ve diğer yayınlar taranmıştır. Çöp ya da çöplük olarak ifadesi geçen birim ve buluntular değerlendirmeye alınmıştır. Bunun dışında gözden kaçması ihtimaline karşı şimdiye kadar yayınlanmış tüm kazı raporlarındaki "çöp" ifadeleri taranmış ve bulunan 76 belgedeki, 864 çöp kelimesi tez çalışmamızın kapsamı dâhiline girenler çerçevesinde incelemeye alınmıştır. Araştırmada var olan

çöp veya çöplüklerden yayınlarda yer almayanların örneklerini vermek maalesef mümkün olamamıştır.

İngilizce olarak gerçekleştirilen kaynak taramalarında ise *'Garbage', 'Midden', 'Rubbish', 'Trash', 'Refuse', 'Dump'* ve *'Disposal'* kelimeleri anahtar olarak seçilmiş ve bulunan yayınlar bu doğrultuda incelenerek veri tabanına eklenmiştir. Bunun dışında bazı arkeolojik kazı projelerinin erişilebilir veri tabanları (Çatalhöyük gibi) da mümkün ve erişilebilir olduğu kadarıyla bu tez için hazırlamış olduğum veri tabanına eklenmiştir.

Bu araştırma yöntemi çerçevesinde belirlenmiş olan 97 Neolitik Dönem yerleşim ya da buluntu alanı içerisinden, farklı coğrafi bölgelerde yer alan yirmi iki arkeolojik yerleşim merkezi değerlendirmeye alınmıştır (bkz. Resim 2). Bunun nedeni yukarıda da bahsedildiği gibi literatür taraması üzerinden gerçekleştirilen çalışmanın kapsamında ifadesi geçen yerleşim sayısından kaynaklanmaktadır. Tezin ikinci bölümünde söz konusu yerleşimler hakkında genel bilgiler verilip bulunan çöp alanları ya da içerikleri hakkında veriler sunulacaktır.

2. ÇÖP NEDİR? ARKEOLOJİK VE MODERN DÜNYA TEMELİNDE ÇÖP

Günümüzde çöp kavramı genel olarak kirlilik, pislik, kötü koku, işe yaramaz, atılması gereken, yeniden değerlendirilemeyecek olan vb. kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Bu kelime dilimize, Farsça *çūb* sözcüğünden geçmiştir. Türk Dil Kurumuna göre: "yararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan ufak tefek şeylerin hepsi" olarak tarif edilmektedir. Süpürge veya benzeri bir nesneyle temizlik esnasında ortaya çıkan toz ve diğer küçük parçaların geneli ise süprüntü olarak tanımlanmıştır.

Atık kavramı ise "Hastane, ev, fabrika vb. yerlerde kullanılmış, artık işlenemez veya çevre için zarar oluşturan her türlü madde / Üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan ve kullanıcının artık işine yaramayan maddelerin tamamı" olarak açıklanmaktadır. Ayrıca atık kavramının modern dünyada kimyasal olarak katı, sıvı, gaz olmak üzere farklı kategorilere ayrılıp değerlendirildiği de (bkz. 2. Başlık) görülmektedir.

Bu şekilde tanımlanmasına rağmen günümüz toplumlarında çöpün geri dönüşüm gibi pratik uygulamalarla tekrar üretime girdiği ve bu şekilde nesnenin yeniden bir meta haline dönüştüğü gözlenmektedir. Böylece çöp, değerlendirilmekten vazgeçilenin aksine kullanılabilir hammadde kaynağı gibi görülen nesneler haline gelmektedir. Bu durumdan dolayı da çöpün ne kadar çöp ya da atık olduğu konusunda daha dikkatli düşünülmesi gereğine işaret etmek gerekmektedir. Görüleceği üzere bir şeyin çöp olmasına karar verilmesi ve onun elden çıkarılması süreci son derece kendine has ve genellikle karmaşık bir süreçtir. Dolayısıyla söz konusu oluşum, çöp için nesnel bir tanım yapılmasını güçleştirmektedir.

Çöpün arkeolojik açıdan durumuna bakıldığında geçmişteki toplumların da çeşitli nesneleri, özellikle çöp olarak atılan ve sonrasında buradan tekrar bulup alarak, yani hammadde gibi bir kaynak olarak atılanları değerlendirerek, pratik veya sembolik anlamda fonksiyonu olan farklı materyallere dönüştürdükleri ya da ikincil bir kullanım unsuru olarak kullandıkları gözlenmiştir (Özdoğan, A.E., 2007, s. 84; Özbaşaran&Molist, 2007, s. 186; Öztan, 2007, s. 232; Baird, 2007, s. 297; Amick, 2015). Örneğin bir alet üretiminin hammaddesinden geriye kalanlar, atıkları oluşturmaktadır. Bununla birlikte kullanım artığı olarak kabul edilebilecek yongalardan kazıyıcılar ve diğer işlevsel aletler yapılabilmektedir (Polloni, 2010; Claud, vd., 2010). Diğer yandan besin olarak tüketilmiş deniz kabukları ve hayvan kemiklerinin delici, iğne veya çeşitli süs eşyalarına dönüştürüldüğü görülmektedir (Baysal, E., 2013; Baysal&Miller, 2016). Dolayısıyla, çöpe atfedilen kötü koku, işe yaramazlık vb. gibi tanımlamalardaki sınırlar ortadan kalkıp çöpün tanımı geçmişteki ve günümüzdeki toplumlar için yeniden anlam kazanmış ve üzerinde düşünülmesi gereken bir alan haline dönüşmüştür.

Çöp türleri başlığı altında yapacağımız incelemede, kullanım yerlerine bağlı olarak oluşum süreçleri açısından birincil çöp ve ikincil çöp olarak ifade edilen bir tanımlama daha karşımıza çıkmaktadır (Schiffer, 1996; Hardy-Smith & Edwards, 2004). Bu sınıflandırmaya göre birincil çöp; kullanım yerlerinde kullanım ömrü bittiğinde veya bitmeye yakın zamanda kasıtlı olarak atılmış çöpler olarak tanımlanmaktadır. İkincil çöp ise; kullanım alanları dışında bulunan çöpler olarak tanımlanmıştır. Bir de bunların dışında hala kullanılabilir olan mekânların ya da faaliyet alanlarının terk edilmesi

sonucu fiilen çöpe dönüşen nesneler vardır ki bunlar Schiffer (1996) tarafından fiili *(de facto)* atık olarak kategorize edilmiştir.

Sonuç olarak arkeolojik anlamda değerlendirdiğimizde ve Schiffer açısından bakıldığında da, yerleşim yerlerinin ayrılmaz bir parçası olan çöplük alanları ve çöplerin kendisi, doğal olarak yerleşimlerin oluşumuna *(site formation)* önemli bir katkı sağlamakta ve hatta yerleşmeden çok uzak bir alana götürülmüş olsalar dahi yaşam alanını inşa eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin çeşitli yerleşimlerde ritüel olarak hayvanların boynuz vb. özel parçalarını biriktirme alışkanlıkları tarihöncesi dönemlerden beri gözlemlenmektedir. Bu nesnelerin biriktirildiği binaların terkedilmesi, çeşitli ritüel etkinliklerin sonucu olarak orada yer alması ve bununla birlikte işlevinin sona ermiş olmasıyla birlikte çeşitli sembolik anlamlar atfedilen veya kült imgesi olarak cisimleştirilen söz konusu nesneye ya da nesnelere yüklenen anlamın da aslında bir nevi çöpe dönüştüğü görülmektedir. Burada bir dönüşüm söz konusudur ve bu dönüşüm ile birlikte yorumlarımız da dönüşmektedir. Bu yüzden çöp konusunu irdelerken arkeolojik çıkarımlarda da dikkatli olunması gerekmektedir.

Tarihöncesi dönemlerin arkeolojik kanıtlarına bakıldığında belki de yerleşimler ve orada yaşayan insanlar hakkında en temel bilgiye ulaşabileceğimiz birincil kaynakların genel anlamıyla çöpler olduğu karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Yakındoğu'da kurulan ilk kentlerin büyük çoğunluğunun, yüz yıllar hatta binlerce yıl boyunca birikerek oluşan ve bugün höyük olarak adlandırdığımız çöp yığınları üzerine inşa edildiği bilinmektedir (Ponting, 2000).

Her yıkım aslında yeni kimlikler doğurmuştur, nitekim bunun günümüzde binlerce örneğine rastlanmaktadır. Örneğin yakın zamana kadar İstanbul'un çöplerinin büyük bir kısmının "Halkalı Çöplüğü" olarak adlandırılan alana atıldığı bilinmektedir. Söz konusu alan bugün, üzerinde yeni konutların inşa edildiği, büyük bir nüfusu barındıran ve dolayısıyla bu bölgeyi yeniden kimliklendiren bir yerleşim halini almıştır. Bu nedenle buraya "modern höyük" demek çok da mantık dışı olmayacaktır.

Bir başka örnekse yine İstanbul'un kuzeyinde 7700 hektarlık[5] bir alan üzerine inşa edilen, 2018 yılında tamamlanması ön görülen ve on binlerce yılda tarihi ve doğal çevresiyle kente bir kimlik kazandırmış, günümüze kadar tahrip olmadan ender ulaşabilen bir bölgede "mega proje" olarak adlandırılan 3. Havaalanı projesidir. Söz konusu alanın inşaat temelleri, kent içindeki çeşitli atıkların; inşaat artıkları (molozlar), daha genel anlamıyla katı atıkların üzerine inşa edilmektedir. Burada yine çöpün hareketini izleyebilmekteyiz ve onunla birlikte aslında atıkların yeni bir kimliğin parçası olduğunu da görebilmekteyiz.

2.1. Çöpün Karakteristikleri

Çöpe ya da atığa atfedilen "olumsuz" veya "olumlu" anlamlar çeşitli tanımlamalarla genellendirilse de, aslında söz konusu kavramların kendisine yüklenen her özellik, öznelliği bakımından kendi tezatlığını da içinde barındırmaktadır. Çöp kavramının niteliği sorgulanmaya başlandığında akla ilk gelenleri şu şekilde maddelendirmek mümkündür:

Kokar	**İşe yaramaz**	**Üretilir**
Çürür	**Sahipsizdir**	**Tüketilir**
Kirlidir	**Temizdir**	**Hijyenik değildir**
Görecelidir	**Karmaşıktır**	**Yeniden değerlendirilemez**
Eskidir	**Yenidir**	**Geri dönüştürülebilir**
Atılır	**Biriktirilir**	**Sabittir**
Faydalıdır	**Tehlikelidir**	**Hareket eder**

En nihayetinde çöpün net olarak bir tanımını yapabilmek için atılan nesnelerin dünyası ve diğer nesnelerle ya da zihinsel süreçlerle olan ilişkisini incelemek gerekmektedir. Yapılacak tanım, bu inceleme gerçekleştirilmiş olsa dahi öznellikten öteye gitmeyecektir. Fakat yine de kültürel ve zihinsel bağlamları ile düşünüldüğünde çöp kavramının TDK'nin tanımladığı "yararsız, pis, ufak tefek, kullanılamaz, çevreye

[5] DHMİ Genel Müdürlüğü

zararlı" gibi dar bir çerçevede sınırlı olmadığı ve çöpün bu çerçevenin dışında çok daha geniş bir anlam dünyasına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Modern Dünya Temelinde Çöp ve İlk Araştırmalar

1950'li yıllardan sonra çöp, atılması gereken bir şey olmaktan çıkıp kâr nesnesi haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla atılan her nesne, son kullanımına kadar dönüşümü mümkün olan bir hammadde endüstrisi halini almıştır.

Kavramsal olarak kentleşmeye ait olduğu ileri sürülen çöp, tüketimle doğru orantılı bir şekilde artış göstermiştir. İnsan sağlığını ve doğal çevreyi etkileyecek olumsuz nedenlerden dolayı çöpten kurtulmak ve onu yok etmek için belirli bir alana bırakmak, denize dökmek, yakmak, gömmek ya da geri dönüşüm gibi çeşitli yöntemler geliştirilmiştir (Özgen, 2001).

Modern dünyada atıklar genel olarak katı atıklar, sıvı atıklar, gaz atıklar ve ambalaj atıkları olarak sınıflandırılmaktadır (Gündüzalp, Güven, 2016, s. 2). Katı atıklar ise kendi içerisinde evsel, endüstriyel, tehlikeli, özel, tıbbi, tarımsal, bahçe ve inşaat artıkları gibi sınıflandırmalarla kategorize edilmektedir.

Bugün evimizde, iş yerimizde kısaca nefes aldığımız her yerde bireysel olarak tükettiğimiz ve artık kullanılamayacak hale gelen neredeyse her nesne çöpe atılmaktadır. Bunlar evsel atıkları oluşturmaktadır. Günümüzde 80 milyonu aşan bir nüfusa sahip olan Türkiye'de, 2014 TÜİK verilerine göre günlük ortalama 77 bin ton, yıl içerisinde 28 milyon ton atık toplanmıştır. Kişi başı ortalama atık miktarı ise günlük 1,08kg olarak hesaplanmıştır.

Kuşkusuz kent hayatının ayrılmaz bir parçası olan atık ve çöp "sorunu" kendisini organize edecek bir kuruma ihtiyaç duymaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye'de ilk kez 1991 yılında "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" çıkarılarak atık yönetimi uygulanmaya başlanmıştır. 2015 yılında ise "Atık Yönetimi Yönetmeliği" adı altında daha organize bir aşamaya geçilmiştir. Yani artık çöp insanlardan geriye kalan nesnelerin ötesinde bir anlam kazanmaya başlarken devlet eliyle de ekonomik bir kalkınma nesnesi haline dönüşmeye başlamıştır. Öyle ki yakın zamanda bir gazete haberine (Saracoğlu, Laville, 2018) dahi konu edilmiş olan İngilltere'den, Türkiye'ye yönelik çöp ihracatındaki artışın verileri bu durumun kanıtlarındandır.

Günümüzün kent hayatında bir nesnenin çöp olmasına karar verilip çöp kutusuna ya da çöplüğe atılmasından sonra söz konusu maddeyle çöp olmadan önce kurulan tüm ilişki unutulur. Bir tüketim nesnesinin ambalajı ya da herhangi bir nedenle tüketilemeyip atılan kısmı çöp kutusuna ya da herhangi bir çöplük alanına atılmadan çöp sayılmaz. Her maddi unsurun üretiminden tüketimine kadar geçen sürece bakıldığında aslında insandan bağımsız olmayan, her aşamasında insanla temas eden nesneler, işi bitip çöpe atıldığında bir yabancılaşmaya neden olmaktadır.

Oysaki geriye kalan atıklar, çöpe atılmadan az evvel bizim tüketmiş olduğumuz "*hazzın nesneleri* "ni ifade etmektedir (Akay, 2005, s. 182). Bir bakımdan insanın kendiyle yüzleşmesini göstermektedir, fakat çöpe gidince bizden olmayan, "ötekileşerek", başka bir kimlik kazanıp kamusallaşmaktadır. Bu noktadan sonra, atıklar bir çöp kamyonuna boşaltılarak yerleşim alanlarından uzakta bulunan bir çöp yığınına veya değerlendirilmek üzere çeşitli geri dönüşüm tesislerine gitmektedir. Dolayısıyla insan çöpü elinden çıkardıktan sonra aslında sürecin devam ettiği, ancak birçok insanın ise bunu attıktan sonra çöp kutusuna ya da içeriğinin ne olacağına dikkat etmediği veya önemsemediği bilinmektedir.

Çöpe atfedilen hijyenik olmayan, "pislikler" esasen bizim kimliğimizi yansıtmaktadır. Öyle ki günümüzde tıp bilimi vücudumuza bulaşmış olan enfeksiyon, virüs, bakteri gibi yaşamakta olduğumuz çeşitli hastalıkların teşhisi ve tedavisi diğer bir deyişle esasen bizi tanımak için dışkı ve idrar tahlillerine başvurmaktadır. Aynı şekilde bedenimize ait olsun ya da olmasın kullanıp attığımız, kullanmaktan vazgeçip attığımız veyahut daha önce bahsi geçen nedenlerle yaşam alanlarımızdan uzaklaştırdığımız her nesne çöp ya da atık olarak ifade edilmektedir.

Atık ve çöplerin incelendiği, "garboloji" olarak adlandırılan bilim dalına ait ilk çalışmalar 20. yüzyılın ilk yıllarında, ABD'de iki inşaat mühendisi olan Rudolph Hering ve Samuel Greeley tarafından gerçekleştirilmiştir (Church, 2012, s. 32). Kentlerdeki atık yönetiminin ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak ve 1. Dünya Savaşı sırasında hanelerde atılan gıdaların oranını saptamaya dönük yapılan bu çalışmada besinlerin % 30'unun atıldığı ortaya çıkmıştır.

Daha sonra 1941 yılında ABD ordusunda görev yapan askerlerin atıklarını incelemek için bir çalışmaya girişilmiş olmasına rağmen, askeri personeli araştırmayı

hedef alan çalışmalar yasal olmadığı gerekçesiyle sekteye uğramıştır. Fakat bunun üzerine askeri personel tarafından atıklar üzerinde yapılan çalışma neticesinde, israfı önleyici tedbirler aldığı ve ABD ordusunun %20 gıda tasarrufu yaptığı görülmüştür. A.J. Weberman adlı bir gazeteci 1970'li yıllarda yaptığı çöp çalışmasında daha "mahrem" alana inerek Bob Dylan, Muhammed Ali, Neil Simon, Abbie Hoffman gibi ünlülerin çöplerini incelemiş ve attıkları üzerinden onların tüketim alışkanlıklarına ilişkin yazılar kaleme almıştır (Church, 2012, s. 32).

1971 yılında Arizona Üniversitesi'nde başlayan küçük çaplı bir projede arkeolojinin metotları kullanılarak modern toplumun davranış kalıplarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Söz konusu projede kentin zengin ve yoksul mahallelerinin çöplerinden toplanan gıda, ev eşyası ve diğer malzemeler karşılaştırılarak incelenmiştir. Her ne kadar küçük çaplı bir çalışma olarak başlamış olsa da, çöp analizinin insan davranışları üzerinden nesnel veriler sunabileceği gerçeğini açığa çıkarması anlamında daha sonraları gerçekleşecek olan geniş çaplı projelere umut vadeden bir zemin hazırlamıştır (Rathje, 1996).

Görüldüğü üzere çöpe dair tanımlamaların bütünü aslında sanayi ve kentleşmeyle daha tanımlı hale gelmiş, devlet ve akademi tarafından çöp ya da atık kavramı sadece malların metalaşmaya başladığı kapitalizmle ve onun kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla halklar tarafından nelerin çöp sayıldığı, nelerin atılıp nelerin saklanması gerektiği, nesnelerin ne zaman çöp olacağı gibi sorular kültürel değerlerden bağımsız bir şekilde incelenerek her ne kadar kolay olmasa da "ÇÖP NEDİR?" sorusunu eksik tanımlamaktadır.

2.3. "Çöp" Kavramının Tarihsel Değişimi

Çöpün geçmişine bakıldığında hem nitelik hem de nicelik olarak tarihsel bir dönüşüme uğradığı görülmektedir. Sylvie Lupton, çöp tarihinde dört önemli kırılma noktasına işaret etmektedir (aktaran, Kılınç, s. 60): İlk dönem 3. yy. da kaosun egemen olduğu, çöpün her yere atıldığı ve bu nedenle yönetilemediği dönemdir. İkinci dönem; çöplerin artmaya başladığı 13. yüzyılda, sokakların atıklarla dolduğu ve dolayısıyla kamusal sağlık fikrinin ön plana çıkmaya başladığı toplayıcıların dönemidir. Üçüncü dönem 16. yüzyılda çevre ve insan sağlığının da önem kazanmaya başladığı, çöpe dair yönetmeliklerin çıkarıldığı dönemdir. Dördüncü ve

son dönem ise 19. yüzyılda çöp miktarının giderek arttığı ve piyasa halini alan çöp sektörünün kamudan alınıp özel şirketlere devredildiği dönemdir.

Hemen hemen her maddi tüketim objesi ardında bir atık bırakmaktadır. Şüphesiz tüketimden bağımsız düşünülemeyecek olan çöpün insanlığın ortaya çıkışından beri varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Fakat yaratılan tüketim toplumu ile beraber belki o zamana kadar somut olarak sorun yaratmayan çöpün varlığı ilk kez gözle görünür (Başaran, 1997, s. 50) bir hale gelmiştir. Bu değişim aynı zamanda insanların çöpe olan yaklaşımına da yansımıştır. Nitekim prehistorik dönemlerde göçebe toplulukların çöplerini geçici kamp alanlarına veya gittikleri yerlere bıraktıkları bilinirken, yerleşik yaşama geçişle birlikte bitki ve hayvanların da bu ortaklaşmacı yaşama adapte olduğu görülmektedir. Örneğin köpek, av hayvanı olmaktan ziyade bir bekçi ve atık yiyici olarak bilinmektedir. Domuzların da özellikle atıklarla kurduğu bu ilişki nedeniyle birçok dinsel inanışa göre etinin yenmesi yasaklanmıştır. Öyle ki New York ve Manchester gibi kentlerde 19. yüzyıla kadar domuzların kanalizasyon sistemi içerisinde yardımcı bir unsur olarak görev yaptığı bilinmektedir (Mumford, 2013, s. 26). Olasılıkla daha önceleri hayvanlar tarafından giderilen ya da insanların hammadde olarak kullanmış olduğu çöplerin imha işlemi, bunların birikimiyle beraber değişkenlik göstermiştir. Buna bağlı olarak biriken atıklar için çeşitli çöplük alanlarının yaratıldığı, arkeolojik kayıtlarda çoğu zaman zor da olsa görülebilmektedir.

İnsanların varoluşundan beri toplumlar; ceset, çöp ve dışkıdan bir şekilde kurtulmanın yollarını aramışlardır (Somay, 2005, s. 162). Çeşitli bakteriler taşımasından, sağlık sorunlarına sebebiyet vermesinden ve kötü kokusundan dolayı yaşam alanlarından uzaklaştırılmaya çalışılan atıklardan biri olan dışkıdan kurtulma durumu aynı zamanda ekosistemdeki doğal döngünün ve dahası devamlılığın bir gerekliliğidir. Aynı şey bir bitkinin tohumunun taşınmasına olanak sağlayan hayvanlar için de geçerlidir. Öyle ki bunun bir sonucu olarak ilk bilinçsiz üreticiler için yerleşik hayat öncesi insanların dışkılarını yaptıkları yerlerin bir deneme çiftliği (Diamond, 2010, s. 153) olduğu düşünülmektedir.

Örneğin bir meyve çürüse dahi içindeki tohumunun sapasağlam kaldığı bilinmektedir ki bu tohumun uygun koşullar sağlandığında binlerce yıl dayanabildiği arkeolojik kontekstlerden okunabilmektedir (bkz. Renfrew, 1973; Boardman, Jones, 1990; Zohafry, Hopf, 1993; Nesbitt, 1995; Willcox, Savard, 2007) Fakat söz konusu

meyve yenilemeyecek durumda olduğu için tohumuyla birlikte bilinçsizce çöpe atılmaktadır. Kimi zaman ise bazı meyvelerin küçük çekirdeklerini yutabilmekteyiz ki bu da sonrasında dışkımızla dışarı atılmaktadır. Bu bilinç dışı davranışla çöplerin atıldığı ve dışkıların yapıldığı yerlerin ilk üretim "bahçeleri" olduğunu söyleyebiliriz. Bu bahçelerin de bitkilerin kültüre alınmasına zemin hazırladığını ifade etmek çok da mantık dışı olmayacaktır. Nitekim dışkının kimyasal içeriğinin toprağın ihtiyacı ve onu besleyici bir şey olduğunun zamanla anlaşıldığı, bununla birlikte gübreleme gibi bir uygulamaya da vesile olduğu düşünülebilir.

Hijyen sorununun insanların tarihsel süreci içinde çeşitli deneyimlerle açığa çıktığı anlaşılmakta ve bu sorunun en öncelikli olanının da tuvalet alışkanlığı olduğu düşünülmektedir. Tuvalet ve lağıma ait verilere ilk olarak Mezopotamya ve İndus Vadisi'nde ve daha sonraları Girit ve Myken uygarlıklarında rastlanmaktadır (Gülbay, 2003, s.1). Mohenjo – Daro ve Harappa gibi İndus Vadisi kentlerinde su depolamak için temiz su depoları, merkezi banyolar ve su kaynakları ile kanalizasyonu birbirinden ayırmak için yapılmış lağım ve tuvaletler bulunmaktadır (Ponting, 2000, s. 305).

MÖ 5. binyılda Byblos'ta, MÖ 4. binyılda Mezopotamya'da (Yılmaz, 2009, s. 14) evsel atık sularını dışarı atmak için taş örgüyle inşa edilmiş kanal sistemleri yapılmıştır. MÖ 3. binyıldan sonra kentleşmenin yaygınlaşmasıyla beraber tuvaletlerin mimari bir yapı halini aldığı, daha düzenli kanalizasyon sistemlerinin yapıldığı bilinmektedir. MÖ 2. binyıl ortalarında Girit'te Knossos sarayında çatıya yapılan su tahliye sistemi aracılığıyla suyun tuvaletlere ve banyolara akıtıldığı bir tekniğin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca katı atıkların da belirli aralıklarla açılan çukurlara konularak üzerlerinin toprakla kapatıldığı bilinmektedir (Wilson, 1976, s. 123).

Roma ve Yunan uygarlıklarına bakıldığında, özel tuvalet ve kanalizasyon sistemlerinin varlığı ile çöplerin kentlerin dışına çıkarıldığı bilinmektedir ki Antik Roma döneminden kalma ve bugün hala ayakta olan Cloaca Maxima'nın lağım sularını Tiber Nehri'ne taşıdığı bilinmektedir.

MÖ 312 yılında Romalılar Tiber Nehri'nin kirlendiğine karar verip su kemerleri inşa etmişlerdir. 1. yüzyılda Roma'da toplam uzunluğu 420 km olan ve tüm kentin hem içme hem de hamamlarını besleyen dokuz ayrı kemer sistemi kurulmuştur ki birçoğu

imparatorluğun yıkılışından sonra bile uzun yıllar kullanılmış ve modern toplumlara model oluşturmuştur (Ponting, 2000, s. 306).

MÖ 500 yılında Atina'da Batı dünyasının ilk belediye çöplüğü olarak bilinen yer organize edilmiştir. Bu düzenlemeye göre atıkların, yaşam alanlarından en az bir mil uzağa dökülmesi kararlaştırılmıştır.[6]

Hellenistik döneme kadar hemen hemen her Yunan kentinde caddelerin sokaklardan daha büyük olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu dar sokakların çoğu da birkaç metre genişliğe sahip geçitlerden oluşmaktadır. Kentin çevresinde çöp ve pislik yığınlarının birikiyor olması da veba gibi çeşitli hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yunan kentleri küçük kaldığı müddetçe söz konusu pislikler güneşin antiseptik özelliği, açık arazilerde organik materyallerin gübreye dönüşmesi, domuz ve köpek gibi hayvanların da doğal çöpçülük görevi görmesi sayesinde bir şekilde yok olmakta ve dolayısıyla sağlığı çok tehdit etmemiştir. Buna rağmen kentin çevresinde her türlü pisliğin birikmiş olduğuna dair birçok kanıt saptanmıştır. Örneğin, yine Atina'da istenmeyen bebeklerin atılıp ölüme terkedildiği yerlerin bu tip belediye çöplükleri olduğu kaydedilmiştir (Mumford, 2007, s. 169).

MS 11. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kentlerin ortaya çıkmasıyla insanlar, Yakındoğu'daki gibi bir kirlilik meselesiyle yüz yüze kalmıştır. 13. yüzyılın başlarında Londra'da, Thames Nehri'nin atıklar nedeniyle kirlenmesinden dolayı 1236 yılında Tyburn'den kurşun borularla su taşınmıştır. Yine Avrupa'nın başka kentlerinde ve Amerika'da da benzer şekilde temiz su taşımak için çeşitli tünel vb. sistemler inşa edilmiştir (Mumford, 2007, s. 306).

19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmaya başlanacak olan su arıtma tesislerinin işlemesine kadar dünyadaki hiçbir kentin su kaynaklarını, doğayı ve insan sağlığını olumsuz yönde etkileyecek atıklardan koruyup temiz tutamadığı bilinmektedir (Mumford, 2007, s. 308). Nitekim günümüzde dahi bunların ne kadar temiz tutulduğu ayrı bir tartışmanın konusu olarak karşımızda durmaktadır.

[6] (Barbalace, https://www.environmentalchemistry.com/yogi/environmental/wastehistory.html).

2.4. Tüketim ve Atık İlişkisi

Tüketim toplumunu, "*çöp sepeti uygarlığı*" olarak tarif eden Baudrillard (1997), *"Bana fırlatıp attığın şeyi söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim"* derken çöpün içeriğindeki sayısal veriden ziyade çöpün içeriğinden, toplumun sosyolojisinin okunabileceğine dikkat çekmiştir (Baudrillard, 1997, s. 39). Kuşkusuz modern toplumlar açısından çöp ve atıklardan bağımsız düşünülemeyecek olan tüketim, herhangi bir ürün veya hizmetin tercih edilerek satın alınması, kullanılıp onarılması ve işlevi sona erdiğinde çöpe atılmasını içeren süreç olarak tanımlanabilmektedir (Yanıklar, 2006, s. 23). Veyahut tüketicinin satın aldığı nesne üzerinde yoğunlaştığı ve onu yeniden anlamlandırdığı sosyal ve kültürel içeriklere sahip karmaşık bir aşama olarak tanımlandığı da karşımıza çıkmaktadır (Yanıklar, 2006, s. 24). Bu tüketim sürecinin günümüz dünyasına gelene kadar çeşitli değişimler göstererek farklı biçimler aldığı tarihi ve arkeolojik kayıtlardan bilinmektedir. Dolayısıyla söz konusu tarihsel süreç tüketim alışkanlıklarının değişiminde önemli etkiler yaratmıştır. Bu değişimdeki en önemli kırılmayı ve tüketim alışkanlıklarının dönüşümüne kökten etki eden süreci, 18. yüzyıl sonrası karşımıza çıkan kapitalizm çağıyla görmekteyiz. Fakat bu noktaya gelene kadar üretim ve tüketim aşamalarının ortaya çıkardığı atığın evrimsel sürecine bakmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Geçmişte ve günümüzde esasen hiçbir üretim yoktur ki geriye bu süreçten herhangi bir atık bırakmasın. İnsanlar tarafından nesne üretiminin ilk kanıtlarını arkeolojik kayıtlarda yer alan yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesinde üretilmiş yontma taş aletlerden bilmekteyiz. Kesme, kıyma, öğütme vb. işlevlere dönük üretilen tüm taş aletlerin ya da kemik gibi materyallerin hammaddesinden geriye kalanlar ve işe yaramayan üretim zincirinin her parçası atığın kendisini oluşturmaktadır. Besin hazırlama süreçlerinin daha organize gerçekleştirildiği; pişirme kapları, öğütme taşları, tarım aletleri, depolama birimleri gibi beslenmeyle ilintili malzemeler, üretim sürecindeki ilişkinin ne denli geliştiğini bizlere göstermektedir.

Bununla beraber yerleşimlerin büyüyüp karmaşıklaşmaya başlamasıyla öncelikle besin hazırlama süreçleriyle ilişkili olmak üzere atıklarda da çeşitlilik başlamıştır. Söz konusu materyallerin bulunduğu yerler üzerinde mikro düzeyde incelemeler yapıldığında gıdaların kabukları, tohumları, kemikleri gibi yenemeyen kısımlarının

atıldığı görülmektedir. Tarımsal faaliyetlerin gelişimiyle birlikte alet üretimlerinin yapıldığı vb. işlik olarak kullanılan yerlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Yerleşimlerin, köy yaşamı sürecine dönüşümüyle birlikte atıkları düzenli olarak atma davranışının şekillendiği (Smith, 2012) ve bu atıklar için özel olarak hazırlanmış alanların oluştuğu görülmektedir. Üretim süreci içerisinde önemli bir emek ve mesai gerektiren aletlerin işlevini yitirenlerden onarılabilecek olanların onarıldığı, yeniden kullanılamayacak olanlarının ise atık olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yine çanak çömlek, metalürji gibi yeni teknolojilerin keşfedilmesiyle atık miktarı artmış, örneğin ağaçların yakıt olarak kullanılmaya başlamasıyla da hem doğal çevrede bir değişikliğe neden olmuş hem de yoğun miktarda atık oluşmaya başlamıştır. Bu atıklarla yaşamaksa gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir.

Kesin olarak başladığı zamanı söylemek henüz çok mümkün olmasa da besinlerin biyolojik olarak çürüme aşamasına bağlı olarak doğal mayalanma oluşumuyla ekmek, bira, şarap, peynir vb. fermente ürünlerin bilinçli bir atık yönetimi sürecinin oluşmasına vesile olduğunu söylemek de olasıdır.

Söz konusu atıklarla “başa çıkmanın” yollarından birisi de geri dönüşüm uygulamalarıdır. Arkeolojik kayıtlarda birçok yerleşim yerinde bulunan kullanılamayacak durumda olan atık nesnelerin bilinçli şekilde bir yerde tasniflendiği görülebilmektedir (Smith, 2012, s. 347). Üretim süreçlerinden geriye kalan taş alet parçaları, seramik kırıkları, metal vb. atık nesne parçaları yeniden değerlendirilebilmek için kullanıma sokulmuştur. Örneğin İngilizce’de “*grog*” olarak tanımlanan kimi seramik kapların kilini sağlamlaştırabilmek için kırık kap parçalarının ezilerek kil hamuruna karıştırıldığı ve bunların katkı maddesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ya da tarihöncesi dönemlerde taş aletlerin yongalanma aşamasında, geriye kalan artıkların tekrar düzeltilerek yeni taş aletlerin yapılmış olmasını veya yıkılan binaların moloz artıklarının yeni inşa edilen binaların temellerini sağlamlaştırma, platform hazırlama gibi işlerde kullanılmış olmasını yine geri dönüşüm uygulamaları kapsamında değerlendirebilmek mümkündür.

Ortaçağ’a gelindiğinde tüketimin henüz kitleselleşmese de yavaş yavaş arttığını ve heykel, mimari gibi alanlarda estetik kaygının gelişmesiyle beraber altın, gümüş gibi gösterişli malların yoğunlaştığı görülmektedir. Yine gıda tüketimindeki artış da dikkat

çekicidir. Örneğin 14. yüzyılın sonunda Paris'te yalnızca bir kasap dükkânında haftalık kesilen hayvanların istatistiki bilgisinin yer aldığı metinde (Jørgensen, 2012 s. 349), 3080 koyun, 514 sığır, 306 buzağı ve 600 domuzun tüketildiği, bunun yanı sıra kraliyet çevresi ve asil aile üyelerinin bu rakamların çok daha fazlasını tükettiği bilgisi yer almaktadır. Bu döneme ilişkin ayakkabı imalatı alanında yapılmış arkeolojik bir çalışmada saptanan çöp çukurlarında 12. yüzyıldan kalmış olan, birbirinden farklı 27 bin deri parçasının bulunması yine tüketim zinciri hakkında önemli bilgiler sunmuştur (Jørgensen, 2012, s. 350).

Rönesans ile birlikte dini sınıfın baskıcı ortamının etkisini kaybetmesiyle, bir önceki dönemin karanlık skolastik düşüncesinden uzaklaşma süreci başlamıştır ve bu dönem bilim ve teknoloji alanında birçok yeniliğe zemin hazırlamıştır. Genellikle büyük oranda atıkların sebep olduğu çeşitli ölümcül hastalıklardan kurtulmanın çözüm yollarının bulunduğu, yeni yerlerin ve malların keşfedildiği bu dönem, üretim ve ticaretteki gelişmelere bağlı olarak tüketim alışkanlıklarını da etkileyecek bir artışa sebep olmuştur.

Seri üretim ve tüketim süreci kapitalist ekonomik sistemin hegemonyasıyla artmaya başlamıştır. Weber, modern kapitalizmin kökeninde püritan etiğin olduğunu ifade etmektedir. Püritan etik, arzularını bastırmayı, kendini kontrol etmeyi öğütler; çalışmayı yücelterek bir ibadet hâline dönüştürür; olabildiğince çok üretip az tüketmeyi telkin eder; meslek kavramını tanrı buyruğu sayar; hedonist yaşam biçimi ve gösteriş tüketimine karşı çıkar; yaşama zevkini bırakıp, çileci (asketik) varoluşu tek kabul edilebilir yaşam biçimi olarak görür (Bozkurt, 2000, s. 5 - 35). 2. Dünya savaşı sonrası süreçte püritan etik zayıflayıp ideolojik dönüşümler yaşanmaya başlamış ve bunun etkisiyle tüketimin anlamı haz, eğlence ve özgürlük gibi anlamları çağrıştıracak şekilde genişlemiştir (Yanıklar, 2006, s. 25).

Moderniteye bağlı olarak yaşam standartlarının artmasıyla birlikte tüketim, gücün ve mutluluğun göstergesi haline gelmiştir (Yanıklar, 2006, s. 25). Bununla beraber kapitalizm, meşruluğunu ve dolayısıyla varlığını sürdürebilecek güvenceyi de sağlamıştır. Öyle ki bugün satın alınan ürünlerin / nesnelerin belli bir ömrü olduğu ön kabulüyle davranılmakta nitekim bu da garanti belgesi gibi bir evrakla somutlanmaktadır. Dolayısıyla kendini her defasında yeniden üreten kapitalist ekonominin yarattığı her ürünün yolculuğu mutlaka çöpten geçmektedir.

Tüketimi yalnızca ekonomik bir davranış hali olarak değil aynı zamanda gösterge ve sembollerin de içinde olduğu sosyal ve kültürel bir süreç olarak tanımlamak gerekmektedir (Yanıklar, 2006, s. 27). Çünkü günümüz dünyasında sosyal ilişkilerin sürdürülebilmesi için araçsallaşan tüketim süreci aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet yaratmaktadır. Kişinin sahip olduğu nesneler, sınıfsal ve sosyal pozisyonunun bir göstergesi biçiminde dolayısıyla kimlik ve statü kazandıran bir durum olarak kabul edilmektedir.

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan seri üretim süreci, kapitalizmin hâkimiyetiyle üretenleri tüketim süreçleri üzerinden biçimlendirerek sınıflandırmıştır ve tüketimin kimlikleri belirlediği, toplumların refahının tüketimle ölçüldüğü yeni bir çağ başlamıştır. “Statü” kazandıran bu sınıfsal kimlikler, kapitalist toplumun her aşamasında alt gelir sınıfına mensup insanların kendi üst sınıfına erişebilmek için öykündüğü bir durumu yaratmıştır. İşçi sınıfı üst tabakaya ait alışkanlıkları taklit ettikçe (Bıçakçı, 2008, s. 7) üst sınıf kendi hiyerarşik konumunu muhafaza edebilmek için sürekli tüketim biçimini değiştirmiştir. Dolayısıyla sanayi devrimiyle birlikte artış gösteren üretim ve tüketim alışkanlıkları farklılaşarak çöpe de yansımış ve atık sanayisi olarak kendi endüstrisinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Akademik çalışmalara bakıldığında ise konuyla ilişkili faaliyetlerin ve yayınların çevre ve tıp bilimleri alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Genel itibariyle çevre sorunları ve insan sağlığı ekseninde ele alınan yaklaşımlar ile dönüştürülebilir ve yeniden kullanılabilir durumda olarak atılan nesneler atık; insan ve doğa için zararlı ve çeşitli uygulamalarla yok edilmesi gereken maddelerin bütünü ise çöp olarak tanımlanmaktadır.

Son tahlilde neyin çöp olarak tanımlandığı ya da neleri attığımız insanın yaşam biçiminin ya da tüketim alışkanlıklarının sonucunda şekillenen göreceli bir kavram halini almaktadır. Öyle ki, örneklemek gerekirse üst gelir sınıfına ait bir kişi eskiyen bir kıyafetini atmaktayken, daha alt gelir grubuna ait bireyin kullanmış olduğu kıyafeti yırtılmış dahi olsa belki yeniden dikip onararak kullanabilmektedir. Ya da diğer tüketim ürünleri için de benzer bir durum mümkün olabilmektedir. Söz konusu davranış, kişilerin ekonomik refahlarıyla ilgili olabileceği gibi tüketim çılgınlığının toplum ve doğa üzerinde yaratmış olduğu psikolojik, sosyolojik, ekolojik tahribata karşı ideolojik bir karşı duruş, antikapitalist bir tutum olarak değerlendirmek de mümkündür.

Tarihöncesi dönemlerden günümüze değişen tüketim kavramı yukarıda da sözü edildiği gibi genel bir yaklaşımla ihtiyacın değil hazzın ön planda tutulduğu bir karaktere büründüğü için toplumun kendisi sınıfsal ve sosyal pozisyonu gereği *"Tüketim Toplumu"* olarak adlandırılmıştır (Bkz. Baudrillard, 1997). Dolayısıyla tüketimi, tez kapsamında da ele alınan Neolitik Dönem toplulukları açısından bu denli "hoyratça" gerçekleşmeyen, gerek beslenme gerekse sembolik faaliyetlere bağlı olarak meydana gelen çeşitli insan ihtiyaçlarının bir süreci olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

3. Çöpe Yaklaşımlar

Çöpün kavramsal olarak değişiminin sebebini birçok toplumsal ve kültürel değişkene bağlamak mümkündür. Bu değişkenler insanların gündelik hayat içerisinde çöpe dair duyarlılıklarının farklı biçimlerde şekillenmesine ve çöpün yaratmış olduğu çeşitli durumlara göre farklı yaklaşımlar geliştirmelerine neden olmuştur. Bu bölümde çöp ile ilgili olarak hijyenik, ekonomik, materyal kültürü ve yerleşim ile yaşam alanlarının şekillenmesi açısından ne gibi davranışların sergilendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Hijyenik Olarak

Kuşkusuz, çöpler tarihin birçok döneminde ve dahi günümüzde, çevreyi ve insan sağlığını tehdit eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bazı hastalıklarla atıkların doğrudan ilişkisi olduğu bilinmektedir. Sistemsiz bir şekilde açık alanlara atılan çöpler çürümeye bırakılırken çeşitli bulaşıcı hastalık taşıyabilen haşerat ve kemirgenleri de kendisine çekmektedir. Örneğin sinek sayısındaki artışla birlikte bağırsak enfeksiyonları arasında yakın bir nedensellik olduğu görülmektedir. Ilıman iklime sahip üstü açık olan bir yerde haftada 70 bin sineğin üreyebildiği belirtilmektedir. Aynı şekilde evlerde dolan bir çöp kutusunda ise haftada 1000 sinek larvasının üreyebileceği ifade edilmektedir (Güler & Çobanoğlu, 1996, s. 18). Böylesi bir ortamda özellikle yerleşik hayata geçilmiş olunması, tarım yapılıyor olması gibi Neolitik Dönemi karakterize eden bazı özellikleri düşündüğümüzde, doğal olarak stoklanan tarımsal ürünlere çeşitli haşeratın ve kemirgenlerin geleceğini, bunlarla beslenen diğer canlıların da takiben insanların yaşam alanlarına veya yakınlarına

gelmelerinin kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağını göz önünde bulundurmak gereklidir. Bu durumun ayrı bir döngüyü de ortaya çıkaracağı kuşkusuzdur.

Orta Çağ'da kentte yaşayanların çöp ve dışkılarını sokaklara atmasıyla salgın hastalıkların yayıldığını (Kılınç, 2015, s. 61) görmekteyiz. Öyle ki, 14. yüzyılda ortaya çıkan 1840'lı yıllara kadar yayılan (Emiroğlu, 2013) ve Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgını dünya nüfusunun beşte birinin ölümüne sebebiyet vererek dünya tarihine adını "Kara Ölüm" olarak yazdırmıştır.

Orta Asya'da başlayıp mallara bulaşarak yayılan hastalık; ticaret yollarıyla Doğu'da Çin, Hindistan ve daha sonra Moğol saldırılarından kaçan halklarla Batı'da Avrupa'ya taşınmıştır. Söz konusu dönemde çöplerin ve lağımların durumu düşünüldüğünde şehirlerde vebanın bulaşması için her türlü koşulun uygun olduğu kuşkusuz kaçınılmaz bir gerçekliktir. Veba bakterisinin esas taşıyıcısının kara sıçanlar ve onlarla yaşayan pireler olduğu, insanlara da bu küçük hayvanlar nedeniyle bulaştığı salgın sonrasında Avrupa'da her üç kişiden birinin öldüğünün gerçeği ile tecrübe edilmiştir.

Vebanın dışında insanlık, tarih boyunca yine cüzzam, kolera vb. gibi birçok bakteri, virüs ve parazit kökenli hastalıklarla savaşmak zorunda kalmıştır. Çöpün tarihçesinde de görülen geçmişte yaşanmış çeşitli birçok ölümcül bulaşıcı hastalığın çöpler üzerinden bazı hayvanlar aracılığıyla yayıldığının anlaşılmasıyla hijyeni sağlamaya yönelik olarak, birtakım önleyici tedbirler almaya dönük çalışmalara girişilmiştir. Bu çalışmaların en başında çöplerin bir şekilde imha edilmesi gelmektedir.

İnsan sağlığına ve çevreye zarar vermeyecek duruma getirilip, bertaraf edilen çöplerin atıldığı çöplük alanlarının, kentleşmeyle birlikte yerleşim yerlerinden uzak daha sağlıklı yerlere taşındığı, bölgedeki hâkim rüzgârların ters istikametine ve akarsu, içme suyu gibi kaynaklardan uzak noktaların seçildiği görülmektedir.

İlk zamanlar, Avrupa'da söz konusu bakterilerin yayılmasına ve salgınlara zemin hazırlayan çöpler ve dışkılarla ilgili olarak yeterince etkili olmasa da birtakım düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.

1185 yılında Fransa Kralı Philippe Auguste kötü kokulardan şikâyetçi olup pencerelerden dışarı çöp atma yasağı getirip, caddelerin taş döşenerek her hafta

yıkanması emrini vermiştir. 14. yüzyılda Paris'te yılda ortalama 300 bin hayvan kesilmektedir ve bunların yenmeyen kısımlarıyla kemikleri sokaklarda ve derelerde çürümeye bırakılmıştır (Ponting, 2000, s. 309).

1366 yılında Parisli kasapların atıklarını kent dışına çıkarıp, bölgede bir dereye atmaları zorunlu kılınmıştır. 1388'de İngiliz parlamentosu çöplerin sokağa dökülmesini yasaklayan yasa çıkarmıştır. 1884 yılında Paris'te kaymakamlık yapmış olan Eugène Poubelle, çöp kutusu kullanımını zorunlu hale getirmiştir ve bugün "Poubelle" adının Fransızca'daki kelime karşılığı çöp kutusu anlamına gelerek literatüre adını kazandırmıştır (Ponting, 2000).

Örneğin, İngiltere'de 1830'larda, kolera salgınından sonra, işyerleri ve evlere su ve kanalizasyon bağlanmaya başlanmış, özel mezarlıkların yapılması devlet tarafından teşvik edilmiş ve Londra'da şehir içine ölü gömülmesi yasak hale getirilmiştir. Söz konusu salgınlar sonrası 19. yüzyılın ortalarına kadar benzeri kararlar alınmış ve modern mezarlıklar kurulmuştur. Bu tip uygulamalar Türkiye'de de, İstanbul'da 1868 yılında şehir içine ölü gömülmesinin yasaklanmasıyla görülmektedir (Emiroğlu, 2013, s. 45). Bu durum belki de Neolitik Dönemde *intramural* olan gömü geleneğinin, Kalkolitik dönemde *extramural* bir duruma dönüşmesinin de bir anlamda anlaşılır bir açıklaması olarak görülebilir.

Osmanlı Dönemi'nde ise "çöp çıkaran" olarak bilinen kişiler mahalle aralarında gezip, çıkan çöpleri denize dökmek ile görevlidirler. 1868 yılında (Emiroğlu, 2013, s. 482) çıkarılan Tanzifat Resmî adlı vergi kanununa göre çöplerin toplanmasının vergi karşılığında belediyeye verilmesi uygulaması görülmektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde karşılaşılan bulaşıcı hastalıkların, insanlar ve doğa üzerinde yarattığı tahribatın kendisi, çöpe karşı hijyenik olarak bir tutum geliştirmeyi zorunlu kılarak yönetenler tarafından çöpü ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli kurallar konulmasını zorunlu hale getirmiştir.

Doğal ortamı hijyenik kılmaya dönük gerçekleştirilen çeşitli imha işlemlerinin en yaygın yöntemlerine bakıldığında, çöplerin gömülmesi ve yakılması uygulamaları ön plana çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar yerel yönetimlerin tamamının yanabilen her nesneyi özel basınçlı fırınlarda yakarak imha etme yöntemini seçtiği görülmektedir. Ateşin buharından, kül ve maden atıklarının ise kaldırım taşları, çeşitli

döküm kalıpları gibi nesnelerin yapımında yararlanıldığı belirtilmektedir (Güler & Çobanoğlu, 1996, s. 70). Ancak yakma işleminde atıkların bütünüyle ortamdan yok olmadığı, geriye kalan kömürleşen artıkların çevreye ve diğer canlılara da zarar verdiği anlaşılmıştır. Buna karşılık birçok prehistorik kazı çalışması sonucunda çöp alanlarında yanık izlerinin olduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu yakma ile arınma işlemi olabileceği gibi bu çöp alanına atılan ateş ve korların neden olduğu bir yakma olup olmadığı konusunda şu ana kadar bilimsel bir çalışma veya ipucuna dair bir veri gözlenmemiştir. Buna ait bir çalışma Çatalhöyük kazısı projesinden gelmekte ve o da bir evin yakılması mı yoksa kaza ile yanması mı konusu üzerinedir (Twiss, vd., 2008).

Bu nedenle ilk kez hem ucuz hem de etkin bir yöntem olmasından dolayı 1922 yılında, atıkların yerel yönetimler tarafından kontrollü bir şekilde gömülmesi kararı alındığı İngiltere'nin ardından 1934 yılında ise ABD'de engebeli bir araziye gömülen çöplerin üzerinin 75 cm kalınlığında toprak bir örtüyle kapatılmaya başlandığı görülmüştür. Daha sonraları geliştirilen çeşitli yöntemlerle daha ince sıkıştırma ve daha etkin gömme yöntemleri uygulanmış ve böylelikle açık çöp alanlarının sayısı giderek azalarak minimum düzeye indirilmiştir (Güler & Çobanoğlu, 1996, s. 43).

Köy yerlerinde çöplerin gömülme derinliğinin, çatlama ve çökme yaratmaması nedeniyle genellikle 2,5 metreden daha derin yapılmadığı gözlemlenmiştir. Üzeri toprakla doldurulan çukurların son tabakasının 60 cm den az olmayacak kalınlıkta örtüldüğü belirtilmektedir (Güler & Çobanoğlu, 1996, s. 52). Düz bölgelerde hendekler açılmakta ve rüzgârın olumsuz sonuçlarına karşı önlerine set inşa edilmektedir. Biriktirilen çöplerin üzerlerinin her gün en az 15 cm toprakla örtüldüğü, son örtü tabakasının yine 60 cm olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Modern geçici çadır kamplarında bireysel çöplerin yok edilmesi için yine gömme uygulaması yapılabilmektedir. Bunun için temel kısmı minimum 30 cm derinliğinde, 150 cm genişliğinde kazılması ve üst örtüsü için 60 cm toprak örtüsüyle kapatılması önerilmektedir. Örneğin altı kişilik bir ailenin, bir kamp yerindeki atıkları incelendiğinde, 12 metrelik bir hendeği altı ay içinde doldurdukları gözlemlenmiştir (Güler & Çobanoğlu, 1996, s. 53).

Tezin dönemsel kapsamına ilişkin 2. bölümünde yer alan arkeolojik yerleşim alanlarındaki bazı örneklerde de görüleceği üzere, tarihöncesi dönemlerden bu yana

diğer bir yaygın imha etme yöntemi olan çöplerin yakılması işlemiyle, özellikle hijyene karşı hassasiyetin oluştuğunun, çeşitli hastalıkların çöp ve kirliliğe bağlı artış gösterdiğinin anlaşılmaya başladığı ilk zamanlarda; çöpler, ölü hayvanlar, hastaların eşyaları gibi birçok şeyin yakılarak zararlı etkenlerden korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

Kuşkusuz yerleşik hayata geçiş ve nüfusun artışı, kötü sağlık ve yaşam koşullarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin çöplerin birikmesi, su kaynaklarının ve doğal çevrenin kirlenmesine neden olmuş ve buna bağlı olarak enfeksiyonla ilintili çeşitli hastalıkların ortaya çıkmış olabileceği anlaşılmaktadır. Dünyanın birçok farklı bölgesinde gerçekleştirilmiş olan paleoantropolojik çalışmalar neticesinde, insan kemikleri üzerinden tümü olmasa da bazı hastalıkları ve çeşitli minerallerin eksikliğini görebilmek mümkündür. Fakat insan sağlığını etkileyen tüm bu örüntülerin anlaşılabilmesinin yine yerleşimdeki topluluğun çöp atma davranışları, hane halkı, yerleşimin boyutu, beslenme ve temizlik davranışları gibi bütünlüklü bilgilere erişimle mümkün olabileceği vurgulanmaktadır (Larsen, 1997). Dolayısıyla henüz gerekli verilerin elde edilmemiş olması, hijyene bağlı gerçekleşmiş olabileceği düşünülen sağlık problemlerini doğrudan çöple ilişkilendirmede yetersiz kalmaktadır. Buna rağmen hijyenik olmayan ortamlarda üreme imkânı bulabilen çeşitli bakteri, virüs ve parazitlerin sebep olduğu enfeksiyonel hastalıklar, Neolitik Döneme ait insan kemiklerinde uygulanan patolojik çalışmalar sonucunda tespit edilebilmiştir (detaylı bilgi için bkz. Sağır&Sağır, 2013).

Ölü gömme geleneklerinde de karşılaşılan, her ne kadar ritüel amaçlı mı yoksa hijyenik nedenlerden dolayı mı olduğu konusunda tartışma olsa da örneğin Aşıklı Höyük'te, yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmadan vücudun tamamının hafif bir ateşle başka bir yerde yakılıp bekletilmeden hemen eve getirilerek tabana gömüldüğü uygulamalar mevcuttur. Anadolu'da başka yerleşimlerden de bilinen bu uygulamada, ölü bedenin çok yüksek olmayan bir ateşte (200 C°'yi geçmeyen) yakılması, kendisiyle çağdaş yerleşimlerdeki uygulamalardan farklılık taşımaktadır (Özbek, 1992, s. 206).

Öte yandan örneğin Çatalhöyük'te evlerin duvarlarının periyodik olarak beyaz sıvayla sıvanması; yerleşim sakinlerinin ışıktan faydalanmalarının yanı sıra sivrisinek gibi haşeratlardan korunmalarını ve kötü kokuların giderilmesi gibi hijyenik anlamda birçok fayda sağladığı şeklinde yorumlanmıştır (Hodder, 2012, s. 71).

Yine yerleşim alanlarının şekillenmesi ve organizasyonu açısından tez kapsamında ele alınan diğer Neolitik Dönem yerleşimlerinde de görüleceği üzere, çöplerden bir şekilde kurtulmak ve bunun için özel alanların yaratılmış olması hiç şüphesiz hijyen konusunda birtakım hassasiyetlerin başlamış olduğunu göstermektedir.

3.2. Ekonomik Olarak

Günümüz dünyasında çöpün ve çöp atma pratiklerinin neredeyse tümünün ekonomik süreçler üzerinden şekillenen bir biçime evrildiğini söylemek mümkündür. Küreselleşmenin dayattığı imaj algısı ve bununla birlikte artan ürün çeşitliliği, tüketimi arttırmasının yanı sıra çöpe de yansımaktadır. Bugün hangi alışveriş merkezine ya da markete gidilse, satılan ürünlere bakıldığında büyük çoğunluğunun belki de ambalajının kendisinden daha çok üretim maliyetine sahip olduğu gözle görülebilir durumdadır. Tüm bu tüketimden arta kalan çöplerin büyük çoğunluğunu da ambalaj atıklarının oluşturduğunu, sokaklardaki çöp konteynerlerinden çok rahat bir şekilde görebilmek mümkündür. Buna bağlı olarak yapılabilecek güncel antropolojik çalışmalarla insanların ekonomik hayatına dair somut çıkarımlarda bulunabilmek mümkün olabilmektedir.

Elbette konu çerçevesinden bakıldığında, içerik açısından Neolitik Dönem topluluklarının çöpleriyle bahsi geçen çöplerin içeriklerinin farklılığı göz ardı edilemez bir gerçekliktir. Burada esas amaç ekonomik farklılıklardan sosyal yaşamın birçok yönüne dair bilgi edinilebilen çöp çalışmalarının tarihöncesi dönemler açısından da uygulanabilirliğine dikkat çekmektir. Bu bağlamda Neolitik toplulukların kültürel, teknolojik, hammadde kullanımı ve sosyal / bireysel davranış biçimlerinin anlaşılması konusunda da önemli verileri sağlayacağını ve bu bakış açısının prehistorik topluluklara farklı bir pencere açacağı da ortadadır.

Tüketim alışkanlıklarının bu değişiminin çalışma kapsamında incelediğimiz çöpe de yansıdığının yadsınamaz bir gerçeklik olduğu ifade edilmişti. Bu dönüşüm aynı zamanda geleneksel olarak sürdürülen birçok alışkanlığın da terk edilmesine ve zamanla unutulmasına neden olmaktadır. Örneğin çöp atma modellerinin anlatıldığı bölümde de örneği verilen, geleneksel köy yaşantısının sürdürüldüğü küçük bir ada yerleşimi olan Nayau'da yapılan etnografik çalışma neticesinde, son 50 yılda

sanayileşmiş bölgelerden gelen ithal malların miktarındaki artış nedeniyle geleneksel çöp atma yöntemlerinin de giderek etkisiz hale geldiğinden ve çöp miktarının arttığından söz edilmiştir (Jones, McCown, Messersmith, Andrews & Cormier, 2012).

Küçük bir yerde çöpü ortadan kaldırmaya yönelik yapılan çalışma ile elde edilen verilere benzer örnekleri aslında dünyanın hemen her yerinde geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmeye çalışan insan toplulukları üzerinden okumak mümkündür. En nihayetinde bu tüketim süreci geriye bir çöp yığını bırakacak ve bunların bir şekilde yaşam alanlarından uzaklaştırılması ya da yok edilmesi gerekecektir. Fakat bazen imha etmek yerine geri dönüşüm gibi bir alternatif de karşımıza çıkmaktadır.

Nesnelerin tüketim sürecindeki kullanım döngüsüne bakıldığında, son aşamanın atma ya da bir şekilde imha etme işlemi olduğu görülmektedir. Prehistorik dönem yaşam alanlarında günümüzde olduğu gibi, geçmişte de kullanılabilir durumda olan fakat üretim aşamasında veya kullanım aşamalarında birtakım aşınmalara, kırılmalara uğrayan hasar görmüş nesneler olabilmektedir. Bu nesneler anında onarılabildiği gibi tamir edilmek üzere ya da geri dönüştürülmek üzere geçici olarak bir yerde saklanabilir veya biriktirilebilir ki söz konusu nesne en azından onarılana kadar işlevsiz kalacağı için dolayısıyla geçici şekilde çöp olarak adlandırılmakta veyahut doğrudan çöpe atılmaktadır. Bu, nesnenin durumuna bağlı olmakla birlikte bireyin tercihi olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Yine bunun dışında günümüzde atılmasına karar verilen nesneler önce bir çöp kutusu veya bir poşette biriktirildikten sonra yaşam alanlarından uzaklaştırılıp çöp konteynerlerine, oradan belediyeler aracılığıyla bunun için özel tahsis edilen çöplüklere gönderilir. Tüm bu yolculuk başlamadan önce birikenleri geçici atık olarak adlandırmak mümkündür. Geçici diye ifade edilmesinin sebebi atığın yeni bir ekonomik döngüye girecek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ekonomik döngü ise geri dönüşüm uygulamalarıyla sağlanmaktadır.

Elbette ki günümüz uygulamasından hem düşünsel hem de uygulama açısından farklı olarak karşımıza çıkan geri dönüşüm pratiklerinin kökenlerini Paleolitik Döneme kadar giden bir geçmişte izlemek mümkündür (detaylı bilgi için bkz. Amick, 2015). Günümüz açısından kısmen benzerlik taşısa da arkeolojik anlamda da geri dönüşüm uygulaması hem nesnelerin kullanım ömrünü uzatmak hem de kullanım ömrü

tamamlananların hammaddesi ikincil bir ekonomik kaynak olarak yeniden kullanım amacını taşımaktadır.

Üretimin zorluğu, hammaddenin ender bulunması gibi nedenlere bağlı olarak insanlar için değerli olabilen malzemelerin çöpe atılmak yerine onarılarak ya da başka işleve sahip bir araca dönüştürülerek yeniden kullanıma sokulması uygulamasını arkeolojik veriler üzerinden okuyabilmekteyiz.

Örneğin, Hakemi Use yerleşimindeki bir mezarda bulunan Arkaik Hassuna Boyalıları kategorisinde değerlendirilen bir kap üzerindeki onarım izleri dikkat çekmiş, kabın olasılıkla yeniden kullanıma sokulduğu yorumu yapılmıştır (bkz. Resim 3). Kullanılmış olduğu dönemde kırıldığı anlaşılan kabın, günümüzde matkap olarak adlandırdığımız delici bir alet aracılığıyla karşılıklı delikler açılmak suretiyle bir ip yardımıyla tamir edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Hakemi Use Höyüğü'nde, bu kap dışında yine özellikle boyalı kaplar grubu içerisinde çok sayıda seramik parçasının üzerinde de benzer onarım izlerine rastlanmış olması, söz konusu kapların yerleşimdeki insanlar açısından ne kadar önem taşıdığını göstermiştir (Tekin, 2009, s. 412).

Aynı şekilde Aşıklı Höyük ve Boncuklu Höyük yerleşimlerinde de boncuklar üzerinde onarım ve yeniden delme gibi işlemlerin gerçekleştirildiği dolayısıyla boncuk objelerin yeniden kullanım görmüş olduğuna dair izler tespit edilmiştir. Ayrıca Aşıklı Höyük'te yine kırılmış olarak bulunan bazı pendant örneklerinin giysilerin üzerine tutturularak bunlara farklı bir işlev kazandırıldığı anlaşılmıştır. Öte yandan Aşıklı Höyük'te çoğunlukla çöplük dolgularında ortaya çıkarılmış olan boncuk ve pendantlar içerisinde onarılmış ve yeniden kullanılmış olan grubun, genellikle açkılı ve yapım sürecinin daha çok zaman aldığı, büyük boyutlu boncuklara ait olduğu anlaşılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Baysal, E. 2013; Yelözer, 2016).

Çalışmanın zamansal kapsamı çerçevesinde ele alınan Neolitik Dönem açısından en sık karşılaşılan bir diğer obje grubunu da yontmataşlar oluşturmaktadır. Yontmataş aletler üzerinde gerçekleştirilen işlev analizi yöntemiyle, taş aletlerin hangi amaç için kullanıldığı anlaşılabilmektedir. Şayet buluntu alanı bir üretim atölyesi ya da yakınında bulunuyorsa, üretim zincirinin tüm aşamalarına ilişkin parçaları bulabilmek ve yorumlamak işi nispeten kolaylaştırmaktadır. Fakat bu her zaman mümkün

olamamaktadır. Dolayısıyla tekil buluntular üzerinde gerçekleştirilecek işlev analizi, iz analizi gibi yöntemler kullanım amacını anlamaya dönük çalışmalardan bazılarıdır.

Örneğin bir çekirdek, ok ucu, orak bıçağı, dilgi, kazıyıcı, delici ya da herhangi bir taş alet formu düşünüldüğünde, bu aletlerin fonksiyonlarını yerine getiremediği takdirde çöpe atılmadığı, ya kısmen bıçak bileme gibi düşünülebilecek bir düzelti yapılıp kullanılabildiği ya da daha işlevsel bir alete dönüştürülerek ömrünün uzatıldığı bilinmektedir.

Herhangi bir objenin sözü edilen kullanım amacı kimi zaman doğrudan birincil üretim amacıyla ilgili olabilirken bazen de objeler ikincil kontekstlerde, örneğin mimari birimlerin bir ögesi olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Bunlar kimi zaman bina temellerinin sağlamlaştırılması amacıyla kırılmış, bozulmuş ya da daha genel bir ifadeyle işlevi sona ermiş olan objelerin dolgu malzemesi veya duvarlarda yapı malzemesi olarak kullanılması şeklinde de görülmektedir.

Dolayısıyla yukarıda da sözü edilen, hammadde kaynaklarına ulaşım zorluğu ya da ticari bir meta olarak düşünülecek olduğunda da kullanılabilir olan tüm bu malzemelerin geri dönüşümü veya bir şekilde değerlendirilmiş olması toplumsal hayat içinde ekonomik bir değer taşımaktadır. Bununla birlikte, ilk kullanım aşamalarını geçtikten sonra veya işlevlerini yitirdikten sonra genel değerlendirilmelerinin çöp veya atık olduğunu da unutmamalıyız.

3.3. Materyal Kültürü Olarak

Arkeolojik bilginin edinilebilmesinde temel bileşen olan, insanların hayatlarını sürdürebilmek için ürettikleri toplumsal, kültürel ve çevresel birçok değişkene göre karakteri farklılık gösterebilen her türlü araç ve gereci materyal kültür ögesi olarak değerlendirmek mümkündür. Materyal kültür ögeleri toplumların ve hatta toplum içindeki bireylerin yaşayış biçimlerini, bilişsel dünyalarını, davranışlarını, ekonomik faaliyetlerini, yeteneklerini, çevreyi, iklimi, demografik yapıyı vb. toplumsal yapı içerisindeki kültürel, sosyal ve ekonomik örüntüyü okuyabileceğimiz kalıntılardır.

Arkeolojik kazı ve araştırmalarda, gerek küçük buluntularda gerekse de mimaride materyal kültür ögelerinin değerlendirilmesinde sıklıkla karşılaşılan yaklaşımın tekno – tipolojik ve kronolojik sınıflandırma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insanı

neredeyse yok sayan ve kültür tarihçiliği üzerinden yaygınlık kazanan, insana dair kapsamlı ve sorun odaklı çalışılmayan yaklaşımın bu anlamda, yani insana dair verilerin ortaya konulmasında yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Tez çalışmasının konusu bu problem olmamakla birlikte, aslında araştırma yaparken karşılaşılan zorlukların başında bu eğilimin yayınlara yansımasını ya da yansımamasını vurgulamak açısından belirtme gereği duyulmuştur. Elbette materyal kültürü arkeoloji biliminin kendisi için her ne kadar büyük önem taşısa da belirli objeler üzerinden yapılan tarihsel tasniflerin, tarihöncesi toplulukları anlamamızın önündeki daraltıcı etkisini karşımıza çıkarmaktadır.

Öyle ki tezin ele aldığı sorunların başında değerlendirdiğimiz çöpleri de diğer mevcut arkeolojik kalıntılar "gibi" bir materyal kültür ögesi olarak ele alıp sınıflandırmak mümkünken ne yazık ki insan ve doğal çevre hakkında birincil kaynaktan detaylı şekilde birçok bilgiyi edinebileceğimiz çöplerin, bu kapsamda arkeolojik çalışmalarda çoğunlukla göz ardı edildiği görülmektedir. Bu anlamda 2. bölümde Anadolu'da Neolitik Dönem yerleşimlerinde materyal kültürü olarak değerlendirilmiş çalışmalardan hareketle hangi bilgilere erişilebileceği konusunda örnekler sunulacaktır.

3.4. Sembolik Olarak

Bütün hayatımızın, rutin faaliyetlerimizin ve ilişki biçimlerimizin neredeyse tamamının yarattığımız sembolik anlamlar dünyası üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Çöp denilince zihnimizde beliren kirlilik tabusu, söz konusu algının bir dışavurumu olarak ele alınabilir. Nitekim bu durumun çeşitli dini inanışlarda ve ritüellerde de yansımalarını izleyebilmekteyiz. Örneğin domuz etine olan duyarlılığın Musevi ve İslam inanışlarında ya da farklı topluluklarda benzer şekillerde karşımıza çıktığı görülür. Söz konusu durumun, inananlar açısından bölgenin sıcak coğrafi koşulları, domuzun davranışları ve yediklerinin tiksindirici olması gibi rasyonel açıklamaları yapılsa da bu bir dini inanç biçimini almıştır. Dolayısıyla bu hayvanın tüketiminin ruhsal bir kirlenmeye neden olacağına inanılmaktadır.

Kirliliğe olan duyarlılığın tam olarak ne zaman başladığını söylemek güçtür fakat geleneksel olarak yaşamlarını sürdüren çeşitli yerli toplulukların ritüellerine bakıldığında bir benzerliğin karşımıza çıktığı görülmektedir. Genel anlamıyla kirliliğe

olan hassasiyetin dini inanç temelli topluluklarda sembolik olarak, modern toplumlarda ise hijyene dayalı bir biçimde geliştiği görülmektedir.

Güney Levant'ta Epipaleolitik Döneme tarihlendirilen ve Natufian olarak tanımlanan toplulukların, bir sonraki Erken Neolitik Dönem ile kıyaslandığında, temizlik ve atıkları imha etme uygulamalarını yoğun olarak gerçekleştirmedikleri, atıkları çöpe atma konusundaki temel girişimlerin PPNA döneminde başladığı ve çöp atma davranışlarının, PPNB dönemi büyük yerleşimlerinde daha etkin bir şekilde sürdürüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca mekân içlerinin de nispeten temiz tutulma fikrinin olgunlaşması ve bu düşüncenin gelişmesi, insan sağlığı için bir gereklilik olarak görülmeye başlandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Hardy - Smith & Edwards, 2004 s. 285). Nitekim benzeri kirli ve temiz ayrımı ve ilişkilerinin Anadolu'da kazı çalışmaları sürdürülen Çatalhöyük'te ilk kez gündeme getirildiği bilinmektedir (bkz. Hodder, 2006b).

Örneğin, Hindistan'daki Havik Kavmi Brahmanları, tanrılarına ibadetlerini gerçekleştirmek için her gün üç defa yıkanmak zorundadırlar. Kirli ve ritüel bakımdan kirletici sayılan ya da her türlü gündelik rutin işlerin, ana yemek öncesinde günlük banyodan önce yapılması gerektiğine inanılmaktadır. Herhangi bir nedenle bu işlerin öğleden sonra yapılması gerekiyorsa, erkeğin eve döndüğünde yeniden yıkanması gerektiğine inanılmaktadır (Harper, 1964, s. 153). Günümüz "modern" toplumlarıyla "ilkel" toplumları bu anlamda kıyaslandığında kirlenmeye gösterilen hassasiyetin, temizlenmenin ve atık haline gelen her türlü nesneden kurtulma isteğinin gerek inanç gerekse de hijyenik bağlamda bir arınma ihtiyacından doğduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Hastalıkların bakteriler yoluyla bulaştığının anlaşılması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu keşifle birlikte kirlilik meselesini patojeni ve bakteriyoloji bağlamından ayrı düşünmek güçleşmiştir. Douglas'a (2007, s. 59) göre ancak kir anlayışını bu bağlamdan soyutlayabildiğimiz zaman eski kir tanımıyla karşı karşıya kalırız. Dolayısıyla kirin kendisi sadece bir durumdan ziyade sistematik bir düzene ve sınıflandırmaya bağlıdır. Douglas, bu fikrin bizi sembolizme götürdüğünü vurgulamış ve bunun temizlik sistemleriyle olan bağlantısına dikkat çekmiştir:

"Ayakkabılar başlı başına kirli, pis değilken, onları yemek masasına koymak pisliktir; yemek başlı başına pis değilken, yemek kaplarını yatak odasında tutmak yahut giysilere yemek sıçratmak pisliktir; oturma odasındaki banyo gereçleri; sandalyelerin üzerinde bırakılan giysiler; dışarıda kullanılan eşyaların içeride tutulması; iç çamaşırlarının üzerimize giydiğimiz giysilerle aynı yerde göz önünde olması da aynı şekilde pislik sayılır." (Douglas, 2007 s. 59).

Dolayısıyla göreceli olan bu tasnifin dışında kalan her türlü aykırı durum kirlilik tanımını ifade ederek anlam kazanmaktadır. Esas olarak bu toplumsal öğretiler, nesnelere olan yaklaşımımızda bir tabuya dönüşmektedir.

Çöpe yüklenen bu kirlilik algısının yanı sıra, tezin 6. başlığında çöp atma modelleri anlatılırken de değinilecek olan etnografik çalışmalar neticesinde, çöp yığınlarının ya da birikintilerinin çeşitli toplumlarda sosyal statü ve başarının birer göstergesi olarak kabul edildiği ve bu bağlamda çöpe çeşitli sembolik anlamlar yüklendiğine dair örnekler görülecektir.

Çöp elbette sözlük anlamı dışında metafor olarak çeşitli sanatlarda da kullanılmıştır. Bunun güzel bir örneğini çağdaş Fransız Edebiyatının usta kalemlerinden olan Michel Tournier'in, "Meteorlar" adlı eserinde görürüz (Tournier, 2001, s. 70). Yazarın çöpe dair duyulan o tiksinme – iğrenme tabusunu mizahi bir dille nasıl yıktığı, şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

"Çöp sanıldığı gibi yoğun, değişmez ve bütünüyle dayanılmaz pis kokular yayan bir şey değildir. Burun deliklerinin durmadan çözmeye çalıştıkları son derece karmaşık, anlaşılması güç bir şeydir. Eski bir araba lastiğinin yanmış kauçuk kokusunu, bir ringa balığı fıçısından çıkan dumanlı kötü kokuları, bir kucak dolusu solmuş leylaktan yayılan ağır kokuları, gebermiş bir sıçanın tatlımtırak idrarının mayhoş tadını, bir kamyon dolusu ekşimiş elmanın eski Normandiya içki mahzeni kokusunu, bir yığın herifin sağımsal dalgalar halinde yerden kaldırdıkları inek derilerinin yağlı kokusunu bir bir duyurur bana çöpler. Tüm bunlar rüzgârla karışmıştır; içlerine keskin amonyak kokularıyla aralıklı olarak yayılan Doğu miski kokusu da sinmiştir. Sergilenen böyle bir zenginlik karşısında insan nasıl üzülür, kötü koktukları için bunları toptan geri itecek kadar nasıl kaba olur? "

Çöpü, üretim ve tüketimden geriye kalan nesnelerin bütünü olarak tanımlamak da pekâlâ mümkündür. Fakat üretim ve tüketim zinciri dışında kalan nesneleri çöp olarak değerlendirmek hatalı mı olur? Örneğin Gündüz Vassaf'ın sorduğu gibi (2005, s. 121) "*Bütün bir tavuk yenmeden atılınca çöp olur. Kümeste ölen tavuk da çöp müdür? Hastanelerde*

insanları parça parça kesip organlarını çöp olarak atabiliyoruz. Bütünümüz cenaze oluyor." Peki, beden de ölünce çöp olarak tanımlanabilir mi?

Bugün yaşam alanlarımızdan uzaklaştırdığımız ve onun için özel yerler yaptığımız mezarlıkları çöp olarak sınıflandırmamak ölüye olan yaklaşımla ilgilidir ve dolayısıyla kültüreldir. Ölüme ait gelenekler ya da ritüeller; gömme, yakma, denize atma, vahşi doğaya bırakma (Erginer, 2004, s. 289), mumyalama vb. gibi çeşitli kültürel farklılıklar göstermektedir. Fakat hangi geleneğe ait olursa olsun ölümü ve yok oluşu kabullenmek psikolojik olarak kolay olmamaktadır. Ölünün ardından her kültürde çeşitli seremoniler, ayinler, anmalar gerçekleştirilmektedir. Oysa kendisinden kurtulmak istediğimiz ve yaşam alanlarımızdan uzaklaştırmak istediğimiz "nesne" olarak ele aldığımız çöplerle böylesi psikolojik bir bağ kur(a)mayız çoğu zaman. Cesedi olasılıkla türsel olarak kendimizle özdeşleştirdiğimiz için, işi bitmiş bir çöp olarak tanımlama yapılmasından kaçınılmaktadır.

Ya da hatıra olarak sakladığımız nesneleri çöpe atınca yaşanmışlıkları da mı atmış oluyoruz? Tüm bu sorular çoğaltılabilir, üzerine tek tek uzunca düşünülüp çöpün metaforik anlamları tartışılabilir elbette, fakat çalışmamızın kendisinde özet olarak çöp ya da atık olarak ele alacağımız şey, insanın varoluşundan beri kurtulmak ve elinden çıkarmak istediği nesnelerin dünyası olarak tarif edilecektir ve somut olarak arkeolojik kayıtlarda bulunan ve çöp olarak tanımlanmış ya da tanımlanması gerektiğini düşündüğümüz alanların ve nesnelerin incelenmesi, özellikle Anadolu'daki Neolitik Dönem yerleşmeleri üzerinden anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

3.5. Yerleşim ve Yaşam Alanlarının Şekillenmesi Açısından

Çöpün içerikleri ve çöp atma eylemleri arasındaki değişkenlikler genel olarak çöp atma modellerini belirlediği gibi tanımlı çöp alanları da yerleşim dokusunu belirleyebilmektedir. Buna karşılık, çöp imha etme yöntemlerinin nüfus, üretim, iklim, teknoloji gibi hızlı değişen birçok dinamiğe kıyasla genelde daha yavaş bir dönüşüm geçirdiği izlenmektedir. Böyle olmasına rağmen, söz konusu değişimler, yerleşik toplumların yerleşim ve yaşam alanlarının şekillenmesinde bazı düzenlemeler yapma ihtiyacını açığa çıkarmıştır.

Örneğin, Akeramik Neolitik olarak tanımlanan Aşıklı Höyük'te, yerleşmenin erken evreleri (MÖ 9. bin yıl, 4. Tabaka) ile geç evreleri ne tarihlenen (MÖ 8. bin yıl, 2. Tabaka) yapılardaki buluntulara dayanarak yapılan karşılaştırmaya göre üretim, tüketim, paylaşım ve aktarım faaliyetlerinin mekânsal bir değişim geçirdiği; günlük faaliyetlerin ortaklaşa kullanılan açık alanlardan bina içlerine ve olasılıkla dam seviyesine taşınarak yavaş da olsa bir değişim yaşandığı ifade edilmektedir. Bu değişim ile başlangıçta iç mekânlarda kolektif bir karaktere sahip olduğu belirtilen faaliyetlerin zamanla bireysel, bina ve bina grupları ölçeğinde yaşanmaya başladığı görülmektedir. Yerleşmedeki 4. tabakada görülen kolektif paylaşımın, binaların içinde 2. tabakaya doğru giderek bireyselleşen bir tüketim biçimine doğru evrildiği belirtilmektedir. En yüksek ve en düşük buluntu sayılarının kıyaslaması yapıldığında ise bina, açık alan, çöplük arasında belirgin bir uyum olduğuna dikkat çekilmektedir (Duru, 2013, s. 216, 217).

Aşıklı Höyük 8. bin yıl yerleşmesinde (2. Tabaka), avlu olarak tanımlanan mekân ile ilişkili alanın çöplük olarak kullanıldığı görülmektedir. 10 yapı evresine sahip bu tabakada her yapı evresinde çöple dolan alan, mekânın kuzeyinde ya da batı duvarında değişiklikler yapılmasına neden olmuş ve alan içeri çekilerek daraltılmış ya da dışarı doğru uzatılarak mekânın genişletildiği görülmüştür (Esin, 1994, s. 81; Duru, 2013, s. 93, 95). Bu noktada genişleyen binalar yapının en üst evresinde çöplük alanını daraltırken yapının en erken evresinde bir açık avlu halini almaya başlamıştır. Söz konusu durum mekândaki faaliyet devamlılığının yanı sıra çöpe karşı hassasiyet ve bilinçli bir organizasyon geliştirilmiş olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Aşıklı Höyük'te ilk yerleşiklik süreci, "barınak" olarak tanımlanan, toprağa yarı gömük, yaklaşık 4 m çapında, oval planlı yapılarla başlamıştır. 3. tabakanın sonunda doğrudan toprağın üzerine inşa edilen, dörtgen planlı binalara dönüştüğü görülmektedir. Bu değişimle birlikte barınakların etrafında sürdürülen faaliyetlerin, damların yapılmasıyla daha dayanıklı olan dörtgen planlı bina içlerine taşındığı görülmektedir. Binalara girişlerin dam seviyesinden yapılması, damların daha erken evrelerde kullanım gören üstü açık faaliyet alanları gibi kullanılmasına neden olmuş ve bahsi geçen açık alanlarda sürdürülen bazı gündelik faaliyetlerin de damlara taşınmasını sağlamıştır. Dolayısıyla konut alanlarındaki bu değişime rağmen Aşıklı

Höyük'teki devamlılık olgusunun da görüldüğü çöp dökme alanları dışında, açık alanlara ihtiyaç kalmadığı yorumu getirilmiştir (Duru, 2013, s. 255).

Bir başka örnek olarak Akarçay Tepe'nin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarına bakıldığında, yerleşmenin daha erken evrelerinde açık alanlarda yoğunluk gösteren buluntuların, bu dönemde yapı içlerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu durum gündelik faaliyetlerin yapıların dışından içeri kaydırıldığı, bu çalışmalar için özel alanların yaratılmış olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Bozbay, 2009, s. 177). Fakat Çanak Çömleksiz Neolitik'ten, Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş döneminde, söz konusu faaliyetlerden geriye kalan buluntuların daha yoğun ve genellikle kırık olarak tespit edildiği açık alanlar çöp olarak yorumlanırken faaliyetin içeri alınması buluntu alanının işlik olarak yorumlanmasına neden olmuştur.

Etnografik çalışmalara bakılacak olduğunda, çöp atma eylemlerinin yerleşim ve yaşam dokusunun şekillenmesi açısından nasıl bir düzenleme sağladığını daha somut olarak sunabilmektedir.

Örneğin, Fiji Adaları'ndan Nayau'da gerçekleştirilmiş olan etnografik bir çalışmada, ithal edilen malların ve inorganik malzeme atıklarının, evsel diğer materyallerden ayrıştırılarak büyük oranda köy dökümhanesine atıldığı görülmüştür. Araştırmacılar (Jones, vd., 2012, s.166), materyal kültüründeki değişikliklerle birlikte çöplük alanlarının yerinde de bir değişikliğin meydana geldiğini düşünmektedirler. Söz konusu köy veya yerleşimin büyüklüğü ve yoğunluğunun, ortak çöp alanlarıyla birlikte çöp türlerini de etkilediği sonucuna varılmıştır. Çöp miktarı arttıkça, bunun için ayrılan yerlerin kapasitesinin de arttığı ve bunun sonucu olarak da çöpün içerikleri ve de türlerine ilişkin kamusal yerlerin belirlendiği gözlemlenmiştir.

3.6. Hammadde Kaynağı Olarak

Ekonomik bağlamından ayrı düşünülemeyecek olan çöpün bir hammadde kaynağı olarak yeniden kullanımı mümkündür. Özellikle çöpün ekonomiyle ilişkisinin aktarıldığı başlıkta da sözü edildiği gibi kullanılabilir durumda olan fakat atılan nesnelerin geri dönüşüme tabi tutulduğu ya da tekrar kullanılabilme imkânına sahip olduğu görülmektedir. Burada belirtmeliyiz ki yeniden kullanma ya da geri dönüşüm, birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar gibi görünüyor olsalar da aslında pratikte farklı

şeyleri ifade etmektedirler ve dolayısıyla bu iki farklı kavram dâhilinde farklı sosyo-ekonomik örüntüleri takip edebilmekteyiz. Arkeolojide bu türden bir ayrımın ve yaklaşımın genellikle taş aletler konusunda uzmanlaşan araştırmacılar tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Bu anlamda söz konusu kavramların arasındaki farkı ifade etmek gerekirse; onarım görerek eski işlevini sürdürmekte olan herhangi bir nesnede küçük değişikliklerin olduğu görülmekteyken, geri dönüşüm uygulamasında nesne yeni bir form kazanarak işlevini sürdürmektedir.

Orijinal kaynaklardan uzaklaştıkça hammaddelerin tedarik edilmesinin daha çaba gerektiren ve ekonomik olarak daha maliyetli bir hal alacağı açıktır. Dolayısıyla daha önce kullanılmış olan nesneler ya çok fazla değişiklik yapılmadan yeniden kullanılacak ya da geri dönüştürülerek kullanıma sokulacaktır. Ayrıca arkeolojik açıdan bakıldığında, birincil kullanımından sonra, daha sonraki bir dönemde, örneğin bir mimari yapının herhangi bir bölümünde ikincil olarak kullanılan objelerin hem bu şekilde korunabildiğini hem de bu sayede geçmiş dönemler hakkında bilgi sahibi olunabildiğini söyleyebilmekteyiz. Buna dair hemen her dönemde karşımıza çıkan örnekler, Osmanlı mimarisinde yapı elemanı olarak kullanılan Bizans sütunları veya prehistorik bir öğütme taşının birincil kullanımının ardından yine aynı yerleşme/dönem içerisinde mimari eleman olarak kullanılması gibi, çok çeşitli dönemleri ve uygulamaları kapsamaktadır.

4. ÇÖPÜN ARKEOLOJİK ANLAMI, ÖNEMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde arkeolojik çalışmalarda bulundukları kontekstlerden hareketle çöp ve çöplük alanlarının türlerinden, çöpler için ayrılan özel alanların modellerinden ve çöpün arkeoloji için taşıdığı anlam ve öneminden bahsedilecektir. Aynı zamanda bu bölüme bağlı alt başlıklarda farklı coğrafyalarda gerçekleştirilmiş olan bazı arkeolojik, antropolojik, etnografik ve sosyolojik alan çalışmalarından örnekler sunularak insanların çöpe yaklaşımı ve çöp kavramının tarihsel ve kültürel olarak değişimi ya da farklılıkları aktarılmaya çalışılacaktır.

1973 yılında Arizona Üniversitesi'nden Dr. William Rathje tarafından başlatılan çöp projesinde (Rathje, 1996) modern dünyada insan davranışları ve yaşam biçimiyle çöp arasındaki bağlantı, farklı disiplinler bir araya getirilerek ve arkeolojik bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu çalışmadaki temel amaç, kentsel dünyanın gerçeklerini gözler önüne serip gereksiz tüketimin bilançosunu ortaya çıkarmak ve bunu bir anlamda önlemeye çalışmaktır.

Çalışmada, atık alanlarından toplanan örnekler üzerinde arkeolojik bir kazıdaki titizlikle, kontekstlere göre seçilip sınıflandırılarak çalışılmıştır. Aynı zamanda insanlara neleri tüketip neleri çöpe attıklarına dair sorular sorularak çıkan sonuçlar karşılaştırılmıştır. Neticede insanların gündelik tüketim davranışlarının ve ifade ettiklerinin aksine sonuçlar elde edilmiştir. Tıpkı ülkemizde televizyonda en çok hangi programları izlersiniz sorusuna toplumun büyük çoğunluğunun belgesel yanıtını vermesi gibi.

Bu çalışmada da verilen yanıtlarda asla hazır gıda, atıştırmalık gibi besinleri tüketmedikleri, aksine süt ürünleri ve yüksek lifli tahıl ağırlıklı beslendiklerine dair ifadeler yer almıştır. Dolayısıyla bu konuda yalnızca görüşmelere dayanan ve devlet kurumları tarafından yapılan çalışmaların sağlıksız olduğu anlaşılmıştır.

Arkeolojik bilginin, söz konusu araştırmanın öznesi olan toplumun üretim – tüketim ilişki ağı, psikolojik, antropolojik ve sosyolojik sonuçlarını ortaya çıkarmasının yanı sıra çöpün arkeolojik anlamının öneminin vurgulanması açısından önem taşımaktadır.

Rathje'nin projesi gibi akademik sistematiği olan yöntemle gerçekleştirilmiş bir araştırma faaliyeti olmasa da benzeri bir çalışmayı, İstanbul'da orta-üst gelir sınıfına ait olarak bilinen Cihangir Mahallesi ile alt gelir sınıfının ağırlıkla yaşadığı Fatih'in Çarşamba Mahallesinde katı atık toplayıcıları tarafından toplanan çöplerin karşılaştırılması çalışmasında görmekteyiz (Mendillioğlu, 2011). Bu araştırma, çöpün kimlik üzerinde nasıl bir yansıması olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Tüketim süreçleri üzerinden yapılan bu çalışmaya göre söz konusu yerlerde yaşayan insanların başta sosyo - ekonomik yapısı, toplumsal yapısı, yaşam biçimi, beslenmesi hatta psikolojik davranışları olmak üzere toplumsal dinamiklerin nasıl farklılaştığını çöp üzerinden okumak mümkün olabilmiştir. Peki, benzeri bir okumayı tarihöncesi insan topluluklarını anlamak için kullanabilmek mümkün müdür?

Buraya kadar ele alınanlar kentleşme sonrasına ait çöp kavramını anlatmakla beraber, çöpün arkeolojik anlamına ilişkin de düşünmemizi sağlamaktadır. Yukarıda sözü edilen Cihangir – Çarşamba örneğinde olduğu gibi çöpün bize vereceği bilgiler tüm bu okumaların yanı sıra özellikle arkeolojik yerleşim alanlarının toplumsal yapısı hakkında çok bilgi sahibi olamadığımız yazısız dönemler için daha geniş bir kapı aralamaktadır. Çöplük ya da çöp alanlarından geçmişte yaşamış insan topluluklarının beslenme alışkanlıkları, doğal çevre, iklim koşulları, meslekleri, nüfusu, gündelik yaşam pratikleri, sezonluk davranışları, ritüelleri, hayvancılığı gibi birçok sosyo-ekonomik, sınıfsal ve toplumsal dinamik hakkında ipuçları elde edilebilmektedir.

İnsan faaliyetlerinin ve dolayısıyla hayatının bir parçası olan atıkların ya da "çöplerin", arkeolojik çalışmalarda maddi bir kültür ögesi olmadığı kanısına varıldığı için midir yoksa tarihöncesi insanlarının çöplerini bir şekilde öğüttüğü veyahut hiç üretmediği düşünüldüğü için midir bilinmez fakat ülkemizde bu konuya dair tezin girişinde de belirtildiği üzere sosyal bilimlerde birkaç sosyolojik ve antropolojik alan çalışması dışında ne yazık ki hatırı sayılır bir çalışmaya rastlanmamaktadır. İstisnai olarak karşılaşılan çöp alanlarında yapılan incelemelere bakıldığında ise değerlendirilen alanların ya da içeriklerinin daha çok istatistiki olarak ele alındığı gözlenmektedir. Yani arkeoloji biliminde her ne kadar özel bir uzmanlık alanı gibi görünmüyor olsa da birçok bilgiye ulaşabileceğimiz çöple özel olarak ilgilenen bir uzmanın varlığının eksikliği de bu bilgilerin açığa çıkabilmesini engellemiştir.

Arkeolojik çöp ile günümüzdeki çöp kavramının zihnimizde canlandırdıklarının, kavramsal olarak ziyadesiyle farklı şeyler olduğu öznel bir değerlendirme ve tartışma konusu olabilir. Çünkü kavramsal olarak yaşam alanlarımızdan uzaklaştırmak istediklerimiz gibi temel bir tanım yapıldığında, değişenin kavramdan ziyade materyallerin kendisinin olduğu gibi bir tartışma söz konusu olur. Dolayısıyla esas mesele de arkeolojik kazılarda ele geçen materyaller üzerinden oluşan verilerle çöpü anlama ve yorumlamaya dair sorulara cevap verebilmenin yolları aranmalıdır.

Geçmişe ait tüm bu verilere ulaşabilmek, günümüz verileri ile kıyaslanacak olduğunda sanıldığı gibi kolay gerçekleşmemektedir. Çünkü organik malzemelerin çok az bir kısmı bitki kalıntılarında olduğu gibi karbonlaşarak, suya doyup havayla temas etmeden gerekli koşulları sağlayarak, mineralleşerek, kuruyarak, negatif izler üzerinden ya da hayvan dışkılarında korunabilmiş ise bugüne kadar gelebilmektedir

(Ağcabay, 2001, s. 41). Bu bilgilere erişebilmek için ise çeşitli analiz yöntemleri kullanılmaktadır.

Genellikle atık alanlarından alınan toprak örnekleri üzerinden yapılan mikromorfoloji, arkeobotani, koprolit, fitolit, jeokimya vb. arkeometrik analizlerle insan aktiviteleri, hastalıkları, beslenme şekilleri hakkında bilgi sahibi olabilmek mümkün olmaktadır. Örneğin Çatalhöyük'te atık alanlarında yapılan mikro stratigrafik bir çalışmada (Shillito, Matthews, Almond & Bull, 2011) bazı binalarda sık sık yer süpürülmesi ve dönemsel duvar sıvası ve zemin yenilenmesine ilişkin bilgiler elde edilebilmiştir. Aşıklı Höyük'teki bir başka analize göre Göllüdağ kökenli bir obsidyen hammaddenin yerleşim içinde yongalandığı (Duru, 2013. s. 205) ve üretim zincirine ait aşamaların takip edilebildiği ve artık parçalarının çoğunun çöplük alanlarından bulunduğu bilinmektedir. Yine çeşitli yerleşmelerdeki çöplük alanları ya da çukurlardan kemik aletler, seramik parçaları, figürinler, deniz kabukları, boncuklar, bitki kalıntıları, inşa faaliyetlerinin artıkları gibi insan aktivitelerini okuyabileceğimiz birçok nesne ele geçmektedir.

Her dönem ve kültüre göre farklılık gösteren çöpün, Neolitik Dönemde özel seçilmiş çöplük alanları olabildiği gibi çeşitli gündelik faaliyetler sonucu arta kalanların evlerin arasındaki boşluk alanlara atıldığı da bilinmektedir (Esin, 1999, s. 9). İhtiyaca göre zaman zaman küçülüp, kimi zamansa büyüyen alanlara dönüşen çöplükler yüzlerce yıl yerleşimlerin ortak, kamusal kullanım alanları olarak varlıklarını sürdürmüştür. Kimi zaman işlevi sona eren çöp alanlarının üzerine inşa edilen yapılara modern dünyada olduğu gibi arkeolojik kontekstlerde de rastlamak mümkün olmaktadır.

Örneğin, Aşıklı Höyük yerleşimindeki topluluğun kolektif yapısını sorgulamak için çöplük ya da atık alanlarında bulunan ve çeşitli uzmanlık bilgisi gerektiren ya da daha az tecrübeye sahip kişiler tarafından dört ayrı üretim yöntemiyle oluşturulmuş obsidiyen taş aletlerin üretimi ve kullanımına dair çeşitli bilgilere erişilmiştir (detaylı bilgi için bkz. Kayacan, 2014). Netice itibariyle saptanan dört ayrı üretim biçimine dair verilerin, yerleşimin ortak çöplük veya atık alanından geldiği görülmüştür. Bunun üzerinden, çöplüklerde bulunan materyal kültür ögelerinin farklı yapılardan geldiği göz önünde bulundurularak, buluntuların yerleşimdeki dağılımını ve bu yönde topluluğun

sosyal yapısına dair ayrışmaları, çeşitli ölçeklerdeki farklılıkları sorgulama olanağı doğmuştur.

Yine Aşıklı Höyük' te, 3. tabakada kullanım gören çöplük alanı üzerine takip eden 2. tabakada binaların yapıldığı bilinmektedir (Duru, 2013, s.104). Çatalhöyük yerleşiminde de çöp alanı olarak kullanıldığı düşünülen alanların benzer şekilde farklı tabakalarda değişime uğradığı görülmektedir (Martin, Russell, 2000). Söz konusu çöp alanları genellikle yanmış, küllü tabakalar içermektedir. Bir görüşe göre yerleşim yerlerinin yakınında bulunan çöplük alanlarının hem hijyen hem de yırtıcıların gelmesini engelleyeceği fikriyle yakıldığı düşünülmektedir (Uzdurum, 2013, s. 98). Kül, aynı zamanda geçmişteki yakıt kullanımı ile ilgili de önemli bir bilgi kaynağıdır (Shillito, Matthews, 2013). Fakat ocak, fırın, yangın ya da çeşitli ritüel törenleri ile ilişkili olabileceğini göz ardı etmeden, her küllü alanı çöp olarak tanımlamak da doğru değildir.

Benzer şekilde bir yaklaşımın tam tersi düşünülecek olursa, örneğin, Ukrayna'da Paleolitik Döneme tarihlendirilen mamut kemikleri yığıntısı, atık şeklinde bir kütle oluşturmuştur. Daha sonraları yapılan araştırmalar sonucunda (Havlíček, 2015, s.51) bu "atıkların" söz konusu kemiklerden inşa edilmiş bir çadıra ait olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla her kemik yığıntısının ritüel, kült, ya da sembolik anlamının olduğu üzerinden genellemeler yapmak da doğru bir yaklaşım değildir.

Yapıların zamanla çökmesi veya bilinçli olarak yıkılması faaliyetiyle birlikte oda zeminlerinde kimi zaman inşaat malzemesi olarak da kullanılmış olan çakıl taşı, seramik parçaları, ahşap vb. malzemelere rastlanılması olasıdır. Dolayısıyla arkeolojik yerleşimlerin sadece mimari planlar üzerinden okunması ve insan davranışlarının yalnızca bir dinamik üzerinden yorumlanması, hem bir yerleşmedeki mimari sistemin bütününü anlamada hem de insanların gündelik yaşam etkinliklerine dair çıkarımlarda eksiklikler barındırmaktadır. Bu nedenle yerleşimlerde açığa çıkarılan materyal kültürünün sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesi için mümkün olduğunca farklı perspektiflerden yaklaşılması ve çok yönlü sorular sorulması gerekmektedir.

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi arkeolojik kazılarda açığa çıkarılmış, yaşam alanlarından uzaklaştırılan veya yaşam alanları dışında atık gibi görülebilen her nesne

çöp olmayabilir ki bu tümüyle araştırmacının yaklaşımı ve yorumlamasına dayalıdır. Mezarlar, depolama alanları ya da adak yerleri gibi daha sembolik anlamı olduğu düşünülen faaliyetlerin yapıldığı yerler, bu şekilde yorumlamaya açıktır.

Bütün olarak evdeki varlığı sembolik anlam taşıyabilecek boynuz ve köpek kafatası gibi nesnelerin mimari bağlamını kaybettiğinde çöpe dönüşebildiği değerlendirilmektedir (Martin&Russel, 2000, s. 64). Örneğin, Çatalhöyük'te terkedilmiş bir eve ait 1873 no'lu birimin tabanında büyük bir sığıra ait kemiklerin çeşitli parçalarının dağınık şekilde bulunmuş olması, bu kalıntıların evin terkedilmesine ilişkin bir ziyafete (Martin&Russel, 2000, s. 66) ait olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Günümüzdeki hanelere bakılacak olursa, yaşam alanlarımızda yer alan örneğin biblo gibi bir nesne, manevi değeri varsa ve hiç kullanılmıyor ya da zaten kullanılabilecek bir işlev taşımıyor olsa dahi bulunduğu yerde bir role sahiptir. Fakat ev içerisindeki her nesnenin böylesi manevi bir anlamı yoktur, kimileri yalnızca dekoratif birer objedir. Ona değer katan ve anlamlandıran yine insanın kendisidir ki sahibine göre söz konusu nesneler soyut bir anlam taşısa da çoğu zaman bir başkası için aynı anlamı taşımayabilir (bkz. Resim 4 – 5). Bireyin davranış ve anlam dünyasına göre işlevi ve değeri olmayan aynı nesneleri çöpte görebilmek mümkündür.

Tarihi ve antika özellikleri bir yana bırakılırsa örneğin, bir etnografya müzesinde sergilenen yüz yıl önce kullanılmış bir kilimi ele alacak olursak, başka bir dönüşüm görürüz. Duvarda asılı olan eser belki de kullanılıp eskiyince atılmış bir çöp olarak tanımlanabilir. Müzedeki duvarda teşhir edilirken kilim olma özelliği işlevini yitirmiş olsa da duvarda sergilenip, başka bir anlam kazanarak yeniden "işlevlendirilmiştir."

Yerleşik toplumlar için bazı evsel atık tabakaları, evlerin depoları gibi de görülebilmekte ve tanımlı alanlar olarak izlenebilmekteyken göçebe toplulukların geçici konaklama alanlarında daha dağınık bir kontekst gözlemlenmektedir (Kent, 1999). Söz konusu çöp ya da atık tabakalarından arkeolojik bilginin edinilmesi araştırmacılar tarafından yerleşik ve göçebe her iki yaşam biçimi, özellikle de prehistorik topluluklar için zorluklar barındırsa da çöpün tarihsel, antropolojik ve sosyolojik olarak kültür tarihi ve gelişimi içerisindeki yerinin ortaya konması açısından önem taşımaktadır.

Bugün birçok arkeoloğa geçmişe ait maddi kültür kalıntılarına dair sorular yöneltildiğinde, verilen yanıtların büyük çoğunluğunun başında kültür tarihi, davranışlar, inançlar vb. bağlamlar çerçevesinde olduğu görülecektir. Oysaki o nesnenin "gereksiz" ya da bir atık veya çöp olduğuna dair bir değerlendirme neredeyse hiç dile getirilmemektedir. Ya da ironik olarak gerçekten gereksiz olduğu düşünüldüğü için herhangi bir değerlendirilmeye tabi tutulmamaktadır.

Bill Rathje'ye göre (Rathje, Shanks & Witmore, 2013, s. 354) kazılarda ortaya çıkarılıp kayıt altına alınan ve "obsesif" detaylarla anlamlandırılmaya çalışılan kırık seramikler, kırılan ya da körelen taş aletler, alet hazırlama artıkları, gıda artıkları, kırık camlar, paslanmış metaller vb. gibi yeniden işlevlendirilemeyecek durumda olan nesnelerin büyük çoğunluğu geçmiş insanların çöplerini oluşturmaktadır.

Fakat ne yazık ki uzun yıllar kültür tarihçiliği içerisine hapsolan ve genel olarak da özellikle tarihöncesi arkeolojik çalışmalarda yalnızca çanak çömlek ve taşlar üzerinden büyük oranda da tekno-tipoloji ağırlıklı yorumlanmaya çalışılan maddi kültür kalıntıları, bağlamından kopuk ve toplumsal bilginin açığa çıkabilmesini sınırlandırıcı bir şekilde ele alınmış ve alınmaya devam edilmektedir. Burada teknolojik ve tipolojik bir tasnifin gereksiz olduğundan ziyade, söz konusu buluntuların ekonomik, ideolojik, sembolik, sosyal vb. tüm kültürel örüntüleri bağlamında ele alınması gerektiğine dikkat çekilmek istenmiştir.

Çöpleri de seramik, taş, kemik, cam, metal vb. mevcut diğer arkeolojik kültür varlıkları gibi materyal kültür öğesi olarak değerlendirip sınıflandırmanın mümkün ve hatta arkeolojik bilginin daha kapsamlı ele alınıp ortaya çıkarılması için zorunlu bir ihtiyaç olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Fakat bu sınıflandırmanın neye göre yapılıp nasıl bir incelemeye tabi tutulacağı tartışma konusudur. Söz konusu değerlendirme ve sınıflandırma için modern dünyayla karşılaştırma yapıldığında, tarihöncesi yerleşimlerde saptanan buluntulara dair en büyük engelin genellikle çöp olarak değerlendirilen ve bu kapsamda ele alınan malzemelerin organik materyallerden oluşması ya da tarihöncesi insan topluluklarının çeşitli davranış modellerinden kaynaklandığı görülmektedir.

5. ÇÖP TÜRLERİ

"Bağlam her şeydir." [7]

Çöp türleri ve atma uygulamaları belirli sosyal, ekonomik, ideolojik ve tarihsel koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir ve karmaşık bir sürecin ürünüdür. Bu bölümde ele alınan çöp türleri ve çöpün içeriklerinin günümüzdeki gibi bir sınıflandırmaya bağlı tutulmamasına özen gösterilmiş, bunun ötesinde daha çok yerleşim sistemleri içerisindeki hane halklarının çöplerini nasıl yok ettikleri ve arkeologların söz konusu alanları nasıl adlandırdıkları aktarılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki bu atıklar; insan davranışı, ekonomik süreçler, toplumsal yaşam ve normları ile de yakından ilişkilidir. Böylelikle kategorik veya tipolojik çalışmalar, bu alanlardaki farklılık ve değişikliklerin yanında bireysel davranış biçimlerine göre toplumsal veya daha küçük grupların varlığını da ortaya koyabilmektedir.

Arkeolojik bir yerleşimde çöplük alanlarının tanımlanmasında evrensel kurallar olduğunu söylemek güçtür. Nitekim böylesi bir kurallar dizisinin de birçok koşula bağlı olarak değişkenlik gösterebildiği düşünülecek olduğunda, bu tip bir yaklaşımın zaten çöp kavramının da sosyal bilimlerin de doğasına aykırı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Böyle olmasına rağmen Schiffer (1996), hepsi bir arada bulunmasa dahi arkeolojik kazılarda söz konusu alanların belirlenmesinde genel olarak dikkat edilmesi gerekenleri:

- Bir binanın dışında ortaya çıkması,
- Özel bir dolgu oluşturması,
- Karışık halde çanak çömlek parçaları, kemikler, taş aletler vb. gibi birçok farklı malzemenin varlığı ve yüksek yoğunluğu,
- Çok sayıda bulunan kırık malzemenin varlığı,
- Kendi konteksti dışında ele geçen yanık materyallerin bulunması

şeklinde sıralamaktadır. Bununla birlikte çöpün yalnızca mekân içlerinde veya özel olarak yaratılmış çöplük alanlarında bulunmadığına aşağıda değinilecektir.

[7] Hodder, 2006c, s. 8.

Mekânların zeminlerinin yüzeyindeki çöplerin korunup günümüze kadar ulaşabilmesinin koşulunun, esas olarak malzemelerin dayanıklılığına ve gerekli ortamı sağlayabilmesine bağlı olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bunun ötesinde söz konusu alanlarda gerçekleştirilen periyodik insan davranışları, kimi durumlarda arkeolojik kazı ve araştırmalarda birincil kaynaklardan doğrudan veri elde edebilmeyi engellemektedir.

Örneğin herhangi bir malzeme üretiminin ya da besin hazırlama gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği yerlerde zeminlerin düzenli olarak süpürülüp temizlenmesi gibi davranışlar birçok üretim artığının başka yerlere taşınabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra yemeklerden kalan artıkların günümüzde de olduğu gibi evcil ya da sokak hayvanlarının beslenmesi için kullanılabileceği göz önünde bulundurulacak olursa bu durum çöp tabakalarında besin kalıntılarının daha az temsil edilmesinin bir nedeni olarak yorumlanabilir.

Bu başlık altında, atık türleri ve bunlarla ilişkili çöp atma faaliyetleri dört alt başlık üzerinden tanımlanmaya çalışılacaktır: Birincil atıklar, ikincil atıklar, fiili (*de facto*) atıklar ve ritüel atıklar.

5.1. Birincil Atıklar

Birincil atıklar, kullanıldığı yere atılan dolayısıyla birincil kullanım alanlarında bulunan çöpleri ifade etmektedir. Hane halklarının sosyal, ekonomik veya demografik özelliklerini yeniden yapılandırmak isteyen arkeologlar için çoğunlukla bir evde kullanılarak bırakılan nesnelerden oluşan bu tip çöp grubu, arkeolojik yerleşimlerde potansiyel olarak en güçlü kanıtları sağlamaktadır (Allison, 2002, s. 21). Bu bilginin edinilmesinin önündeki en büyük engellerden birinin de arkeolojik materyallerin korunagelmesinin yanı sıra, araştırması yapılan toplumun hane içerisindeki periyodik olarak sergiledikleri davranışların olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Faaliyet alanlarının düzenli olarak temizlenip artıkların ya da çöplerin yaşam alanlarından hemen uzaklaştırıldığı yerler çeşitli kazılarda tespit edilebilmektedir. Söz konusu alanlarda süpürme gibi periyodik temizlik faaliyetleri sonucunda atılan nesneler ikincil bir alana taşınmaktadır. Buna rağmen metodolojik olarak daha “titiz” yapılabilen arkeolojik kazı çalışmalarında uygulanan mikromorfolojik incelemelerle birlikte birincil atıklar başka yere atılmış olsa dahi, mikro düzeyde ele geçen kalıntılardan yorum yapmak mümkün olabilmektedir.

5.2. İkincil Atıklar

Göçebe toplulukların aksine, yerleşik toplumların çöplerini mekânsal olarak yapılandırmak durumunda kaldıkları görülmüştür. Bu durum çöpün çökeldiği yer ile atığı içeren ögelerin kullanıldığı yani birincil yerler arasındaki bağlantının kopmasına neden olmuştur (Květina, 2010 s. 360). Bu durumda atıklar için özel alanlar yapılarak, çöplük alanlarının yerleşim dokusu içerisinde ayrı bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Çöplerin atılması ile atılan ögelerin kullanıldığı yerler arasında doğrudan mekânsal bir bağ bulunmadığı durumlarda, ikincil çöp oluşumunun koşullarının sağlandığı söylenebilir. Kısacası ikincil atıklar, kullanım yeri dışında başka bir yere atılan çöpleri ifade etmektedir. Bu atıkların varlığı yakın yerlerde gerçekleştirilen aktivitelerin bir göstergesini oluşturmaktadır.

5.3. Fiili (*de facto*) Atıklar

Genel bir ifadeyle tanımlayacak olursak, insanların yerleşik hayatı benimseyip kalıcı konutlar inşa etmesiyle temsil edilen Neolitik yaşam biçimi, birçok toplumsal dinamiğin ortaya çıkışı, değişimi ve dönüşümüyle beraber içinde ilkleri barındırmaktadır.

Tez kapsamında ele aldığımız Neolitik Dönem yerleşimleri ve onun üzerinden okuyup, anlamaya çalıştığımız atıklardan bir diğeri, dilimize fiili atık olarak çevrilebilen "*de facto"* atıklardır (bkz. Schiffer, 1996).

Geçmişten günümüze kadar gelen zaman dilimine bakıldığında, insanların tarihin her aşamasında çeşitli nedenlerle yerleşim yerlerini terk ettikleri ya da yaşam alanlarını yeniledikleri görülebilmektedir. Bunlar kimi zaman ekonomik, sosyal, politik nedenlerden kaynaklı olabildiği gibi kimi zaman da doğal afetler veya kriz anları gibi farklı nedenlere dayanarak gerçekleşmiş olabilmektedir.

Yerleşim ve yaşam alanlarının yenilenme durumunu benzerlik taşıması açısından özellikle güncel bir örnek ile ifade etmek gerekirse kentsel dönüşüm uygulamaları üzerinden somutlamak mümkündür. Günümüzde çok hızlı bir şekilde uygulanmaya başlayan kentsel dönüşüm gibi yasal düzenlemelerle birlikte belli bir yaş kuşağı, en az iki ya da üç kez herhangi bir kamusal alanın, bir binanın ya da müstakil bir evin yıkılıp yeniden yapıldığına şahit olabilmektedir. Birçok yerde, özellikle kırsal alanlarda, yeniden yapılan binaların temellerini sağlamlaştırılmak için yıkılan eski evlere ait yapı kalıntılarının kullanıldığı görülmektedir.

Konu kapsamında 2. bölümde örneklerin de yer aldığı Neolitik Dönem yerleşmelerine bakıldığında, hala işlevsel ve kullanılabilir bir aktivite alanının veya bir evin terk edilmesi, yakılması veya yıkılıp yeniden yapılmasına ilişkin birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Schiffer'a göre (1996) yerleşimlerin plansız ve hızlı bir şekilde ve belki de bir felaket nedeniyle kullanılabilir durumda olan eşyalar geride bırakılarak terk edilmesi sonucunda bu terk süreçlerinden geriye kalan nesneler, fiili *"de facto"* atık olarak tanımlanmıştır. Böylesi bir terk sürecinden geriye kalan nesnelerin birçoğunun yanmış, kırılmış ya da parçalanmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu nesnelerin bilinçli bir şekilde mi bırakıldığı veya bırakıldığında sağlam olup doğal bir afet

nedeniyle mi tahrip olduğunu çoğu zaman anlamak mümkün olmamaktadır. Özellikle çanak çömlek gibi kalıntılar için bu ayrımın yapılması daha güç olmaktadır. Anlatılan bu durumun terk etme eyleminden önce yaşanmış olabileceğinin ya da eşyaların bu eylemin bir parçası olarak kırılmış olabileceğinin de düşünülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Müller, 2015, s. 45). Bu anlamda aynı tabakada kullanılabilir ve bozulmamış durumda başka buluntuların varlığının da dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

Terk edilmiş, yakılmış veya gömülmüş yapılara ait çeşitli örnekleri birçok Neolitik Dönem yerleşiminde (Çatalhöyük, Göbeklitepe, Aşıklı Höyük, Hallan Çemi vb.) görebilmek mümkündür. Yapıların işlevinin sona ermesi veya farklı nedenlerle gömülen ya da yakılan ve bu aşamada çeşitli, olasılıkla "kült" işlevli objelerin bırakıldığı ve terk etme öncesinde ya da sonrasında ziyafet etkinliklerinin gerçekleştirildiği ritüel uygulamalar görülmektedir (detaylı bilgi için bkz. Ülger, 2007).

Schiffer (1996), terk süreçlerine dair *de facto* atık kavramı önermesini yaparken esasen bu süreçten geriye kalan tüm atıkları bu kategori içerisinde değerlendirmemektedir. Yani bu sınıfta değerlendirilen nesneler yalnızca kullanım durumlarına göre tanımlanmamaktadır. Dolayısıyla *de facto* atık olarak nitelenen nesneler yalnızca kullanılmış olanları değil, hiç kullanılmamış olan objeleri de içermektedir.

Terk etme davranışının nedeninin anlaşılabilmesi elbette her zaman mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda ileri sürülen teoride, yapıların hızlı ve planlanmamış bir terk süreci ile yavaş ve planlı bir şekilde terk etme süreci arasındaki durumuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla planlı bir şekilde terk edilen yerlerde sözü edilen kategoriye ait daha az, plansız olarak terk edilmiş yerlerde ise daha çok atık bulunması beklenmektedir (Schiffer, 1996).

Yakın bir gelecekte hanenin veya yerleşimin terk edilmesi beklendiğinde yani planlı bir terk söz konusu olduğunda, hane halkının kendi temizlik standartlarını değiştirebildiği bir başka ifadeyle esnetebildiği ve bakım faaliyetlerini daha seyrek yaptığı ya da tamamlamadığı gibi durumlar da görülmektedir (Schiffer, 1996, s. 97).

Buna ek olarak, hane halkı daha önce bu amaçla kullanılmamış olan alanlara da çöplerini atabilmektedirler. Bu davranışsal değişiklikler, planlanan bir terk etme sırasında normalde temiz tutulan alanlara çöp atılmasının bir örneğini sunmaktadır. Dolayısıyla aslında çöp kalıntılarını kategorize etmek büyük ölçüde titiz bir yaklaşıma ve yoruma dayanmaktadır. Böylesi atıkları da buluntu durumundan kaynaklı olarak birincil veya ikincil çöp şeklinde değerlendirilebilecek sınıfa dâhil etmek kaçınılmaz olmaktadır.

5.4. Ritüel Atıklar

Ritüeller genellikle ideolojik ve kozmolojik olarak meşrulaştırılan manevi kontrol yoluyla arzulanan örneğin sosyal dayanışma gibi belirli bir hedefe yönelik gerçekleştirilen spesifik uygulamalar olarak tanımlanır (McNiven, 2013, s. 554).

Bir başka tanıma göre, Latince "ritus" kelimesinden türemiş olan ritüel; yalın toplumsal alışkanlıklar, adetler yani belirli bir değişmezlikle tekrarlanan hareket tarzlarını olduğu kadar doğaüstüne bağlı inançlara ilişkin törenleri de ifade etmektedir (Özbudun, 1997, s.17). Ritüel, toplumun varlığını korumak ve sürdürmek amacıyla doğaüstü olarak algılanan güçleri etkilemeye yönelik kalıplaşmış tekrarlanan davranışlar bütünüdür.

Dilimize şenlik törenleri, ziyafet, festival ya da bayram törenleri şeklinde çevrilebilen *"Feast"* kavramı ise genellikle komünal gıda tüketiminin gerçekleştirildiği, yeme ve içme gibi eylemlerin ön planda olduğu, toplumsal ifade aracını oluşturan ritüel sosyal olaylar olarak tanımlanmaktadır (Marciniak, 2005, s. 71).

Ritüeller kapsamında gerçekleştirilen eylemlerin, gündelik rutin faaliyetlerden ayrılan başlıca temel özellikleri vardır. Bunlar; biçimsellik, toplumsallık, düzenleyicilik, güven sağlayıcılık, bilgilendiricilik, meşrulaştırıcılık ve dönüştürücülük gibi ayırt edici temellere dayanmaktadır (Özbudun, 2010, s. 41 - 42).

Ritüel kavramının dört ayrı kullanımından söz edilmektedir. Bunlar; insan topluluklarının büyüsel – dinsel ayinleri; psikanalizde: obsesif - kompulsif davranış; psikolojide: gündelik yaşamda tekrar edilen davranışlar; etolojide: bazı türlerde görülen ve birincil dürtülerin giderilmesine yönelik olmamakla birlikte tekrar edilen davranışlar şeklinde sıralanmaktadır (Özbudun, 1997, s. 16 – 17). Fakat tez

kapsamında antropoloji ve arkeolojinin araştırma kapsamına giren, dinsel – büyüsel ayin pratikleri ve onlardan geriye kalan materyal kültürünün önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

Ritüel törenlerin başta dinsel, psikolojik, eğitsel, tarihsel, kültürel, siyasal olmak üzere toplumları bir arada tutan birçok işlevi olduğu görülmekle birlikte, bu söz konusu işlevlere yeni katkıların da olmasına rağmen temel görevlerinin değişmediği görülmektedir.

Kimi belirlenmiş kurallara bağlı kalınarak bireysel veya toplu olarak gerçekleştirilen ritüeller, her toplum ve kültüre göre farklılık göstermektedir. Bunlar insanın doğumu, ölümü ve ölüm sonrası gibi hayatındaki geçiş dönemlerini, mevsimsel döngüleri, bayram gibi özel günleri, kriz dönemlerini, toplumsal örgütlenmeyi, kısaca hayatın içerisindeki her türlü sosyal dinamiği konu edinebilmektedir (Özbudun, 1997).

Çeşitli toplumlarda kurban, erginleme, arınma, mevsimsel ve dönemsel yenilenme gibi farklı olaylar karşısında değişik ritüelistik uygulamaların var olduğu ve genellikle bunların birlikte gerçekleştirildiği çeşitli ritüeller görülmektedir. Söz konusu ritüeller zaman içerisinde gelişip farklılaşmış ve çeşitlenip nitelik değiştirerek günümüzdeki uygulamalara benzer bir hale dönüşmüştür (Özbudun, 1997).

Arkeolojide materyal kültür üzerinden yorumlanabilen ritüel davranışlar; güç ilişkilerini, sosyal dönüşümü ya da değişimi, zaman olgusunu, mekânın yaratımı, kullanımı ve organizasyonunu, topluluğun ve kişi olmanın tesisini, kimlikleri, geçmişte yaşayan toplumların dünya görüşleri ve politik ideolojilerini, sosyal hafızayı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini açıklayabilmek için kullanılmaktadır (Çevik, 2017 b)[8].

Özellikle siyasi, ekonomik ve dini anlamda merkezi yapılanmanın henüz olmadığı bilinen tarihöncesi topluluklara ait yerleşimlerdeki arkeolojik kazı çalışmalarında, mekânlarda ritüel davranışlara ilişkin verilerin tespit edilebilmesi genellikle zor olmaktadır. Çünkü mekânların ya da nesnelerin işlevsel veya simgesel amaçlarını

---

[8] Özlem Çevik'in TAS 5 Konferansında sunmuş olduğu "*Kemik, Taş, Kil ve Boya: Batı Anadolu Neolitiğinde Ritüel ve Sembolizm"* adlı bildirisinde tutulan kişisel notlar.

belirleyebilmek karmaşık ve zorlu bir uğraş olabilmektedir. Bu nedenle söz konusu öğelerin sembolik anlamlarına dair yorumlar getirirken dikkatli olunması gerekmektedir.

Toplumların özel inanç sistemleri hakkında bilgi sahibi olmadan, ritüelleri tanımlamak pek mümkün görünmemektedir. Eğer arkeolojik kayıtlarda ritüellere ve ritüel uygulamaların maddi kalıntılarına dair veriler mevcutsa ancak bunun üzerinden inanç sistemleri ve gerçekleştirilen aktivitelere dair yorumlarda bulunulabilmektedir. Bu anlamda devamlılık gösteren bir aktivitenin örneğin, bir figürinin, boncuğun ya da farklı bir nesnenin kırılıp belli bir alana atılması, bütün olarak gömülmesi gibi faaliyetler veya günümüzde sıra dışı olarak niteleyebileceğimiz, belli bir alanda bulunan ve tüketimdeki ani bir artışın mevcudiyeti gerçekleştirilen davranışların bu kategoride değerlendirilmesine neden olarak gösterilebilir.

Fakat herhangi bir ritüel etkinliğine dair maddi izler bulunmuyorsa ki bu tarihöncesi yerleşimlerde sık görülen bir engeldir, söz konusu araştırma alanında doğrudan arkeolojik bir yöntem geliştirebilmek güç olmaktadır. Bu nedenle yalnızca ritüel atıklar için değil kategorik olarak ayırt etmeksizin arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış olan çöplük olarak tanımlanan tüm unsurlarla ilişkili olarak çöp kalıpları ve insanların çöp atma davranışlarını da kapsayan, halkların çöp kavramını anlamaya dönük etnografik çalışmaların yapılması önem taşımaktadır**.**

Arkeolojik yerleşimlerdeki buluntu alanlarından elde edilen maddi kültür kalıntıları incelendiğinde, gerçekleştirilen faaliyetlerin meydana gelme sıklığının ve değişkenliğinin üretilen çöpü doğal olarak etkilediği görülmektedir. Özel etkinlikler, ritüel törenler gibi zamanlarda tek bir seferde yoğun miktarda çöp üretilebilmektedir (Wilson, 1994, s. 51). Nitekim bunlar günlük rutin faaliyetler değildir. Bu nedenle söz konusu alanların yorumlanmasında gündelik aktivitelerin ötesinde olağandışı durumların da olabileceğini göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

Dolayısıyla tez kapsamında ele alınan Anadolu'daki birçok Neolitik Dönem yerleşim yerinde bahsi geçen alanların ritüel ve sembolik anlam dünyası içerisindeki yerinin anlaşılabilmesi, söz konusu çöp atma veya biriktirme davranışlarının arka planındaki bilişsel süreçlerin tartışılıp anlamlandırılabilmesiyle mümkün olabilecektir.

Elbette bunu yapabilmek için yeterli veriye ihtiyaç olduğunu yeniden vurgulamak gerekmektedir.

Bazı çöp türlerinin yılın belli dönemlerinde gerçekleştirilen ritüel törenlerden dolayı yılda bir ya da iki kez atıldığı veya daha farklı periyotlarda değişkenlik gösterebilen miktarlarda çıkarıldığını söylemek mümkündür. Bunlar kimi zaman kültürlere göre farklılık gösteren dini, inançsal ritüeller olabileceği gibi kimi zaman ise evlerin veya yerleşimlerin terk edilme sürecini yansıtan törenlerin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada karıştırılmaması gereken çöp türü, "*de facto"* fiili atık olarak tanımlanan atıklardır. Bu ayrımda dikkat edilecek husus, ritüel atıkların mekânsal veya işlevsel olarak bir devamlılık taşımalarıdır.

Bu anlamda Anadolu'da çeşitli Neolitik Dönem yerleşmelerinde kült alanları ya da "kült yapılarının" tespit edildiği (Göbeklitepe, Hallan Çemi, Çayönü vb. gibi) bilinmektedir. Sembolik anlamlar yüklenen, bununla birlikte ritüel törenlerin ve çeşitli uygulamaların gerçekleştirildiği düşünülen bu yapılara ve alanlara dair bir çalışma doğrudan bu tezin konusunu oluşturmamakla birlikte tezin ikinci bölümünde yer alan ve arkeolojik yerleşimlerde çöp olarak tanımlanıp değerlendirilmiş böylesi yerler ve içerisindeki buluntuların niteliklerine dair genel veriler sunulmaya çalışılacaktır.

Örneğin, Ulucak Höyük' te, konut veya özel işlevli yapıların tabanlarına, terk etme ritüellerinin bir parçası olduğu düşünülen küçükbaş hayvanlara ait kemikler ve öğütme taşları gibi çeşitli nesnelerin bırakıldığı belirtilmektedir. Bununla beraber söz konusu yerleşimde konut tabanlarına ve duvarlarının üzerine açılmış çukurlar ile içerisinde yine muhtelif hayvanlara ait kemiklerin yerleştirilip üzerlerinin kireçle sıvandığı aktarılmaktadır (Çevik, 2017a, s. 26).

Yine Ulucak'ta Erken Neolitik Döneme (5. tabaka) tarihlenen bir evde, terk etme ritüeline bağlı olarak gerçekleştirilen bir dizi davranışın tespit edildiği bildirilmektedir (Çevik, 2017b). Burada sırasıyla evlerin terkinden önce içinin boşaltılıp bazı şeylerin bilinçli olarak bırakılıp yakıldığı ve bununla birlikte yıkılan mimari ögelerden kalanların temizlendiği belirtilmektedir. Söz konusu yıkıntının, ev tabanlarını ve fırınları tahrip ettiği ifade edilmiştir. Tahrip durumda olan bu tabanların üzerinde, ters bir şekilde bırakılmış olan öğütme taşıyla duvarların üzerinde bilinçli olarak bırakıldığı düşünülen hayvan kemikleri bulunmuştur. Bu terk ritüeli kapsamında son olarak ise evin üzerinin

toprakla kapatılıp üstüne özel bir katman şeklinde çeşitli nesnelerin yerleştirilerek en son kireçle sıvanıp kapatıldığı ifade edilmiştir. Tüm bu işlemlerden sonra birden çok hayvana ait kemiklerin bulunması ise, ev terki ritüelinin bir parçası olarak burada bir toplu yiyecek tüketimi / ziyafet gerçekleştirildiği şeklinde yorumlanmıştır.[9]

Yakındoğu'da birçok yerleşimde görülen yapıların gömülmesi işlemini (detaylı bilgi için bkz. Ülger, S. 2007), Çayönü'nde de ızgara planlı yapılar evresinden, taş döşeli yapılar evresine kadar takip edebilmek mümkündür. Çayönü yerleşiminin MÖ 9400 – 9100 yılları arasına tarihlendirilen (Pearson, vd., 2013, s.182) ızgara planlı yapılar evresinde, terk edilen yapıların küçük taşlar içeren bir dolguyla kapatılarak gömüldüğü kaydedilmiştir. Terk edilen bu yapıların ve özel yapıların içlerine çeşitli eşyaların bırakılarak gömülme uygulaması, Çayönü'nde karşılaşılan bir örneği teşkil etmektedir (Özdoğan A., 2007, s.69).

Ritüel atıkları ya da daha genel bir ifadeyle ritüellerin kendisini daha iyi anlayıp yorumlamanın, toplumların özel inançlarına dair bilgilerin edinilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştik. Bazı etnografik çalışmalardaki örneklemelerle inanç ve ritüel atıklar arasındaki bağlantıyı belirtmekte fayda olduğunu düşünüyorum.

Anadolu'daki birçok arkeolojik yerleşimde kanıtları görülen, en az MÖ 9. bin yıldan beri süregeldiği bilinen kurban ritüelinin materyal kültüre yansımalarını; gerek duvar resimlerindeki tasvirlerde ve renk seçiminde (Örn. Çatalhöyük, Göbekli Tepe) gerek ziyafet törenleri ya da bayramlar gibi özel zamanlarda gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülen toplu tüketimin artıklarının atıldığını çöplük alanlarında görebilmek mümkün olmaktadır.

Örneğin, Hakemi Use'de açığa çıkarılan insan ve hayvan betimli kil figürinlere bakıldığında hepsinin kırık ve gövde kısımlarının büyük oranda eksik olduğu görülmüştür (bkz. Resim 6 – 7). Söz konusu figürin parçalarının tamamının, evlerin dışında ve çöp niteliği taşıyan buluntularla birlikte ele geçirildiği görülmektedir. Bu durum, kadın şeklindeki insan figürinleri ile boğa şeklindeki hayvan figürinlerinin

[9] Özlem Çevik'in TAS 5 Konferansında sunmuş olduğu "*Kemik, Taş, Kil ve Boya: Batı Anadolu Neolitiğinde Ritüel ve Sembolizm"* adlı bildirisinde tutulan kişisel notlar.

kontekstleriyle birlikte düşünüldüğünde, figürinlerin bilinçli bir şekilde kırılıp atılmış olabilecekleri düşünülmüştür (Tekin, 2007, s. 52).

Neolitik Dönem kadın figürinleri sıklıkla "Ana Tanrıça" kavramıyla ilişkilendirilmekteyse de insan ve hayvan figürinlerinin yerleşim ölçeğinde zamansal ve mekânsal dağılım analizleri ve ayrıca kimi etnografik kanıtlar bu yorumun gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda kadınların yalnızca ritüellerle ilişkilendirilmesinin ötesinde, toplum içerisindeki cinsel, ekonomik ve sosyal rolleri ve kimlikleri gibi faktörler üzerine de düşünülmesi gerektiğine odaklanılmıştır. Bu noktada bağlama dikkat çeken Hodder (2006c), her nesnenin bulunduğu bağlamla ilişkisinin anlaşılmasını önermektedir ve ancak bu şekilde söz konusu nesnelerin işlevinin ya da arkasındaki zihin dünyasının açıklanabileceğini söylemektedir. Ayrıca kültüre göre farklılık gösterebilen, çoğu zaman da karmaşık olabilen nesnelerin anlam dünyasının yine etnografik örneklerden hareketle tek bir veriyle yorumlanamayacağını belirtmektedir. Bu durumu bir figürin üzerinden örneklendirdiğimizde, Hodder; bu obje eğer bir sunak üzerinde yer alıyorsa o zaman ilahi bir anlam aranabileceğini, eğer başka figürin parçaları veya farklı atıklarla birlikte çöplük alanında bulunduysa o zaman dünyevi anlamlarıyla açıklanması gerektiğini "*bağlam her şeydir*" diyerek vurgulamaktadır (Hodder, 2006c, s. 8).

Örneğin kurban bayramı ele alınacak olduğunda bu geleneğe inanıp sürdüren tüm din ve inanç sistemine mensup toplulukların gündelik et tüketimiyle kurban bayramlarındaki tüketimleri arasında ciddi bir fark olduğu görülecektir. Dolayısıyla her inanca göre değişen hayvanın yenmeyen ya da insanın tüketemeyeceği kısımları bu özel günlerde sıradan günlere göre daha yoğun miktarda bir atığa dönüşmektedir ve bu dönemlerde atıkların kontekstlerde daha çok yer işgal etmesi beklenmektedir.

Anadolu'nun birçok yerinde yeni doğan çocuklar için *Akika* adı verilen kurban kesme ritüeli ile karşılaşılmaktadır. Bu ritüele göre kurbanın eti parçalanmadan yenip, kemikleri gömülmektedir (Acıpayamlı, 1974, s.60).

Şaman geleneğine ait başka bir doğum ritüeline bakıldığında ritüelin şu şekilde gerçekleştiği görülmektedir: Doğumun üçüncü günü bir araya gelen kadınlar, hane içerisinde bir çukur açarlar. Erkek çocuk doğmuşsa kayın ağacından yaptıkları hayvan figürinlerini, kız çocuk doğmuşsa küçük kadın eşyalarıyla iplik konularak bunları

çukurun kenarına çaktıkları kazığa bağlarlar. Kadınlardan biri bu nesnelere nişan alır, sonra zemindeki çukura saman ve kömür konularak yakılır. Bu sırada kadınların bağrışları arasında ateşe tereyağı ve çocuğun cinsiyetine göre yapılan eşya, atılır (Acıpayamlı, 1974, s.60).

Yine günümüzde güncel olarak bölgeye göre değişen bir başka örnek, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hıdırellez geleneği kapsamında, zenginliğe dair gerçekleştirilen bir çeşit ritüel uygulamasıdır. Bu ritüelde, insanların Hıdırellez günü Malatya ve köylerinde tahıl tanelerini toprağın bereketlenmesi için; niyet tuttukları boncukları ise niyetlerinin gerçekleşmesi amacıyla toprağa gömdükleri kaydedilmiştir (Şahin, 1990 s. 147).

Nihayetinde gerek arkeolojik gerek etnografik araştırmalar sonucundan görüldüğü üzere, her topluma ve kültüre göre farklılıklar gösterebilen ritüel etkinlikler mekânsal bağlamıyla bir bütünlük taşımaktadır. Kimi zaman yapıların kendisi bir kült objesi haline gelebilirken kimi zaman da yapıyla ilişkili faaliyet alanları bu amaca hizmet edebilmektedir. Hangi koşulda olursa olsun birçok ritüel etkinlik sonucunda arkeolojik yerleşimlerde de örneklerine rastlanılan yapıların gömülmesi, özel bir kült objesinin gömülmesi ya da herhangi bir ayinsel etkinlik kapsamında tüketilmiş olan gıdaların artıkları ritüel çöp olarak ifade ettiğimiz kapsamda değerlendirilmiştir.

6. ÇÖP ATMA MODELLERİ

Çöpü elden çıkarma ve yok etme uygulamaları, maddi nesnelerle uğraşan her türlü insan faaliyetinin vazgeçilmez bir unsuru olmakla birlikte çöp atma modelleri ve çöp birikimi, insan davranışı ile sosyo-kültürel yapılanma arasındaki ilişkinin açığa çıkmasına da katkıda bulunmaktadır.

Çöplerin yaşam alanlarından uzaklaştırılmış olması yok edildiği anlamını taşımamaktadır. Bir nesnenin çöp olmasına karar verilmesinden, elden çıkarılıp atılmasına veya imha edilme yöntemine kadar görülen süreçler bütünüyle kültürel bir farklılık taşımaktadır. Çöpü yakma, gömme, süpürme şeklinde karşımıza çıkan bertaraf yöntemleri, çeşitli istisnaları olmakla birlikte içeriğindeki kalıntıların günümüze kadar korunup gelebilmesini mümkün kılmaktadır.

Elbette konuyla ilgili yapılacak etnografik ve etnoarkeolojik çalışmalar tarihöncesi toplulukların bu davranışını doğrudan yorumlamak için yeterli olmayabilir. Fakat özellikle yaşadığımız coğrafya açısından daha önce bu gibi çalışmaların yapılmamış olması göz önünde bulundurulduğunda, Anadolu'da tarihöncesi toplulukların çöp atma, biriktirme ya da depolama modellerindeki çeşitliliğinin veya zenginliğinin anlaşılabilmesinin önündeki engellerin etnografik ve etnoarkeolojik çalışmalarla desteklenerek bir nebze de olsa aşılabileceğini söylemek yerinde olacaktır. Bir nesnenin çöp olarak tanımlanma sürecinin kültürel, dolayısıyla sübjektif bir olgu olduğu daha önce ifade edilmişti. Bununla birlikte çöp imha uygulamalarının doğasını anlamak için çeşitli arkeolojik verilerin yatay dağılımı üzerinde kesin sonuçlar çıkarmanın arkeolojik araştırmalar için bir ön şart olması gerektiğine dikkat çekilmektedir (Marciniak, 2005, s.75).

Toplumlara göre farklılık gösteren çöpü imha etme davranışı görüldüğü üzere çöpün atılma sürecini de etkilemekte ve çöp atma modellerinde de çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle araştırması yapılan bir arkeolojik yerleşimde veya o topluluğa ait çöplük alanlarında, kültürel açıdan spesifik olarak çöp atma modelleri dikkate alınmadan ve salt mekânsal modellemelere dayanarak, dolayısıyla söz konusu toplumun davranış kalıpları ve arkasındaki düşünsel süreci anlamadan yapılacak olan ekonomik, sosyal ve ideolojik yorumlamaların yanıltıcı sonuçlar vermesi olasıdır.

Çöp kavramının kendisi tanımlanırken yukarıda söylendiği gibi atılma modellerinin de kültürel olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Atılan çöplerin tek bir tür olarak ele alınmadığı ve kültüre göre değişkenlikler gösterdiği yapılan etnografik çalışmalarla da desteklenmektedir. Örneğin etnografik çalışmalar, her atık nesnesinin kategorik olarak sınıflandırıldığını ortaya koymuştur. Buna dair bir örnek, Meksika'nın Oaxaca Vadisi'ndeki Diaz Ordaz köy sakinleri üzerinde yapılan etnografik bir çalışmadır. Söz konusu çalışmada, köy sakinlerinin çöplerini 'yararlı' ve 'işe yaramaz' olarak sınıflandırdıkları anlaşılmıştır (Sutro, 1991). Yakılabilir olan kâğıt, gübre vb. atık nesneler ayrıştırılarak farklı bir yerde biriktirilirken; işe yaramaz kategorisinde değerlendirilen nesnelerin çöplüğe veya nehir yatağına atıldığı görülmüştür. Alaska'da yaşayan, *İnupiat* yerlilerinin çöp atma alışkanlıklarına dair bir başka etnografik çalışma, (Marciniak, 2005, s. 78), çöplerin kökene göre sınıflandırıp

ayrıştırıldığını ortaya koymuştur. Topluluğun kullandığı temel tüketim maddelerinin artıklarıyla diğer ev eşyalarının birbirinden ayrıştırıldığı görülmüştür. İlkinin yerel kaynaklara ait kalıntılar olduğu görülürken, diğer artıkların Avrupa - Amerikan kökenli mallar olduğu anlaşılmıştır. İnsanlar için daha zararlı olabileceği düşünülen cam kırıkları vb. nesnelerin ise derin çukurlar açılarak gömüldüğü gözlemlenmiştir (Marciniak, 2005, s.79).

Murray (1980) tarafından yapılan bir başka çalışma, geçmişte yaşamış insan topluluklarının çöp atma davranışlarının nasıl olabileceğine dair fikir verebilmesi ve ayrıca modern toplumların kullanmış olduğu atık alanlarının benzerlik gösterdiği ve farklılaştığı alanların anlaşılması açısından uygulanmış bir etnografik çalışmadır. Burada 79 kültür grubunun çöp atma pratikleri kayıt altına alınmıştır ve bunun üzerinden iki hipotez öne sürülmüştür. Buna göre, eğer incelenen yerleşik bir topluluksa ve faaliyet alanları için özel olarak kalıcı mimariler inşa ediliyorsa söz konusu alandaki çöpler kullanım yerlerinin dışına atılacaktır. Şayet topluluk göçebe ise ve faaliyetlerini gerçekleştirdikleri alanlar geçici kamp alanı biçimindeyse çöplerin aktivite alanlarına atılacağı belirtilmiştir. Söz konusu davranışı anlamaya dönük uygulanmış olan 5 testin sonucunda her bir topluluk için ortalama 1/5 oranında yanılma yaşanmıştır. Dolayısıyla bazı istisnalar haricinde öne sürülen hipotezlerin büyük oranda teyit edildiğini söylemek mümkün hale gelmiştir. Göçebe olarak yaşayan topluluklar nispeten daha uzun sayılabilecek bir sezon bile yaşamış olsa da çöplerini ya da atıklarını yaşam alanından uzağa atmıştır.

Sonuç olarak her topluluğun bir şekilde çöpleri yaşam alanlarından uzaklaştırdığı ve faaliyet yerleriyle yoğunluğun artış göstermesiyle, hanedeki işlerde kullanılan ve atılan nesneler için kullanım yeri ile atma yeri arasında benzerliğin giderek azaldığı anlaşılmıştır.

Hodder (1987), insandan bağımsız olarak gerçekleşen çürüme ve çökelme süreçleri haricindeki aktivite kalıntılarını ölçmek ve yorumlamak için genel bir teori ve evrensel bir yöntem bulunmadığını savunmaktadır. Buradan hareketle, elde edilecek cevaplar ile geçmişin kilidini açan anahtarları sağlamak için etnoarkeolojinin başlı başına yeterli olmadığını öne sürmektedir. Çünkü yerleşim organizasyonu ve çöp atmanın anlamının ancak yerleşimin geçmişteki ya da şimdiki kullanımı ve bağlamıyla anlaşılabileceğini öne sürmektedir. Yani Hodder'da, kendi bağlamında incelenecek

olduğunda tek başına çöp atma eyleminin kendisine dair bir açıklama yapmanın kolay olmadığını vurgulamaktadır.

Örneğin Hodder (1987), Kenya'da yaptığı etnoarkeolojik bir çalışmada yalnızca külün imhasını anlamak için bile bütün bağlamsal ipuçlarının izlenmesi gerektiğini söylemektedir. Söz konusu topluluğun içerisinde çoğunlukla külü üreten ve atanlar, kadınlar olduğundan cinsiyetlerin toplumdaki rollerini anlamanın gerekliliğini ya da külün topluluk içeresinde beyaz olarak tanımlanmasından dolayı beyaz rengin anlamının sorgulanması gerektiği gibi çok yönlü sosyolojik ve antropolojik anlamda bağlamsal bir analiz yapılması gerekliliğinden söz etmektedir.

Yukarıda bahsi geçen çalışma, Hodder'ın Kenya'da Baringo Gölü'nün güneyinde dağınık halde yaşayan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir topluluk olan İlchamuslar üzerinde gerçekleştirdiği etnoarkeolojik bir çalışmadır (Hodder, 1987) Bu çalışma neticesinde, insanlar tarafından çöplere çeşitli anlamlar yüklendiği anlaşılmıştır. Topluluğun, çöplerin çoğunu ağılın girişinin dışındaki *lorebuk* adını verdikleri çöp yığınına attıkları gözlemlenmiştir. Bahsi geçen alanlarda her evli kadının bir kulübesinin olduğu ve bu kulübe içerisindeki ocaktan çıkan *nguron* olarak adlandırdıkları küllerle birlikte kırık tencere, teneke kutular, saman vb. organik atıkların yığıldığı, periyodik olarak yakıldığı bir yer mevcuttur. Bununla birlikte bazı çöp birikintilerinin ise farklı bir şekilde ele alındığı, genellikle kulübenin arkasındaki bir alana yerleştirildiği gözlemlenmiştir. Örneğin hayvanların gübresi ahırın ortasında biriktirilmektedir ve bu gübre yığınının boyutundaki artış, orada yaşayan insanlar için bir varlık göstergesi olarak sembolik bir anlam ifade etmektedir. Törenler sırasında katledilen hayvanların kalıntılarının da özel muameleye tabi tutulduğu görülmüştür. Sığırlar önce tutuldukları yerde yakılmaktadır ve daha sonra orada bırakılmaktadır (Hodder, 1987, s.426).

Yerleşimde, farklı şekilde ele alınan bir başka çöp kategorisi ise pişirme ocaklarından gelen küllerdir. Bunlar, ahırın dışında kalan kamusal alana atılmayıp çitle çevrili özel bir alana gömülmektedir (Hodder, 1987, s. 427). Bunun nedeni ise küle yüklenen çeşitli sembolik anlamlardır. Örneğin, evin ocağından çıkan küller, yeni doğan bebeklerin göbek bağı yarasını temizlemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle kül; üreme, koruma ve çocuk bakımı ile bağlantılı niteliklere sahiptir. Bununla birlikte günlük faaliyetlerde kül; olumlu, ev içi çağrışımlara da sahiptir. Kadınlarla,

yemek pişirmekle ve yiyecek tedarikiyle de bağlantılıdır. Külün aynı zamanda canlı bir ağaçtan geriye kalan malzeme olması nedeniyle ölümle özdeşleştirildiği ve yırtıcı hayvanların gelmesini engellemek amacıyla sembolik olarak lanetleyici bir özelliği olduğuna da inanılmaktadır. Bu durum külle olan temasta da görülmektedir. Bir kadın, erkeğin yanında ocaktan külü alırsa ya da dokunursa erkeğin lanetlenip öleceğine inanılmaktadır. Aynı şey erkek için de geçerlidir. Külün dışarı çıkartılması, annenin öleceği anlamını da taşımaktadır (Hodder, 1987, s. 429).

Genel olarak arkeolojik yorumlamalarda dikkat edilecek belki de en önemli nokta mekânsal ilişkilerin açığa çıkarılabilmesi amacıyla incelenen alanlarda gerçekleştirilen faaliyetlerin ve bireylerin organizasyonunun belirlenmesidir. Ancak buna bağlı olarak anlamsız gibi görünebilen faaliyetlerin geleneksel olarak sürdürülen yaşam biçimleri ve inançları nedeniyle gerçekleştirilen eylemlerin pratikte bir karşılığı olduğu anlaşılabilmektedir. Örneğin, Baringo'da gerçekleştirilen törenlerde erkeklerin sahip olduğu ve öldürdüğü sığırların kemikleri küllerle karıştırılarak bir yere yığılmaktadır. Kül daha az görünür ve daha az dayanıklı bir madde olduğu için genellikle yağmurla yıkanarak yok olmaktadır. Zamanla bir höyük biçimini alan bu birikinti, "bir erkeğin başarısının anıtı" olarak kalmaktadır (Hodder, 1987, s. 442).

Çöpün kategorize edilmesinin ve gerekçelendirilmesinin, genellikle karmaşık ve incelenen tüm faaliyet alanlarının bütünlüklü şekilde değerlendirilmesiyle anlamlandırılabilecek bir süreç olduğunu söylemek gerekmektedir. Batı Kenya' daki Marakwet kabilesinin incelendiği bir başka etnografik çalışmada, Batılı toplumlar tarafından çöp olarak kabul edilen birçok nesnenin çöp olarak tanımlanmayıp özel bir işlem uygulanmadığı, yaşam alanlarında geniş bir arazi üzerine dağılmış durumda olduğu aktarılmıştır. Burada yalnızca kül, hayvan gübresi ve samanların ahırdaki faaliyetler ile ilişkili olarak gruplara ayrılıp belirli atık alanlarına bırakıldığı görülmektedir (Marciniak, 2005, s.79).

Örneğin yine aynı yerde, bireysel olarak bir evden gelen kül, asla diğer evlerden gelen küller ile birlikte atılmamaktadır. Gübre, ahırda hayvanların bulunduğu alanın yanına, saman ise ahırın ön kenarına yerleştirilmektedir. Bu durumun hayvan gübresi ve samanın birbiriyle karıştırılmaması gerekliliği ile ilgili olduğu ve ölülerin gömülmesi ile çöp arasındaki ilişkinin karmaşık kuralları olması nedeniyle uygulandığı aktarılmaktadır. Küllerin genelde kadınlar tarafından kullanılan pişirme alanının

yakınına yerleştirildiği görülürken, gübrelerin ise erkeklerin ağıl içinde kaldıkları kulübenin yakınında bulunduğu izlenmiştir. Bu nedenle ilginç olarak kadınlar küllerle, erkekler ise gübreyle ilişkilendirilmiştir (Marciniak, 2005, s.79).

Fiji Adaları'nda bulunan, geleneksel köy yaşantısını sürdüren ve nispeten coğrafi olarak da izole edilmiş olan Nayau'da farklı hane halkları üzerinde günlük beslenme ve çöpleri bertaraf etme alışkanlıkları üzerine gerçekleştirilen etnografik çalışmada, bir evde organik atıkların domuzları beslemek için kullanıldığı, diğer çöplerin ise mutfağın yanında bulunan bir çukurda yakıldığı izlenmiştir. Yine aynı yerde bulunan başka bir evde ise çıkan çöplerin evin dışında yakılarak çalılık bir alana atıldığı gözlemlenmiştir. Başka bir evde yine çöplerin bir kısmının evin dışında yakıldığı, teneke gibi inorganik malzemelerin ise gömülerek imha edilmiş olduğu gözlemlenmiştir (Jones, S., vd., 2012).

Tüm bu etnografik örnekler göz önünde bulundurulduğunda aslında çöplerin sınıflandırılmasının ve atma modellerinin evrensel bir kurala bağlı olmadığı açıkça görülmektedir. Fakat temel olarak tarif edilecek olursa, çöpün atıldığı yer üzerinden ele alınan ve arkeolojik yerleşimlerde de en sık karşılaşılan çöp atma modellerini üç kategoride ele almak mümkündür. Bunlar; açık alanlar, kapalı alanlar ve çöp çukurlarıdır.

6.1. Açık Alan

Arkeoloji literatüründe daha çok İngilizce *"midden"* terimi kullanılarak karşımıza çıkan çöp birikim alanları ya da çöp yığını şeklinde ifade edebileceğimiz buluntu alanları, birçok yerleşim alanında en yaygın olarak görülen atılma modelidir. Bu alanları özel bir tabaka şeklinde, herhangi bir eser bakımından zengin birikinti barındıran yerler olarak, büyük oranda değişken, bilinçli ve düzenli olarak çöplerin atıldığı, kamuya açık alanlar şeklinde tanımlamak mümkündür. Arkeolojik veri açısından hayli önemi olan bu birikinti alanları içerik olarak genellikle mikro kalıntılar, çürümüş organik materyaller, kırık veya sağlam objeler, hayvan kabukları, kemikler, taş aletler vb. gibi materyal kültürü açısından çok zengin bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

6.2. Kapalı Alan

Arkeolojik yerleşimlerde çöp ya da atık olarak ifade ettiğimiz nesneler, her zaman yaşam alanları dışındaki açık alanlarda bulunmamaktadır. Anadolu'da Neolitik Dönem yerleşmelerinde saptanan çöp alanlarından çeşitli örneklerin sunulacağı 2. bölümdeki alt başlıklarda da görüleceği üzere çöpleri, bizzat yaşamın sürmekte olduğu hane içlerinde veya terk edilmiş evlerde de tespit etmek mümkün olmaktadır.

6.3. Çöp Çukuru

Arkeolojik yerleşimlerde insanlar tarafından, birbirinden farklı amaçlar için açılmış birçok çukurla karşılaşılmaktadır. Bu çukurların işlevlerinin ne olduğuna bakıldığında, bunların genel olarak çöp atma, besin hazırlama ve depolama, ölü gömme, ateş yakma, bina temeli oluşturma, savunma amaçlı ya da çeşitli ritüellerin bir parçası olarak açılan özel amaçlı yerler olduğu anlaşılmaktadır.

Tez kapsamında her ne kadar, özel olarak çöpü imha etmek için açılmış çukurları öncelemiş olsak da yukarıda bahsedilen amaçlar doğrultusunda açılan çukurların da işlevi bittikten bir zaman sonra ya orada gerçekleştirilmiş olan faaliyetlere ilişkin kalıntılar içerdiği ya da doğrudan çöplüğe dönüştüğü görülmektedir. Bu nedenle, *insitu* olarak bulunmuş tanımlı alanlar haricindeki söz konusu çukurların, doğrudan çöp atmak için kazılmış yerler olduğunun anlaşılması çok kolay olmadığından çöp çukuru olarak tanımlamasak dahi incelemeye alınmıştır.

2. BÖLÜM

1. ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞMELERİNDE SAPTANAN ÇÖP ALANLARI ve İÇERİKLERİ

Bu bölümde, Anadolu'da arkeolojik kazısı yapılmış ya da yapılmakta olan Neolitik Dönem yerleşimlerinde saptanan çöp ya da çöplük alanları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla söz konusu yerleşimler, bulundukları coğrafi bölgelere göre ayrı ayrı ele alınmış, çöp ya da çöplük alanlarına ilişkin bilgiler kazı raporları ve yayınları temel alınarak derlenmiştir. Böyle bir yaklaşıma gitmek bölgesel değişikliklerin herhangi bir şekilde çöp oluşumuna veya çöpe olan yaklaşımda farklılık olup olmadığını sorgulamak üzere tercih edilmiştir.

Prehistorik topluluklarda çöpe karşı hassasiyetin ve bilinçli bir organizasyonun tam olarak ne zaman başladığının anlaşılmasının çok kolay olmadığı açıktır. Elbette yerleşiklik öncesinde de insan topluluklarının atık ya da çöp üretmiş olmaları durumu kaçınılmazdır. Bu düşünüş arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan bilgilerle de desteklenmektedir. Örneğin**,** Hatay'ın Samandağ ilçesinde yer alan Üst Paleolitik Döneme tarihlendirilen Üçağızlı Mağarası'ndaki duvar diplerinin, insanlar tarafından çöplük olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu alanlarda artık taş alet parçaları, kemik parçaları ve deniz kabuklularına ait kalıntılar yoğun olarak bulunmuştur. Mağaranın orta alanlarında herhangi bir ocak ya da atık benzeri bir buluntu saptanamamasından dolayı mağaranın ortasında yer alan kısmın gündelik faaliyetlerde daha rahat kullanılabilmesi için söz konusu atıkların ya da çöplerin kenarlara doğru atıldığı bir anlamda bu alanların çöplük olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Güleç, vd., 2013, s. 40).

Çöp sorunu için avcı-toplayıcı topluluklar her ne kadar sistematik bir düzenleme yaratmamış gibi görünüyor olsalar da günümüzde arkeolojik bilginin açığa çıkabilmesi adına tespit edilen kalıntılar önem taşımaktadır. Söz konusu dönemler için örnekte de bahsedildiği gibi çöplerin varlığı saptanmış olsa dahi bu kalıntıların daha organize bir durum haline gelmesinin yerleşik hayata geçiş ve mekân organizasyonuyla ilişkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Neolitik Dönemde ise insanların ekonomik koşullarını değiştirerek yerleşik hayata geçmiş olmaları çöp konusunda ciddi ve önemli sorunları da beraberinde getirmiş olduğunu düşündürebilmektedir. Bu öngörüden hareketle, bu tez çalışmasında değerlendirilen Neolitik Dönem yerleşimleri çerçevesinde çöp sorunu, çöpe yaklaşım, çöpün organizasyonu ve geri dönüşümü gibi konular aşağıda daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Bölgesel olarak genel anlamda incelendiğinde, Levant Bölgesi'nde PPNB döneminde, PPNA' ya kıyasla yerleşim yerlerinin sayıca arttığı ve MÖ 9. binyılın ikinci yarısında yerleşimlerin büyüklüğünde de önemli bir artış olduğu görülmektedir. Nüfus yoğunluğuyla birlikte gerçekleşen bu artışın muhtemelen atıklarla başa çıkma davranışını da geliştirmiş olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Ürdün'ün güneyinde yer alan ve PPNB Döneminde uzun süre mevsimlik bir kamp yeri olarak iskân görmüş olduğu anlaşılan Beidha yerleşiminde, mekân tabanlarının, nadir olarak görülen mikro düzeyde taş alet artıklarının dışında çok temiz bırakıldığı kaydedilmiştir (Hardy - Smith & Edwards, 2004 s. 283).

Yine Ürdün'de yer alan Ain Ghazal yerleşiminde de aynı şekilde, çöp olarak tanımlanabilecek kalıntıların yoğunluğunun azalmış olduğunun görülmesi, yüzeylerin düzenli olarak temizlendiği ve döküntülerin atıldığı fikrini oluşturmuştur (Rollefson'dan aktaran Hardy - Smith & Edwards, 2004 s. 283) İsrail'de bir başka PPNB yerleşimi olan Kfar HaHoresh'te de yoğun biçimde taş alet artığı içeren bir çukur haricinde yine buluntu yoğunluklarının düşük olduğu kaydedilmiştir. Bahsi geçen yontmataş yoğunluğunu oluşturan mikro düzeydeki taş parçalarının bulunduğu çukurun, yerleşimdeki taş işliğinin temizlenmesinden kaynaklanan bir çöp olduğu düşünülmektedir. Suriye'de Orta Fırat vadisinde yer alan Dja'de el-Mughara yerleşiminde PPNB'nin erken dönemine tarihlenen evlerinin tabanlarının, yine çok az taş döküntü haricinde bir şey barındırmadığı ve temizlendiği belirtilmiştir (Hardy - Smith & Edwards, 2004 s. 283).

Yakındoğu için bazı örneklerde durum, ev içlerinin temizlenerek terk edildiği izlenimini yaratırken Anadolu'daki kimi örneklere bakıldığında, ev içi tabanlarının periyodik olarak yenilenip, temiz tutulma alışkanlığının olduğu ve çöplerin, evlerin arasındaki harici alanlara ya da avlulara atıldığı Çatalhöyük, Aşıklı Höyük ve Boncuklu

Höyük gibi yerleşimlerden de bilinmektedir (Baysal, 2013, s. 87; Martin, Russell, 2000; Esin,1994, s. 81). Yine benzeri pratik uygulamaların Doğu, Güneydoğu ve Batı Anadolu'daki bazı yerleşimlerde de varlığına aşağıdaki örneklerde değinilecektir.

Bu örneklere geçmeden önce, bölgelerin jeomorfolojik özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, toprak yapısı ve akarsuları gibi coğrafi açıdan yapısal özelliklerinden söz edilecektir. Söz konusu çevresel özelliklerin, tüm canlıların yaşamsal faaliyetlerini önemli oranda etkilediği bilinmektedir. Öte yandan coğrafi özellikler örneğin kullanılan taş aletlerin, yakın veya uzak coğrafyalarla olan ilintisinin, kemik alet üretimlerinin hayvan tüketimi ve avlanma sezonları ile ilişkisinin kurulabileceği ve hatta kilden nesnelerin üretiminde dahi bazı yerleşimlerin yağışlar sonrası artan ya da azalan kil kaynaklarının değişimi ve dönüşümü hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz verilerin elde edilmesine olanak sağlayabilir. Bu perspektiften bakıldığında bölgelere göre farklılık gösteren coğrafi özellikler, günümüz idari bölümlemeleri çerçevesinde ele alınan her başlık altında genel hatlarıyla kısaca aktarılmaya çalışılacaktır.

1.1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi

1.1.1. Doğu Anadolu Bölgesi Coğrafi Özellikleri

Ortalama 1500 m'nin üzerinde olan yüksekliği ile Anadolu coğrafyasının en yükseltili ve engebeli bölgesidir. Bölgenin sınırları; kuzeyde, Kuzey Anadolu Dağları'nın güney kesiminden, güneyde Toros Dağları'nın güneye bakan yüksek eteklerinden geçmektedir. Genel hatlarıyla Kızılırmak ve Fırat nehirlerinin su çizgisi takip edilerek Orta Anadolu Bölgesi'nden ayrılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi; Yukarı Fırat, Erzurum – Kars, Yukarı Murat ve Hakkâri Bölümü olmak üzere fiziki olarak dört coğrafi bölüme ayrılmıştır.

Bölgede tüm jeolojik zamanlara ait arazi ve çok çeşitli kayaç türleri bulunmaktadır. Bölgenin dağları orojenik, bazıları horstlar şeklindedir. Tek dağ biçiminde olanlar ise volkan konileridir. 4. Jeolojik Zaman'ın (Kuvaterner) başlarından itibaren başlayan volkanik püskürmeler sonucu Ağrı, Nemrut, Süphan ve Tendürek volkan konileri oluşmuştur. Diğer önemli dağlar yükseklikleri 3000 m üzerinde seyreden Güneydoğu Toroslar, Buzul Dağı, İkiyaka Dağları, Munzur Dağları, Kargapazarı, Kop, Yalnızçam ve Allahüekber dağlarıdır. Horst türündeki (tektonik hareket sonucu yükselen kısım)

dağlar ise Palandöken, Karasu – Aras Dağları, Esence, Dumlu ve Kargapazarı Dağları'dır. Ayrıca bölgede akarsular tarafından yarılmış çevresine göre alçakta ve yüksekte bulunan farklı tiplerde platolar yer almaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ayrıca birçok ova ve havza bulunmaktadır. Bunlar; Van Gölü Havzası, Muş Havzası ve Ovası, Bingöl Havzası ve Ovası, Elazığ, Uluova, Hazar Havzası ve Gölü, Malatya Havzası, Göle Havzası, Ardahan Havzası, Çıldır ve Aktaş Gölü Havzaları, Erzurum – Pasinler – Horasan Havza ve Ovaları, Iğdır Ovası ve Karayazı Havzası olarak sıralanabilir.

Bölgenin Anadolu'nun en yüksek ve engebeli bölgesi olması, akarsu potansiyelini de yükseltmiştir. Van Gölü kapalı havzası haricindeki, bölgeden doğup nehir halini alan tüm akarsular bölge dışındaki denizlere ulaşır. Aras ve Kura nehirleri Hazar Denizi'ne, Fırat ve Dicle ise Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Ayrıca tektonik kökenli olan Van, Çıldır, Hazar Gölleri ve Nemrut Krater Gölü bölgenin gölleri arasında bulunmaktadır.

Yine yükseltisinden kaynaklı olarak kışlarının genellikle yoğun kar yağışlı ve çok soğuk geçtiği karasal bir iklim hâkimdir. Bölgenin fiziki yapısı yöresel iklim tiplerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle mevsimlere bağlı olarak bölgenin değişik yerlerinde aynı mevsimlerde sıcaklık farklılıkları görülebilmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin bitki örtüsü ekolojik özelliklerine göre farklı tiplerde dört ana bitki formasyonu barındırmaktadır. 1500 m' nin altındaki yerlerde bozkırlar, bölgenin doğu ve kuzeydoğu kesimindeki nemli ve yarı nemli alanlarda dağ bozkırı – çayırları, batı kesimindeki yüksek alanlarda orman – antropojen (orman örtüsünün insan eliyle tahrip edilmesi sonucu oluşan) bozkırlar, 2500 m'nin üzerindeki dağlık alanlarda ise alpin çayır formasyonu yer almaktadır (Atalay&Mortan, 2011, s. 447 - 475).

1.1.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Coğrafi Özellikleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Amanos ve Güneydoğu Toros Dağları'nın Anadolu'da dışbükey kıvrım yaptığı alanın güney kesimi ile günümüz Suriye sınırı arasında yer almaktadır. Bölge, kapladığı alan bakımından Türkiye topraklarının en

küçük yüzölçümüne sahip bölgesi durumundadır. Dicle Bölümü ve Orta Fırat Bölümü olmak üzere fiziki olarak iki bölüme ayrılmıştır.

Siyasi sınırlar ülke içerisinde bitmiş olsa da doğal sınırlar bir yandan Filistin'e, diğer yandan da Zagros Dağları'nın etekleri boyunca Basra Körfezi'ne doğru devam ederek daha geniş bir alana yayılmaktadır (Atalay&Mortan, 2011, s. 391; Erinç, 1980, s. 66).

Dış kenarından daha nemli dağlık alanlar, iç kenarından da Suriye Arabistan Çölü'nün kuzeye doğru sokulmuş kesimleriyle sınırlanan bölge hilâl şekline benzeyen bir yayılım göstermektedir. Uçtan uca 1500 km uzunluğunda bir yay çizen bölge, kültür tarihi içerisinde birçok uygarlığa doğal yol güzergâhı oluşturmuş, tarıma elverişli toprakların varlığı ile de ilk tarımsal faaliyetlerin başladığı bilinen bölge, literatüre "bereketli hilâl" ya da "verimli hilâl" olarak geçmiştir.

Bölgenin kuzeyinde, Türkiye'nin damı olarak nitelendirilen yaklaşık 2000 m ila 3000 m yükseklikleri arasında değişen dağlar, bölgeyi Doğu Anadolu sınırından ayırmaktadır. Kuzey – güney doğrultulu olarak bölgenin ortasında uzanan 1938 m yüksekliğindeki Karacadağ volkanik kütlesi bölgeyi ortadan iki bölüme ayırır. Dağlık bölgeden güneye doğru, Torosların eteklerinden başlayarak Suriye sınırına kadar azalarak devam eden yükseltiler, 1000 – 500 m yüksekliğindeki plato alanlarına ulaşmaktadır. Şanlıurfa – Viranşehir – Mardin hattının güneyinde ise Mezopotamya düzlüklerine erişen geniş ve 500 m'nin altında yükseltiye sahip en büyükleri Harran (Altınbaşak) ve Ceylanpınar olan ovalara geçilmektedir (Atalay&Mortan, 2011, s. 397; Erinç, 1980, s. 67 - 68).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni besleyen en önemli iki nehir Fırat ve Dicle'dir. Doğu Anadolu'dan kaynağını alan Fırat Nehri küçük akarsularla beslenerek akmaktadır. Dicle Nehri ise Güneydoğu Toros Dağları'nın güneye bakan yamaçlarından birçok kol halinde çıkmaktadır. Diyarbakır havzasında toplanan su, doğudan gelen Botan Çayı'nı aldıktan sonra güneye doğru yönelerek günümüz Türkiye – Suriye sınırını oluşturup Irak topraklarına geçmektedir (Atalay&Mortan, 2011, s. 402).

Kış ve yaz mevsimlerinde farklı hava etkisi altında kalan bölgedeki hava kütleleri yağış ve sıcaklık durumunu doğrudan etkilemektedir. Bölgenin çok yüksek olmamasından kaynaklı iklimde çok önemli değişimler olmamaktadır. Genel olarak bakıldığında bölgede şiddetli karasal Akdeniz ikliminin hâkim olduğu görülmektedir (Atalay&Mortan, 2011, s. 399; Erinç, 1980, s. 68).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 600 m' den alçak olan kesimlerinde doğal bozkırlar bulunmaktadır. Plato ve dağlar meşe ormanları ekosistemi içerisinde yer almaktadır. Karasallık ve yükseklik koşullarına bağlı olarak değişen kısımlardaki bitki örtüsü ise kurakçıl ormanlardır (Atalay&Mortan, 2011, s. 406).

Akarçay Tepe

Şanlıurfa ilinin, Birecik ilçesine bağlı Akarçay sınırları içerisinde yer alan Akarçay Tepe, ilk kez G. Algaze başkanlığındaki bir ekip tarafından tespit edilmiştir. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı üyeleri bölgede ODTÜ – TAÇDAM tarafından yürütülen Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında yüzey araştırmalarına başlamıştır. Karkamış Baraj Gölü etkisi altında kalacağı nedeniyle, 1999 yılında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Barcelona Otonom Üniversitesi ve Tsukuba Üniversitesi üyelerinden oluşan bir ekiple kazı çalışmalarına başlanmıştır (Arimura vd., 2001, s. 309).

Akarçay Tepe, Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Akarçay Deresi ya da Su Deresi olarak adlandırılan derenin güneybatısında, alüvyal bir ovada yer almaktadır. Üzerinde bulunduğu Kuvaterner Dönem'e ait bir terasla birlikte yaklaşık 6 m yüksekliğe sahip; doğu – batı yönünde 350 m, kuzey – güney yönünde ise 150 m boyutlarında yayvan bir höyük biçimindedir (Arimura vd., 2001, s. 309).

Akarçay Tepe'nin, Fırat bölgesinin ilk tarımcı köylerinden biri olması ve herhangi bir kesinti olmaksızın Neolitik Dönemin tüm aşamalarını (Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz) temsil ediyor olması, yerleşmenin önemini ortaya koymaktadır (Özbaşaran vd., 2007, s.199).

Stratigrafinin tespit edilmesine dönük yapılan ilk çalışmada, Çanak Çömlekli Neolitik, Çanak Çömleksiz Neolitik ve Geçiş evresi olarak değerlendirilen üç ana yapı evresi saptanmıştır. Kazının ilerleyen aşamalarında söz konusu yerleşimde her evrenin de kendi içerisinde farklı tabaka ve yapı evrelerine ayrıldığı görülmüştür; yerleşim süreci, altı ana yapı evresiyle temsil edilmektedir. Bunlar: VI. Evre: Orta PPNB, V. Evre: Son PPNB, IV. Evre: Final PPNB, III. Evre: Geçiş Evresi II-I. Evre: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olarak tanımlanmıştır (Özbaşaran vd., 2004, s.303).

Doğrudan tanımlı bir çöp alanı olduğu söylenemese de, çöplük olarak kullanılmış olabileceği düşünülen yerlere bakıldığında, binaların arasında ortak kullanım noktalarını işaret eden, açık alan ya da avlu olarak tanımlanan yerlerde pişirme çukurları, kül çukurları, yemek artıkları gibi kalıntıları içeren, yerleşim sakinleri tarafından yoğun olarak kullanılan yerlerin tespit edildiği görülmektedir. 8. ve 7. tabakada (bkz. Resim 8) G, C ve R yapıları tarafından çevrelenen bir açık alanda çok sayıda günlük kullanım dolgularını içeren çöp ve kül dolguları saptanmıştır (Özbaşaran & Molist, 2007, s.181).

Söz konusu ortak kullanım alanı olan BC yapısında (bkz. Resim 9) evcil koyun ve keçiyle birlikte geyik, domuz, ceylan gibi hayvanların yoğun olarak tüketilmiş olduğuna dair faunal kalıntıların bulunmuş olması özellikle seçilmiş bir çöp alanı olduğu fikrini desteklemektedir. Yine bu alanda genç erkek koyun ve keçinin, arkeolojik dolgu içerisindeki durumuna bakılarak tek seferde tüketilmiş olduğu ve yapılan hesaplama neticesinde, tüketilen et miktarının yaklaşık 450 kg olduğu anlaşılmıştır (Duru, 2013, s. 124, Özbaşaran & Molist, 2008, s.158). Bir ritüel alanı olarak değerlendirilen söz konusu açık avluda tespit edilen tüketilmiş etlerden geriye kalan bu kemiklerin yine aynı yerde gerçekleştirilmiş olan bir toplu tüketimin veya ritüelin parçası olduğu düşünülmektedir.

29 T açmasının 1. tabakasında BA binasının (bkz. Resim 10) batısında bulunan açık bir alanda tespit edilen küllü bir çukur içerisinde ise, organik kalıntılar, çok sayıda hayvan kemiği, kırık bız, kırık taş alet, ok ucu ve hayvan figürini gibi çeşitli nesneler açığa çıkarılmıştır (Özbaşaran vd., 2007, s. 191).

Akarçay yerleşiminde, K binası olarak adlandırılan yapı hücreleri içinde hayvan heykelciği, ağırlık taşları, çizi bezeli kireçtaşı, kemik alet, taş kap, boncuk, öğütme taşı, sapan taşı, yassı baltalar ve çeşitli kil objelerden oluşan bir buluntu yoğunluğu mevcuttur. Bu yapı grubu, bu bağlamda diğer binalardan farklılık göstermektedir. Buradaki buluntuların diğer binalardan farklı olarak, *in situ* şekilde bulunmuş olması ve bina dolgusunda kısmi yanıkların varlığı, yeterli verinin elde edilememiş olmasıyla beraber bizi bu alanın depolama amacıyla kullanıldığı veya ani bir terk edilme durumuyla ilgili bir yer olabileceği fikri ile karşı karşıya getirmektedir (Özbaşaran & Molist, 2007, s. 182). Eğer burada bir terk edilme durumu söz konusuysa, bu süreçten

geriye kalan bütün objeleri *de facto* çöp sınıfı kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

Çanak Çömleksiz Neolitik'ten, Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş dönemine tarihlendirilen 5. ve 3. tabakalarda da yapı dışındaki yerlerde ele geçen buluntu sayısının, yapı içindeki buluntulara göre daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu açık alanlarda yer alan buluntuların çoğunun kırık durumda olması, bu alanların çöplük olarak kullanıldığı yorumunu getirmiştir (Bozbay, 2009, s. 177).

Caferhöyük

Günümüzde baraj suları altında kalmış olan Cafer Höyük yerleşimi, Malatya ilinin 40 km kuzeydoğusunda, Battalgazi ilçesinde, mevsimlik akıp, Fırat Nehri ile birleşen Değirmendere'nin kıyısında yer almaktadır. 1976 yılında Karakaya Barajı inşa edilmeden gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında, 150 x 28 m boyutlarında, doğu – batı doğrultulu, dar ve uzun bir höyük olarak bulunmuştur (Cauvin vd. 2007, s. 99). Arkeolojik kurtarma kazıları ise 1979 ve 1986 yılları arasında Jacques Cauvin başkanlığında yapılmıştır.

Caferhöyük' ün, Levant Bölgesi PPNB kültürü özellikleri barındırmasıyla birlikte, aynı kültür bölgesi içerisindeki yerleşimlerle karşılaştırıldığında, özgün ve yerel kültürel gelişim özellikleri barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu anlamıyla Torosların PPNB döneminin daha iyi anlaşılması, ilk tarımcılık faaliyetlerinin gelişimi ve yerleşimin kendine özgü niteliklerinin ortaya konması açısından içinde bulunduğu kültür bölgesinin gelişimi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır (Cauvin vd., s.109, 110).

Tunç Çağına kadar izlerin bulunduğu Cafer Höyük'te esas çalışma Neolitik tabakalar üzerinde yoğunlaştırılmıştır. 6 m olan Neolitik dolgu, 13 tabakaya ayrılmıştır. Yerleşimdeki mimari devamlılık ve buluntular birlikte ele alındığında, bu tabakalar MÖ 8. bin yıla tarihlenen erken evre (13. – 9. tabakalar arası), MÖ 8000 – MÖ 7500 tarihlerini veren orta evre (9. – 5. tabakalar arası) ve geç evre (4. – 1. tabakalar arası) olarak kendi içinde evrelere ayrılmıştır.

MÖ 8. binyıla tarihlenen 10. tabakada, tabanı taş döşeli, 3 odalı evde, (bkz. Resim 11) güney odanın tabanında 2 adet sığır kürek kemiği bulunmuştur; bu kemikler, çöp

veya atık olarak ele alınabilir. MÖ 8000-7500 yılları arasına tarihlenen 5b tabakasında ise açık alanda çöplük dolgusu olarak değerlendirilen, kahverengi, yumuşak nitelikteki dolgu içerisinde çeşitli aletler, çekirdek, yongalama artıkları ve hayvan kemikleri bulunduğu belirtilmektedir (Cauvin vd., s. 100 - 103).

Çayönü

Çayönü yerleşimi, Diyarbakır ili, Ergani ilçesinin 7 km güneybatısında konumlanan Hilar Köyü'nde, Dicle'nin bir kolu olan Boğazçay'ın kuzeyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 832 m olan höyüğün boyutları 160 x 350 m., kültür dolgusunun kalınlığı güneyde 4,5 m., kuzeyde ise yaklaşık 6,5 m.'dir (Özdoğan A., 2007, s. 60).

PPNA döneminden başlayıp, Demir Çağı sonuna kadar iskan görmüş Çayönü yerleşimi, özellikle Neolitik Dönem mimarisinin tüm gelişim aşamalarını göstermesi ve yine bu dönemi tüm geçiş aşamalarıyla birlikte kesintisiz olarak sunması açısından önem taşımaktadır (Özdoğan M. vd., 1994, s. 105).

Çayönü'nde üç ana yerleşim evresi tespit edilmiştir. 3. evre İlk Tunç Çağı II ile Orta Çağ arasına, IIa ve IIb olarak kendi içinde iki alt evresi bulunan 2. evre Çanak Çömlekli Neolitik ile İlk Tunç Çağı I arasına, 1. Evre ise PPNA, PPNB ve PPNC geçiş aşamalarının görüldüğü döneme tarihlendirilmektedir. Yuvarlak planlı çukur barınaklarla başlayan ilk yerleşimin mimari tipolojisi, ızgara planlı, kanallı, taş döşemeli, hücre planlı ve geniş odalı yapılar olmak üzere, her tabakada değişim ve gelişim göstererek bölgenin kültür tarihine yeni veriler kazandırmıştır (Özdoğan, A. E., 2007, s. 63).

MÖ 9400 - 9100 olarak tarihlendirilen Izgara Planlı Yapılar Evresi'nin başlarında, kendinden önceki evreye ait dış orta avlularda bulunan, terk edilmiş çukur tabanlı yuvarlak yapıların tabanlarının kimi zaman depolama amacıyla, kimi zaman ise çöplük olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bu evrede daha sonra içinin sıvalı olarak yapıldığı, depolama ya da taş alet yapımı veya hayvan kesimi gibi işlik amacıyla kullanıldığı düşünülen yeni açılan çukurların varlığı saptanmıştır. Söz konusu alanların daha sonra tamamen çöplüğe dönüştürüldüğü ifade edilmektedir (Özdoğan, A. E., 2007, s. 67).

MÖ 9200 - 9100 yıllarına tarihlendirilen Son Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde, gündelik faaliyetlerin tamamının yapıların içinde ya da hemen önünde gerçekleştirildiği izlenmektedir. Yapı aralarında kalan boşlukların ise çöplük olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Özdoğan, A. E., 2007, s. 69).

Aynı şekilde Hücre Planlı Yapılar Evresiyle, Geniş Odalı Yapılar Evresi arasındaki geçişte de yapı yenilenmesinden sonra Ir3 olarak adlandırılmış alt evrenin ise yine çöplüğe dönüştüğü belirtilmektedir (Özdoğan, A. E., 2007, s. 81).

Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilen ve "Kafataslı Yapı" olarak adlandırılan mekânda, içi kaburga kemikleri, uzun kemikler ve kafatası parçaları gibi çok sayıda insan kemiğiyle doldurulmuş çukurlar saptanmıştır. Bu kemiklerde herhangi bir anatomik yapının bulunmaması ve bilinçli gömmeye dönük herhangi bir izin tespit edilememesi nedeniyle söz konusu çukurların kemik çöplüğünü andırdığı ifade edilmiştir. Bu durumun bir ritüelle ilişkili ikincil veya üçüncül bir gömü uygulaması ya da yapının yenilenme evresinde, yer darlığı sebebiyle taşınamayacak olduğu düşünülen kemiklerin, bu çukurlara rastgele doldurulup üzerlerinin avlu tabanıyla birlikte sıvanmış olduğu da düşünülmektedir (Çambel, vd., 1989, s. 41; Özbek, 1989, s. 162).

Göbeklitepe

Şanlıurfa ilinin 15 km kuzeydoğusunda, Örencik Köyü'nün 2,5 km doğusunda 800 m yükseltiye sahip bir tepenin üzerinde konumlanan Göbekli Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilen ve çeşitli törensel amaçlar için avcı – toplayıcı insanlar tarafından inşa edildiği bilinen, anıtsal yapılarla çevrili bir kült merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğuda Balikh Vadisi'ne güneyde Harran Ovası'na, batı ve kuzeyde ise Urfa'nın çevresindeki tepelere hâkim bir konumda yer almaktadır (Schmidt, 2002, s. 74). 15 m yapay bir dolgu yüksekliği ve 300 m çapı olan höyük, yaklaşık 9 hektarlık bir alana yayılmaktadır.

1962 yılında Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi çerçevesinde sürdürülen yüzey araştırmaları esnasında bulunan Göbekli Tepe, 1980 yılında Peter Benedict tarafından ilk kez yayınlanarak bilim dünyasına tanıtılmıştır (Schmidt, 2002).

Göbekli Tepe'de, Prof. Dr. Klaus Schmidt'in bilimsel başkanlığında 1995 yılında başlayan arkeolojik kazılar, 2014 yılında Schmidt'in hayatını kaybetmesinin ardından bakanlığın görevlendirdiği Türkiyeli arkeologların bilimsel danışmanlığını oluşturduğu bir ekip ile beraber, Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından sürdürülmektedir.

Yerleşmede gerçekleştirilen arkeo-zoolojik, arkeo-botanik çalışmalar ve diğer analiz çalışmaları neticesinde burada yaşayan topluluğun hayvanları evcilleştirdiğine ya da bitkileri kültüre aldığına dair bir veriye rastlanılmamıştır. Kazılarda özellikle aynı dönemde geniş bir coğrafyada kullanım gören tipik aletler olan El Khaim, Biblos, Nemrik, Helvan tipi ok uçlarının sıkça bulunmuş olması (bkz. Resim 12) ve avcılıkla ilişkilendirilebilecek diğer taş aletlerin de yoğun olarak ele geçmiş olması nedeniyle söz konusu insan topluluğunun avcı-toplayıcı bir yaşam sürdürdüğünü söyleyebilmek mümkündür. Bunun yanı sıra bazalttan yapılmış havan ve havanelleri, bileyi taşları vb. aletlere de sıkça rastlanmıştır (Schmidt, 2007a, s. 115).

Avcı – toplayıcı yaşam biçiminden, tarımcı – üretimci sürece geçişi anlamak için önemli ipuçları barındıran yerleşimdeki arkeolojik kazı çalışmaları, büyük mimari yapıların yüzeyde görünmesinden dolayı tepenin güneydoğu zirvesinde ve çevresindeki kireçtaşlı platonun farklı noktalarında yoğunlaşmıştır. Buradan hareketle yerleşmede üç tabaka tespit edilmiştir (bkz. Resim 13). Neolitik Dönem sonrasına tarihlendirilen 1. tabakada, Ortaçağ'dan günümüze kadar birçok döneme ait karışık malzemeyle karşılaşılmıştır. Bu tabaka çeşitli tarımsal etkinlikler ve erozyondan kaynaklı birikinti nedeniyle oluşmuştur. PPNB döneminin başlarına ve ortalarına tarihlendirilen 2. tabaka, taş duvarlı, *terazzo* tabanlı, dikdörtgen odalarla temsil edilmektedir. Konut yapısı olarak tanımlanabilecek mimari kalıntıların olmadığı bu tabakada iri taş halkalar ve T biçimli dikilitaşlarla karşılaşılmıştır (Schmidt, 2002, s. 74; 2007, s. 116).

Üzerinde 2. tabakadaki yapıların da olduğu, Göbekli Tepe'nin en erken seviyesini oluşturan 3. tabaka PPNB ve PPNA dönemlerine tarihlendirilmiştir. Höyüğün güney yamacında bulunan büyük bir çöküntü dolgusuyla sınırlandırılmış bu evre, çapları 10 m ile 30 m arasında değişen yuvarlak planlı, taş duvarlı yapılarla temsil edilmektedir. Bu tabakadaki çalışmalar, öncelikle saptanan A – D mekanlarının açığa çıkarılmasına yoğunlaşmıştır (Schmidt, 2007a, s. 116).

2003 yılında gerçekleştirilen jeomanyetik radar çalışmaları sonucunda daha önce tespit edilen ve çalışmaların yoğunlaştırıldığı dairesel mekânların A – D yapılarıyla sınırlı olmadığı, bütün höyük yerleşiminde dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bunun sonucunda daha önceleri "kaya tapınağı" olarak adlandırılan yapı E yapısı olarak, saptanan diğer en az 12 yapı ise F – Q aralığında adlandırılmıştır (Schmidt, 2012, s. 319).

Yerleşimin en erken dönemine tarihlendirilen 3. tabaka yapılarının, olasılıkla kullanımlarının ardından, içlerinin atık bir dolgu ile doldurularak kapatıldığı düşünülmektedir (bkz. Resim 14). Bu tabakada tipolojik açıdan geniş bir çeşitlilik gösteren taş malzeme ve özellikle çakmaktaşı aletlerin atıkları yoğun miktarda ele geçmiştir. Bununla birlikte yine farklı türlere ait yoğun miktarda yabani hayvan kalıntıları ile az miktarda yanmış tahıl, bakliyat ve yanmış ağaç kalıntıları saptanmıştır. Söz konusu atık malzemenin niteliğine ve taş tipolojisine bakılarak ve ayrıca C^{14} analizleriyle, bu evre PPNA'nın son dönemine tarihlendirilmiştir (Peters & Schmidt, 2004, s. 182).

Bahsi geçen dolgu tabakası, yapıların içlerinin doldurularak gömülmesi (bkz. Resim 15), kullanımlarının sona erdirilmesi amacıyla bir başka yerden taşınarak getirilmiş, yapıların terki sırasında bilinçli bir şekilde doldurulmuş yaklaşık 500 m^3 hacminde bir yığından oluşmaktadır. Söz konusu dolgularda bulunan hayvan kemiklerinin orada gerçekleştirilmiş, toplu tüketim gibi ritüel faaliyetlerin kalıntıları mı yoksa gündelik tüketim veya kasaplık / besin hazırlama benzeri gibi faaliyetlerin artıkları mı olduğunun anlaşılabilmesi amacıyla, kemikler üzerinde detaylı arkeozoolojik analizler gerçekleştirilmiş; nihayetinde, söz konusu dolgular içerisinde bulunan hayvan kemiklerinin, doğrudan ritüel faaliyetlerin kalıntıları olmaktan ziyade avcılık, gıda hazırlama ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan, çöp olarak karakterize edilebilecek kalıntılar olduğu anlaşılmıştır (Peters & Schmidt, 2004, s. 207; Schmidt, 2007a, s. 117).

Hallan Çemi

Batman ili sınırları içerisinde bulunan Hallan Çemi yerleşimi, Dicle Nehri'nin yaklaşık 50 km kuzeyinde, Sason Çayı'nın batı kıyısında bulunan, 4,3 m.

yüksekliğinde ve yaklaşık 0,5 hektarlık bir alana yayılan küçük bir höyük konumundadır (Rosenberg, 2007, s. 1).

1990 yılında Batman Barajı'nın yapımı sırasında, bölgedeki yerleşimlerin sular altında kalma riski nedeniyle sürdürülen yüzey araştırmaları esnasında saptanan yerleşimde, Diyarbakır Müzesi ve Delaware Üniversitesi ortaklığıyla dört yıl sürecek olan kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda höyükte Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilen dört yapı evresi tespit edilmesine karşın, çalışmaların sona erdirilmesinden dolayı üç yapı evresi (bkz. Resim 16) açığa çıkarılabilmiştir (Rosenberg, 2007, s.1 - 2).

Üst tabakada bulunan 1. yapı evresinde, kamusal işleve sahip olduğu düşünülen yapılar tespit edilmiştir. Söz konusu dört yapı, diğer tabakalardaki yapılardan farklı olarak yumuşak kumtaşı levhalarla inşa edilmiş duvarlara sahiptir. Konut niteliği taşıyan iki yapı 2,5 m çapındadır ve 'U' formludur. Yaklaşık 6 m çapında olan diğer iki yapı ise, boyutları bakımından çağdaş yerleşimlerdeki kamusal yapılara benzerlik gösterirler. "Kült yapısı" veya kamusal yapılar olarak değerlendirilen bu iki bina, tam daire şeklindedir ve toprağa yarı gömük biçimde yapılmıştır. Yapı tabanın birçok defa sarı kum ve alçı karışımı malzemeyle yenilendiği tespit edilmiştir.

Söz konusu yapı içerisinde ve çevresinde keçi başı, sığır boynuzu biçiminde şekillendirilmiş havanelleri, taş kaplar, stilize kemik nesneler, obsidiyen ve nabit bakır parçaları ile olasılıkla yapının girişine bakan duvarda asılıyken düştüğü düşünülen bir büyükbaş kafatası gibi, gündelik kullanım nesnelerinden ziyade sembolik anlamlar taşıyan kalıntılar ele geçmiştir. Yapıdaki sözü edilen buluntuların niteliği ve konut yapılarından farklılaşan formları ve boyutları gibi faktörler birlikte düşünüldüğünde, yapıların kült amaçlı kullanıldığı fikri desteklenmektedir (Rosenberg, 1996, s. 10,11; Rosenberg, 2007, s. 2,3).

2. yapı evresindeki yapıda çok büyük farklar olmasa da yapım tekniğinde bazı değişiklikler görülmektedir. 1. yapı evresindeki yapıların planlarına göre biraz daha küçüldüğü gözlemlenen, beyaz alçı ve çakıl taşıyla inşa edilmiş duvarlara sahip beş adet tanımlı yapı açığa çıkarılmıştır. Yapılardan birinin tabanı döşemesizdir, üçü ise birbirine bitişik kumtaşı levhalarla kaplanmıştır.

3. yapı evresindeki taş yapıların konut niteliğine sahip olduğu ve açığa çıkarılan üçünün de basit bir şekilde inşa edildiği belirtilmiştir. Genel olarak 2. yapı evresinin

mimari özelliklerini yansıtan yapılar yaklaşık 2 m çapındadır ve yuvarlağa yakın “C” biçimlidir (Rosenberg, 2007, s. 2).

Yerleşimin merkez noktasında, meydan olarak tanımlanan açık alanda bulunan 15 m çapında ve yaklaşık 1,5 m derinliğindeki çukur dikkat çekmektedir. Doğal bir çöküntü olduğu belirtilen söz konusu çukurun çevresinde kulübe tipi yapılar mevcuttur. Çeşitli yontma taş alet ve artıklarının da bulunduğu, büyük olasılıkla daha sonra çöplük olarak kullanılmış olan bu çukur çökelti alanında yalnızca 1991 yılında gerçekleştirilen kazılarda m³ başına 10 kg, toplamda ise 980 kg civarında farklı türlere ait yabani hayvan kemiği açığa çıkarılmıştır. Söz konusu hayvanların büyük çoğunluğunun eklem kemiklerinin birbirinden ayrılmamış şekilde bulunmuş olması da dikkat çekmektedir. Yine bu alanda karbonlaşmış ağaç kalıntıları ve üç adet koyun kafasının düzgün bir şekilde bulunmuş olması (bkz. Resim 17), söz konusu alanın çöplükten ziyade ortak bir şölen vb. gibi bir faaliyet amacıyla kullanımına dönük farklı işlevleri olduğunu da düşündürmektedir (Rosenberg & Davis, 1992, s. 2; Rosenberg, 2007, s.1).

Hayaz Höyük

Hayaz Höyük Adıyaman ilinin 35 km güneyinde, Samsat ilçesi, yeni adıyla Yürekli olan Hayaz Köyü sınırları içerisinde, Kalburcu Çayı ile Fırat Nehri’nin birleştiği noktanın batısında yer alan çapı 90 m, yüksekliği ise 9 m olan küçük bir höyük yerleşimdir. 1975 – 77 yıllarında ODTÜ tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında tespit edilen höyük, çeşitli zamanlarda toprak çıkarılması, kaçak kazı yapılması ve erozyon gibi nedenlerle tahribata uğramış olmasına rağmen, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden, Ortaçağ’a kadar tarihlenebilen farklı dönemlere ait veriler sağlamıştır. 1979 – 1983 yılları arasında, İstanbul Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü tarafından başlatılan arkeolojik çalışmalar dört kazı mevsiminde sürdürülmüştür (Özdoğan, 1977, s. 144; Roodenberg, 1989, s. 91; Boema, 1990, s. 185).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakaları iki evre olarak tanımlanmıştır. En alttaki ilk evre, 7x12 m bir alanda sınırlanmış kireçtaşı yığınlarıyla karakterize olmuştur. Söz konusu taşların dikey biçimde bulunmuş olması yıkılan duvarlara ait olduğunu düşündürmüştür. Yine bu evrede açığa çıkarılan ve çok derin olmadığı

belirtilen, içerisinde benzer niteliklere sahip inşa artıklarının bulunduğu bir çukur tespit edilmiştir (Roodenberg, 1985, s. 2).

Höyüğün doğu yarısını kaplayan ve 8 x 15 m'lik bir alana yayılan kısım ise Çanak Çömleksiz Döneme tarihlendirilen tabakanın ikinci evresini oluşturmaktadır. Bu alanın kuzey kısmı Kalkolitik Dönem yapı faaliyetleri nedeniyle tahribata uğramış kalın bir yontmataş alet tabakası ile kaplanmıştır. Bu evrede içerisine taş alet artıklarını atmak için kullanıldığı anlaşılan 1,30 m ve 0,80 m derinliğe sahip iki çukur tespit edilmiştir. İlk etapta bir taş alet atölyesine ait olduğu düşünülen çukurlarda hayvan kemikleri, bitki kalıntıları ve alet parçaları, üzerinde silika parlaklığı bulunan ve kullanım izleri taşıyan dilgiler vb. çeşitli kalıntıların bulunması buranın yalnızca bir işlik alanı olmadığını aynı zamanda atıkları atmak amacıyla kullanılmış olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca yine bu evredeki en derin çukurda açığa çıkarılmış olan yaklaşık 80 bin taş alet artığının varlığı dikkat çekmektedir. Bunların içerisinde en yoğun karşılaşılan tipoloji ise yalın ve düzeltili dilgiler ile ok uçları olmuştur (Roodenberg, 1985, s.3; 1989, s. 92).

Mezraa - Teleilat

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin 7 km güneyinde, Mezraa Beldesi sınırları içinde, Fırat Nehri'nin batı yakasındaki kıyı düzlüğü üzerinde yer almaktadır. 1989 yılında ilk olarak Guillermo Algaze tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında saptanan yerleşimdeki araştırmalar, 1998 yılında Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından devam ettirilmiş ve ODTÜ – TAÇDAM tarafından başlatılan "Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültürel Varlıkları Kurtarma Projesi" kapsamında, 1999 yılında arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmıştır (Özdoğan, M., 2007, s. 189).

Höyük, yaklaşık 300 m uzunluğunda ve 6 m' lik dolgu kalınlığına sahip yayvan bir tepe biçimindedir. 1. evre Demir Çağı, 2. ve 5. evreler arası ise Neolitik Dönemin alt evrelerine tarihlendirilmektedir. İki kültür dönemiyle temsil edilen yerleşimde Neolitik Dönem sonrası, Demir Çağına kadar yaklaşık 5000 yıllık bir boşluk görülmektedir (Özdoğan, 2002, s. 93).

Höyükteki en uzun iskân, MÖ 8. bin yıl civarında başlayan ve MÖ 5500'e kadar kesintisiz bir şekilde devam ettiği görülen, Neolitik Döneme tarihlenen dolgulardan izlenebilmektedir. Özellikle höyüğün 3. kültür evresinden bilinen, Çanak Çömleksiz

Neolitik Dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme geçiş aşamasının en iyi okunabildiği yerleşimlerden biri olması, Yakındoğu'nun kültür tarihi ve gelişimi açısından önem taşımaktadır (Özdoğan, 2002, s. 93).

Orta PPNB'ye tarihlendirilen yerleşimin 5. evresinde, Jericho yerleşimindeki hendekle benzerlik ilişkisi kurulan, 2 m yüksekliğinde, bir çevre duvarı ya da hendek olabileceği düşünülen yapı açığa çıkarılmıştır (bkz. Resim 18). Bu çevre duvarının dışına denk gelen alanda (20 C açmasında yer alan 4 m derinliğindeki sondajda gözlemlenen yamaç akıntısı niteliğindeki dolgu içerisinde bulunan kalın moloz yığınıyla birlikte) (bkz. Resim 19) yaklaşık 1 m kalınlığında, Neolitik Dönem'in çeşitli evrelerinde kullanım gördüğü düşünülen bir çöplük bulunmaktadır. Çöp dolgusunun altında, çevre duvarının altındaki taşların seviyesiyle aynı düzlemde, ince taneli toprak tabakalarından oluşan ve kimi katmanlarında organik maddeler bulunan farklı bir dolguya rastlanmıştır. Söz konusu dolgunun, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde yapılmış olduğu belirtilen ve çevre duvarının önünde konumlanan geniş ve derin bir hendeğe ait olduğu ve işlevi sona erdikten sonra ise çöplük olarak kullanılmış olduğu belirtilmiştir (Özdoğan, vd., 2004, s. 239-241).

2. Orta Anadolu Bölgesi

2.1. Orta Anadolu Bölgesi Coğrafi Özellikleri

Orta Anadolu Bölgesi, topoğrafik açıdan Anadolu'nun ortasında bir çanak biçiminde konumlanmaktadır. Doğu ve Batı kesiminde platolar ve yüksek olmayan dağlarla çevrili olan, bölgenin güney sınırını Toros Dağları, kuzey sınırını ise Kuzey Anadolu Dağları'nın güney kısmındaki yükseltiler oluşturmaktadır. Yukarı Sakarya, Orta Kızılırmak, Yukarı Kızılırmak ve Konya Bölümü olmak üzere fiziki olarak dört bölgeye ayrılmıştır.

Bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik açıdan en önemli özelliği, 3. Jeolojik Zaman'ın sonlarında (Pliyosen) yoğun olarak volkanizma faaliyetlerinin meydana gelmiş olmasıdır. Bölgenin alçak sahaları ve olukları göller tarafından kapanmıştır. Özellikle faylanma hareketleri sonucunda oluşan çökmeler tektonik kökenli olukların

oluşmasına neden olmuştur. Volkanlardan çıkan lavlar ve diğer taneli malzemeler de bazı yerlerde göl havzalarına birikmiştir.

Orta Anadolu Bölgesi genel itibariyle uzun ve yüksek dağ sıralarının görülmediği, yaygın olarak plato ve ovalar ile karakterize olan bir morfolojiye sahiptir. Bölgenin orta kesiminde, kapalı havza biçiminde yer alan, yaklaşık 900 m yüksekliğe sahip Tuz Gölü ve güneyde 1000 m civarında bir yükseltisi olan Konya Ovası bulunmaktadır. Ayrıca yine bölgenin çanak biçiminde olmasından kaynaklı suları dışa akmayan Akarçay ve Develi Ovası da kapalı havzalardır.

Bölgenin dağları orojenik ve volkanik kökenlidir. Orojenik dağları; doğuda, kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanan Aladağlar, Hınzır ve Tecer dağları oluşturmaktadır. Batı kısımlarında ise yükseltisi çok olmayan Elmadağı ve Sündiken gibi dağ kuşakları bulunmaktadır. Volkanik kökenli dağlar ise Pliyosen dönemden başlayarak, Kuvaterner döneminde de çeşitli zamanlarda volkanik malzemelerin birikmesi sonucu oluşmuştur. Bu dağlar; Erciyes, Melendiz, Hasan, Karadağ ve Karacadağ'dır.

Orta Anadolu Bölgesi'nin 1000 m üzerinde platolara sahip olması bölgenin başka bir özelliğidir. Bunlar; Obruk Platosu, Haymana Platosu, Bozok Platosu ve Yazılıkaya (Bayat) Platosu'dur. Genellikle kireç taşlarının yer aldığı söz konusu platolar üzerinde, silindir biçimli obruk gibi bölgeye özgü karstik şekiller görülmektedir. Bazalt ve andezit tabakaları üzerinde yer alan düzlüklerin bulunduğu volkanik platolar genel olarak Kayseri – Pınarbaşı civarında izlenmektedir.

Etrafı dağlarla çevrili olan bölgenin yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkı genellikle yüksektir, kışları yağışlı ve yazları kurak olan karasal bir iklim hâkimdir. Yıllık yağış miktarı, bölgenin alçak kesimlerinde genellikle 400 mm altında, yüksek yerlerde ise yükseltiye göre artış göstererek 600 mm üzerinde seyretmektedir. Bu yağış rejimine bağlı olarak bölgedeki hâkim bitki örtüsünü bozkır ve kuru ormanlar oluşturmaktadır (Atalay&Mortan, 2011, s. 531 - 551).

Bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, hammadde kaynaklarına ulaşımdaki kolaylık ve tarım için elverişli toprak yapısı ilk yerleşikler için vazgeçilmez bir ortam yaratmış olmalıdır.

Tez kapsamında ele alınan Neolitik Dönem ve bu döneme ait bilimsel kazıları yapılmış olan yerleşimlere ilişkin şimdiye kadar en net bilgi sahibi olabildiğimiz Orta Anadolu Bölgesi, Konya Ovası'ndaki yerleşimler: Boncuklu Höyük, Can Hasan I - III, Çatalhöyük, Erbaba, Pınarbaşı, Suberde; Kapadokya Bölgesi'nde yer alan yerleşimler ise Aşıklı Höyük, Köşk Höyük, Musular, Tepecik-Çiftlik yerleşimleridir.

Aşıklı Höyük

Aşıklı Höyük yerleşimi, Aksaray ilinin 25 km güneydoğusunda, Gülağaç ilçesi, Kızılkaya köyünde, Melendiz Çayı'nın kıyısında, volkanik bir arazi üzerinde yer almaktadır. Mamasın Baraj Gölü'nün sularının yükseltilecek olmasından dolayı 1989 yılında Ufuk Esin başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı tarafından höyükte kurtarma kazılarının yapılmasıyla çalışmalar başlatılmıştır. Yaklaşık 4 hektarlık bir alanı kapayan yerleşim, Melendiz Ovası'ndan kuzeyde 15,35 m; güneyde 13,16 m yüksekliğindedir (Esin, Harmankaya, 2007, s. 255).

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde şimdiye dek bilinen en eski yerleşimi temsil eden Aşıklı Höyük'e ilk yerleşiklerin, MÖ 9. bin yılın ortalarında geldikleri ve bin yıl boyunca kesintisiz bir iskan sürdürdükleri bilinmektedir. Aşıklı, geç dönem topluluklarının yerleşmediği ve dolayısıyla mimari bir tahribat yaratmadığı, bu anlamıyla da yaşam biçimlerindeki dönüşüm süreçlerinin iyi izlenebildiği ve bölgenin tarihsel olarak kronolojik bir çerçeve oluşturması açısından referans olan bir yerleşim niteliğindedir.

Aşıklı Höyük'te iskanın, (4 GH Derinlik Alanı'nda gerçekleştirilen stratigrafik çalışmalar neticesinde) 5 ana tabakayla temsil edildiği anlaşılmıştır. İlk yerleşiklik sürecini karakterize eden 4. ve 5. tabakalar, MÖ 9. bin yıl ortası ile sonuna tarihlenmektedir. 3. tabaka, MÖ 9. bin yılsonu - MÖ 8. bin yılın ilk çeyreğine; 10 yapı evresiyle temsil edilen 2. tabaka ise MÖ 8. bin yılın ilk çeyreği ile sonuna tarihlenir. Yerleşimin en geç evresini temsil eden 1. tabaka ise, tarımsal faaliyetler nedeniyle tahrip olmuştur (M. Özbaşaran ile kişisel görüşme, 29 Mayıs 2017).

Höyüğün en eski evrelerine ulaşılan 4 GH Derinlik Alanı, 5. ve 4. tabakalardan, 2. tabakaya dek yerleşim sürecini kesintisiz olarak sunar ve aynı zamanda çöplük

alanları (bkz. Resim 20) hakkında da en çok bilgi veren tabakaları içinde barındırmaktadır (Duru, 2013).

Aşıklı'nın ilk yerleşim süreci (MÖ 9. bin yıl), ovalimsi planlı, toprağa yarı gömük, kerpiç duvarlı evler ve bu evlerin arasında konumlanan, günlük faaliyetlerin gerçekleştirildiği açık alanlar ile temsil edilmektedir. Söz konusu açık alanlar, ev tabanı gibi olmayan, özensiz bir sıvalı taban üzerinde çeşitli işlerin yapıldığı tanımlı alanlar olarak tarif edilmektedir. Açık alanların kimilerinin üzerinin, olasılıkla mevsimsel olarak geçici ya da kalıcı bir şekilde kapatıldığı, üzerlerine ahşap dikmelerin yerleştirildiği küçük deliklerin varlığından anlaşılmıştır. Bu alanlarda bulunmuş obsidiyen ve hayvan kemiği aletler üzerinde yapılan iz analizleri sayesinde ise burada deri işçiliği, bitkisel besin hazırlığı ve hayvan kesimi gibi faaliyetlerin yapıldığı anlaşılmıştır. Aşıklı sakinlerinin, bu alanlardaki işlemleri bittikten sonra, herhangi bir temizlik işlemi yapmadan, faaliyetlerinin artıklarını olduğu gibi bırakıp üzerini yine basit bir şekilde sıvayarak daha sonra yine aynı alanda faaliyetlerine devam ettikleri söylenebilmektedir (M. Özbaşaran ile kişisel görüşme, 29 Mayıs 2017).

MÖ 8. bin yıla tarihlenen 3. tabakanın sonunda, oval planlı yapıların yerini, dörtgen planlı, doğrudan toprak üzerine inşa edilmiş binalar almıştır. Yerleşimdeki bu değişimle barınakların etrafında sürdürülen aktivitelerin de yapı içlerine taşındığı ve bu açık alanların ortadan kalktığı görülmektedir. Bu tabakada artık evlere girişin damdan yapılmasından kaynaklı, gündelik işlerin mekân içlerinin yanı sıra dam seviyesinde de yapıldığı bilinmektedir. Damlarda gerçekleştirilen faaliyetler sonucu binaların arasındaki boşluklara atılan süprüntüler bu faaliyet örüntüsünün kanıtını oluşturmaktadır. MÖ 8. bin yıl sakinlerinin, kendi ortamlarına zarar verebileceklerini düşündükleri daha büyük atıkları ise birkaç yapı grubu ya da mahallenin ortak kullanımında olduğu düşünülen büyük çöplük alanlarına atılmış oldukları görülmektedir (Duru, 2013, s. 255). Yerleşimin en geç evrelerine doğru, olasılıkla nüfusun da artışıyla birlikte, yerleşimin ve faaliyet alanlarının da genişlediği ya da taşındığı, höyüğün çevresinde de tespit edilen çöp alanlarının varlığı ile anlaşılmıştır (Duru, 2013, s. 109).

Birçok kazı raporu ve yayınında çöplük ve işlik kavramlarının genellikle birlikte kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü çöplük alanlarının aynı zamanda işlik olarak

kullanılıp kullanılmadığını bilmek güçtür. Örneğin herhangi bir alanda bulunan bir yonga artığı veya alete ait çeşitli parçaların bulunması orayı işlik olarak düşünmemize neden olabilir ama başka bir yerde de işlenip oraya atılmış olabileceği dolayısıyla alanın bir çöp alanı olarak değerlendirilmiş olabileceği de düşünülebilir. Dolayısıyla işlik olarak ifade edilen yerlerin, çöplük olarak da kullanılmış geçişken bir yapısı olabileceğini de belirtmek gerekir.

Genel olarak Aşıklı'daki çöp atma modellerine bakıldığında, MÖ 9. bin yılda, oval planlı evlerin, kullanımlarının ardından çöplük alanı olarak işlev kazandıklarını görmekteyiz. Kimi örneklerde ise, söz konusu yapıların içi çöp ile doldurulduktan sonra, bir düzlem oluşturulduğu ve aynı alanın işlik olarak kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. Söz konusu çöplük dolgusu üzerinde işlik seviyesinde bir düzlem elde edildiği; kimi durumlarda üzerine bir hasır serildiği ve hayvan kemikleri vb. faaliyet artıklarının üzerine atılarak düzenli bir şekilde durduğu görülmektedir. Çöplük dolgularında ise faaliyet artıkları genellikle açık olarak atılmış şekilde karşımıza çıkmaktadır ve bu bağlamda işlik dolgularını çöp dolgularından ayırt edebilmek mümkün olmaktadır.

Bir çöplüğün ne kadar süre için kullanıldığı tespit edilebildiğinde, çöplüğü kullanan topluluğun yaşam biçimindeki değişimlere dair de sağlıklı bilgiler edinebilmek mümkün olabilmektedir. Aşıklı Höyük'te, açık çöplük alanlarının yerini zaman içerisinde çöpler için özel olarak yaratılmış, tanımlı çöp alanlarının aldığı görülmektedir. Örneğin, Aşıklı Höyük'te, 2. tabakanın en erken evresi olan 2J evresinde kullanım gören bir açık alan çöplüğü, sonraki evrelerde de kullanılmaya devam etmiştir ancak aynı alan zaman içerisinde duvarlarla sınırlandırılarak daha organize ve tanımlı bir hale getirilmiştir (Duru, 2013, s. 177).

Yerleşimde açığa çıkarılan evlerin içindeki çukurların temiz olduğu, bunun yanı sıra yapıların yenilenirken bir zemin yaratmak için başka yerden yıkıntılar ya da yan evin bütün yıkıntılarının alınıp bu çukurların doldurulduğu görülmektedir. Bu yıkıntıları da esasen çöp olarak tanımlamak mümkündür. Çöp atma eylemi için ayrılan kısımların çöp çukurlarından ziyade tanımlı açık çöplük alanları ile temsil edildiği görülmektedir. Bu alanlardaki buluntuların çoğu kırık durumda, işlevi sona ermiş, olasılıkla kullanım ömürlerinin son aşamasına kadar kullanılmış, yeniden kullanılması mümkün olmayan materyaller olduğu düşünülmektedir (M. Özbaşaran ile kişisel görüşme, 29 Mayıs

2017). Söz konusu buluntular, mikro düzeyde saptanan atık kalıntılarının yanı sıra; kil sayı taşları, taş alet ve artıkları, kemik aletler, boncuklar, deniz kabukları, çeşitli bitki ve karbonlaşmış dal kalıntıları gibi farklı materyalleri içermektedir (Duru, 2013).

Musular

Aşıklı Höyük ekibi tarafından kazılar sürdürülürken yine höyüğün çevresinde 1996 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında Aşıklı'ya yaklaşık 400 m mesafede, yoğun olarak obsidiyen ve kırmızı boyalı kireç sıva parçalarının bulunmasıyla, volkanik bir kaya üzerine kurulu olan Musular yerleşimi tespit edilmiştir. Üzerindeki buluntuların 220 x 120 m'lik bir alana dağıldığı ve burada yer alan 2000 m²'ye yayılan sığ bir çukurun yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Özbaşaran vd., 2007, s. 273).

Musular'da günlük yaşam ile ilişkili mekânlar, evler ve / veya günlük faaliyetlerle bağlantılı olabilecek ögeler tespit edilememiştir. Yerleşim, tümüyle özel bir işleve sahip olan bir işlik alanı olarak değerlendirilmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen 2 ana evre saptanmış ve Aşıklı Höyük ile olan ilişkisi üzerinden bir araştırma çalışması sürdürülmüştür.

Musular'ın en erken evresinde, anakayanın çukurluk bir bölümünde, atılmış ya da depolanmış hayvan kemiklerinden oluşan bir dolgunun tespit edildiği belirtilmektedir. Bu tabakanın hemen üzerinde yer alan bir kanalın çöplük alanının üzerinde kerpiç duvarlı bir yapı ile birlikte inşa edildiği anlaşılmıştır (Özbaşaran & Duru, 2005).

Volkanik ve engebeli bir arazi üzerinde kurulu olan Musular yerleşiminde, arazinin bir girintisinin çöplük alanı olarak işlevlendirildiği, tabakalar halinde çöplerin buraya atıldığı saptanmıştır (bkz. Resim 21). Burada yoğun olarak yaban sığırına ait kemiklerle birlikte kazıyıcı aletler de bulunmuştur. Aletler üzerinde yapılan iz analizleri, bunların kemik ve deri işlenmesinde kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu işlemlerden arta kalanların yani çöplerin belirli bir yere atıldığını, birinin üstünün işlem bittikten sonra örtüldüğünü ve bu işlemin kaç defa tekrarlandığını, söz konusu girintide tabakalar halinde görebilmek mümkün olmuştur (Özbaşaran vd., 2007).

Yerleşimin bir başka alanında (N13 açması), çöp çukurları, işlik alanları ve büyük bir ocak (veya fırın) olarak tanımlanabilecek bir ateş yerinin yer aldığı açık bir alan

bulunmaktadır. Söz konusu ocak veya fırın yapısının, doğu kısmının iki çöp çukuru tarafından tahrip olduğu gözlemlenmiştir (Özbaşaran & Endoğru, 2001, s. 75). Bahsi geçen çukurlarda ocak ya da fırının işlevi bittikten sonra bu alana atılan bol miktarda hayvan kemiği ile çeşitli boylarda taşlar, obsidiyen alet ve artıkları gibi muhtelif çöplük malzemeleri bulunmuştur.

Boncuklu Höyük

Boncuklu Höyük, Konya ilinin, Karatay ilçesine bağlı olan Hayıroğlu kasabasında, Çatalhöyük yerleşiminin 9,5 km kuzeyinde yer almaktadır. 1995-2002 yılları arasından Prof. Dr. Douglas Baird başkanlığında gerçekleştirilmiş yüzey araştırmalarının ardından, 2006 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır (Baird & Baysal, 2012, s. 263). Ova seviyesinden yüksekliği yaklaşık 2 m olan höyük, 180 x 120 m boyutlarındadır.

Kazı çalışmaları, Çatalhöyük yerleşiminden yaklaşık bin yıl öncesine tarihlendirilen yerleşimde yaşamış topluluğun, yani Çatalhöyük'ün olası öncüllerinin dünyasını anlamak, yerleşik hayata geçişin izlerini belgelemek, ritüel ve sembolik uygulamaların gelişimini ortaya çıkarmak gibi amaçlar ile başlamıştır (Mustafaoğlu, 2017, s. 32). Bu amaçlar doğrultusunda sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda MÖ 9. bin yılın sonu ve 8. bin yıla tarihlendirilen Boncuklu Höyük, Neolitikleşme sürecinin temel ögeleri olan yerleşik hayata geçiş, tarım ve hayvancılığın başlangıcı ve yayılımının takip edilebilmesi ve ayrıca Güney Levant Natuf kültürüyle de paralellikler göstermesi açısından Yakındoğu arkeolojisi ve Orta Anadolu Bölgesi'nin kültür tarihi ve gelişimi içerisinde önemli bir yere sahiptir (Baird vd. 2012; Baysal, 2013).

Boncuklu Höyük yerleşiminin ilk yapıları ovalimsi planlı, birbirinden ayrı inşa edilmiş kerpiç mimari ile temsil edilmektedir. Aşıklı Höyük'ün MÖ 9. bin yıla tarihlendirilen en alt evrelerindeki mimariyle benzerlik göstermektedir. Yine Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük'teki gibi mimarinin inşa edildiği yerde görülen devamlılık olgusu ve kültürel gelişime, Boncuklu yerleşiminde de rastlanmakta olup kendisinden sonra kurulmuş olan yerleşimlere öncülük ettiği veya insanların bu süreçte bir biçimde etkileşim içinde oldukları anlaşılmaktadır (Baysal, 2013).

Boncuklu Höyük'te, çöp imha etme uygulamalarına genel olarak bakıldığında bu işlemin, çeşitli gündelik faaliyetlerin de sürdürüldüğü yapıların dışında kalan ortak

kullanım alanlarında gerçekleştirildiği ve çöpleri atma ya da yakma şeklinde uygulandığı görülmektedir. Besin artıkları, dışkı kalıntıları, hayvan kemikleri, çeşitli alet artıkları ve insan kafatasları gibi çeşitli buluntular barındıran çöplük alanları, günlük faaliyetlerin yanı sıra sembolik, ritüel faaliyetlere dair de bilgi sunmaktadır. Söz konusu atık alanlarının belirli aralıklarla yakıldığının anlaşılması, bölgede hijyene karşı bir duyarlılığın yansıması şeklinde değerlendirilmektedir. Bu algıya dair bir başka örnek olarak, Çatalhöyük yerleşiminde mekân içlerinde ocakların bulunduğu kirli alanla, temiz alanları birbirinden ayırmak için yapılmış olan platformlar da gösterilebilir (Baysal, 2013, s. 87).

Boncuklu'da, yerleşim sakinleri tarafından ortak olarak kullanıldığı belirtilen çöplük alanlarında karşılaşılan çok sayıda insan kafatası ve kemik parçaları (Baird vd., 2016 s. 18), çöplükleri, günlük ve sembolik dünyaların bir arada sunulduğu bir bağlam olarak ele alabileceğimize işaret etmektedir. Söz konusu çöplük alanlarında bulunmuş insan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar, bu alanlarda bulunan çeşitli insan kemiklerinin ve özellikle kafataslarının olasılıkla bilinçli bir şekilde parçalandıktan sonra buraya atıldığını ortaya koymaktadır ve bu uygulamanın, olasılıkla özel dönemlerde gerçekleştirilen, ölüye ikincil müdahaleyi içeren ritüeller ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Douglas, Baysal & Fairbairn, 2012, s. 125).

Anadolu'da çeşitli yerleşimlerde ve yine Boncuklu'nun çok yakınındaki Çatalhöyük'ten de bilinen bina terk etme ritüelleri esnasında, tez kapsamında tanımını yapmaya çalıştığımız ritüel atıklara benzer şekilde, birtakım özel nesnelerin bilinçli olarak gömülmesi uygulaması karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin P alanındaki Bina 21'in en geç evresindeki bir çukur içerisine bir köpekgile ait çene kemiğinin bilinçli olarak yerleştirilmiş olması ayrıca bina duvarlarının kenarını çevreleyen direk çukurları içerisinde bir obsidiyen, kemik alet ve bir ayı figürininin bulunması, binanın terki ile ilişkili bir ritüelin kalıntıları olarak yorumlanmıştır (Baird vd. 2017, s.89). Benzer şekilde, P alanındaki Bina 20 içerisindeki geniş bir alanın, yanık organik ve inorganik malzemeler ve yine yanmış durumda yapı malzemeleriyle doldurulduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu yanık tabakasının üstü, yoğun ısıdan kaynaklı sertleşmiş durumdadır ve tabanın üzerinde tahminen birkaç bin kilo ete denk gelebilecek kütlede yaban öküzü, at ve yaban domuzu gibi çeşitli hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. Bu buluntular sonucunda sözü edilen yapı içerisinde kasaplık

faaliyetleriyle birlikte çeşitli ziyafet uygulamalarının da yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca domuzlara ait kafataslarının kırılarak uzun ve sivri dişlerinin bilinçli bir şekilde çıkarılmış olduğu ve kimi kemiklerin ise içindeki iliği çıkarmak için parçalandığı anlaşılmıştır (Baird, vd., 2016, s. 17).

Yerleşimdeki en erken evrelerin açığa çıkarıldığı M alanının büyük bir kısmı, açık çöplük alanı olarak kullanılmış kalın bir dolguya sahiptir. Dolguda çok yoğun miktarda organik malzeme, *in situ* yanmış kalıntılar ve birkaç taş ile oluşturulmuş küçük ocaklar bulunmuştur (Baird, vd., 2012, s. 223). O alanı olarak adlandırılan alanda ise, herhangi bir mimari yapının olmadığı, 10,7 x 7 m genişliğinde yayılım gösteren açık bir çöp dolgusu tespit edilmiştir (Baird, vd., 2012, s. 228).

Çatalhöyük

Çatalhöyük yerleşimi Konya ilinin 52 km güneydoğusunda, Çumra ilçesinin 11 km kuzeyinde, deniz seviyesinden yaklaşık 980 m yükseklikte yer alan, Doğu ve Batı olmak üzere iki höyükten oluşan bir yerleşimdir (Mellaart, 1962, s. 42). Doğu Höyük Neolitik Dönemde, Batı Höyük ise Kalkolitik dönemde yerleşim görmüştür.

13,5 hektarlık bir arazi üzerine kurulu olan yerleşim, yerden 21 m yüksekliktedir. Doğu Höyük, her iskân evresinde yaklaşık 3000 ila 8000 kişinin yaşadığı düşünülen, MÖ 7400 ile MÖ 6000 yılları arasında 18 ayrı yerleşim tabakası ve 1400 yıllık kesintisiz iskânın varlığı ile temsil edilmektedir (Hodder, 2006a, s. 9). 400 m çapında ve yerden 7 m yüksekliğe sahip Batı Höyük ise MÖ 6000 - MÖ 5500 arasına tarihlendirilmektedir (Mellaart, 2003, s. 15).

1958 yılında J. Mellaart tarafından keşfedilen yerleşimdeki kazı çalışmaları, 1964 yılı haricinde 1965 yılına kadar devam etmiş, bu süreçte 12 yapı katından 160 bina kazılmıştır (Mellaart, 2003). 1993 yılında Stanford Üniversitesi'nden Ian Hodder'ın başkanlığında yeniden başlayan kazılar, disiplinlerarası bir anlayış ve yöntemle, ulusal ve uluslararası çeşitli üniversitelerden oluşan bir ekiple sürdürülmüştür.

1993 - 2017 yılları arasında bilimsel kazı başkanlığı Ian Hodder, 2018 yılından itibaren ise Doç. Dr. Çiler Çilingiroğlu tarafından gerçekleştirilmektedir. Mellaart ve Hodder döneminde Güney, Kuzey (4040), Kopal, Bach, TP, TPC, IST olarak adlandırılan alanlarda sürdürülen kazı çalışmalarına, Çilingiroğlu döneminde Doğu

Alanı olarak adlandırılan yeni bir alanda devam edilmiştir. Hodder döneminde uygulanan yöntem, kazılan her birim ve alt birimlere ayrı kodların verildiği mikro kazı tekniklerine dayanmaktadır. Kazılan her birimden çeşitli arkeometrik analizler için sistematik örnek toplanmış ve bağlamsal arkeolojik yaklaşım ve yöntemler, arkeometrik analizler ile desteklenmiştir. Söz konusu metodolojik yaklaşım, günümüzde Çilingiroğlu tarafından da sürdürülmektedir. Elde edilen sonuçlar ile bilimsel çalışmalarının titizliği itibariyle Türkiye arkeolojisinde referans gösterilebilecek ender kazılardandır.

J. Mellaart zamanında, yaklaşık olarak MÖ 6500 ile MÖ 5700 yıllarına tarihlendirilen ve yukarıdan aşağı 0 – X arasında adlandırılan, VI. tabakada; VI A, VI B olarak ikiye ayrılan toplam 12 yapı katı tespit edilmiştir (Mellaart, 2003, s. 33). Fakat höyüğün en erken tabakalarının olduğu MÖ 7100'lere, I. Hodder zamanında ulaşılmıştır (Bayliss, vd., 2015).

Çatalhöyük ilk kazıldığı yıllarda, dönemin arkeoloji anlayışı ve sorunsalları bağlamında, Levant Bölgesi'nin dışında da tarım ve hayvancılığa dayalı gelişkin bir erken köy yerleşimi özelliğinin varlığını göstermesi açısından önem taşımaktaydı. Bunun yanı sıra bugün Çatalhöyük yerleşimi; tarihöncesi insan topluluklarının sosyal örgütlenme biçimlerini, kültürel hayatına ait bilgileri, ritüel uygulamalarını, karmaşık ve aynı zamanda eşitlikçi bir toplum yapısını, bununla birlikte 1400 yıllık kesintisiz iskâna sahip olmasıyla çeşitli dönüşümlerin okunabildiği vb. gibi birçok veriyi elde edebileceğimiz kalıntıların günümüze kadar korunarak gelebilmesi açısından eşsiz bir öneme sahip hale gelmiştir.

Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerinde dikkat çeken devamlılık olgusunun ve kesintisiz iskânın Çatalhöyük'teki en önemli kanıtlarını, mimari yapıların yanı sıra çöplük alanlarının oluşturduğu görülmektedir. Genel olarak yerleşimdeki küçük buluntu, faunal ve botanik buluntuların büyük çoğunluğu, bina aralarındaki avluların, terk edilmiş evlerin ya da özel olarak çevrilmiş çöplük olarak kullanıldığı anlaşılan alanların dolgularından okunabilmektedir.

Bu anlamıyla, çöplük alanları üzerinde gerçekleştirilen mikromorfoloji ve botanik çalışmaları neticesinde yerleşimin gündelik hayatına dair bilgiler edinebilmek mümkün

olmuştur (Shillito, 2011; Shillito, vd., 2011; Ağcabay, 2011; Shillito&Matthews, 2013; Yeomans, 2005).

Buna bağlı olarak, tüketim faaliyetlerinin, terk etme kavramlarının, binaların kullanım sıklığının ve süresinin değişmesinin, evlerin içinde biriken çöp sorununu gittikçe daha önemli bir hale getirdiği anlaşılmıştır. Bu sorunun giderilmesi için Çatalhöyük'te bilinçli bir organize olma halinin, insanların çöp çukurları kazmasına vesile olduğu belirtilmektedir (Hodder, 2012, s. 74).

Çatalhöyük'te çöp birikimi ya da çöpleri imha etme davranışları incelendiğinde, bu uygulamaların değişkenlik taşıdığı ve mekâna bağlı olarak farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, yoğun olarak insan ve hayvan dışkıları, kemik ve saz kalıntılarının bulunduğu, günümüzde de artık faaliyet alanı olarak adlandırılması gerektiği yönünde tartışmaların olduğunun belirtildiği[10] *midden* olarak adlandırılan "çöp birikinti alanları" mevcuttur (bkz. Resim 22). Öyle ki yerleşim sakinlerinin, özellikle hijyen meselesine bağlı olarak ortaya çıkabilecek hastalıkları en aza indirgemek için çöpü yönetmenin yollarını bir şekilde bulduklarını, sık sık yanmış materyal veya kireç açısından zengin kül ve kil ile kaplanmış "çöp birikinti alanlarından" gözlemleyebilmek mümkündür (Hodder, 2012, s. 203).

Çatalhöyük'te evlerin zemininin bazı kısımlarının temiz tutulduğu görülürken, bazı bölümlerinin ise kirli kaldığı gözlemlenmiştir. Zeminleri süpürüp temizliğini muhafaza etmeyi olasılıkla belirli bir grup insanın üstlendiği ve bunun tanımlı ve tekrarlanan bir davranış kalıbı olduğu düşünülmektedir. Söz konusu faaliyeti gerçekleştirirken şüphesiz biraz 'zahmetli' olduğuna da dikkat çekmek açısından evin içine girişlerin damdan yapıldığını (çatıdan merdivenle) hatırlatmak gerekmektedir. Görüleceği üzere 'temiz' ve 'kirli' arasındaki ayrım, Çatalhöyük mekânlarının kurucu ilkelerinden birini oluşturmaktadır. Sözü edildiği gibi binaların zeminlerinin ve birincil depozitlerin genellikle çok temiz tutuluyor olmasının yanı sıra çöp birikinti alanları zengin tortu, biyoarkeolojik ve mikro düzeyde kalıntılar içeren önemli bir veri sunmaktadır (Shillito, 2011; Martin, Russell, 2000).

Sözü edilen temizliğe dair gerçekleştirilen uygulamaların sonucu olarak, incelenen bir çöp tabakasında farklı nesnelerin evden farklı şekillerde ayrıldığı görülmektedir.

[10] Çiler Çilingiroğlu ile kişisel görüşme, 10 Ekim 2018.

Örneğin, hayvan kemiği kalıntılarının, diğer tür çöplerden farklı şekilde muamele gördüğü belirtilmektedir (Marciniak, 2005, s. 77). “House 1” olarak adlandırılan yapı içerisinde tespit edilen temizlenmemiş çok küçük parçalar haricinde, olasılıkla dam seviyesinde sürdürülen faaliyetlerin artıklarının, damdan atıldığı/süpürüldüğü yönünde değerlendirme yapılmıştır.

Yerleşimde açığa çıkarılmış olan tüm binaların ana odalarının, temiz ve kirli alanlar olarak, aynı mekân içerisinde bir çıkıntı veya platform ile ayrıldığı görülmektedir. Kirli alanlar, günlük faaliyetin en çok gerçekleştirildiği alanlardır; genellikle ana odanın güneyinde, fırın ve ocakların bulunduğu bu alanlar, buradaki faaliyetlerden geriye kaldığı düşünülen yoğun kül ve kömür ile karakterize olmaktadır (Hodder, 2006b, s.119).

Aynı zamanda fırın ve ocakların etrafında, muhtemelen süpürüldükleri yerde bulunan obsidiyen artıkları ve çeşitli üretim faaliyetlerine ilişkin kanıtlar saptanmıştır. Bunların temizlik esnasında gözden kaçan parçalar olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu artıklar, besin hazırlama ve pişirme gibi evde sürdürülen faaliyetleri yansıtan birincil atıkları içermektedirler. Örneğin sözü edilen evin yüzeyindeki diğer ögeler arasında kutu olarak yorumlanan bir öge içerisinde meşe palamudu kalıntıları, bir domuz kemiği ve bir boğa boynuzu bulunmuştur. Bunların duvarlardan düşmüş farklı bir tür olarak çöpe atılmış gibi görünmekte olduğu ve çömlek parçaları gibi ev çöplerinin bazı unsurlarının atılmadığı belirtilmiştir (Marciniak, 2005, s.77).

Öte yandan açık avlularda biriken “pisliklerin” büyük oranda çeşitlilik gösterdiği belirtilmektedir. Söz konusu çöp birikinti alanlarında bütünlüğü neredeyse bozulmamış durumda, koyun, keçi gibi hayvanlara ait, çeşitli ritüel törenleriyle ilişkili olabileceği belirtilen kemikler ele geçirilmiştir. Yine bu kemiklerin yeni evlerin inşa faaliyetlerinde sağlam bir temel oluşturmak amacıyla zemin dolgusu olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir (Marciniak, 2005, s.77-78). Dolayısıyla, atıkların kimi zaman atılıp uzaklaştırılması gereken çöpten ziyade, sürece fayda sağlayan birer materyale dönüştürüldükleri görülmektedir.

Doğu Çatalhöyük’ün üst seviyelerinde saptanan Geç Neolitik Dönem tabakalarında, toplumsal yapıdaki farklılaşmaların ilk işaretlerinin görülmeye başlandığı belirtilmektedir (Marciniak, 2016, s. 64). Bu süreçte, yaşam alanlarında

yeni organizasyonlar söz konusudur; hanelerin daha bağımsız hale gelmeye başladığı ve bununla birlikte ev içerisinde daha baskın bir sosyal organizasyon modeli olarak yeni üretim ve tüketim örüntülerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Evlerin biraz daha büyüdüğü ve hane içi bölümlerin sayısının arttığı bu dönemde, yontmataş ve boncuk üretimi gibi mesleki uzmanlaşmalar da görülmeye başlamaktadır. Bununla birlikte, daha önceleri evlerin çevresinde bulunan çöplükler ve biriktirme alanları ile avluların da ev kapsamına dâhil olmaya başladığı anlaşılmıştır (Der, 2017, s. 90).

Bu anlamda Geç Neolitik Döneme tarihlendirilen yapıların kazanım, üretim, tüketim birimleri haline geldiği ve tüketim faaliyetlerinin değiştiği anlaşılmıştır. Öyle ki Erken Neolitik Dönemde koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlara kıyasla öküz tüketimine gerek ritüel amaçla gerekse de beslenmeyle ilgili özel bir önem verilirken, Geç Neolitik Dönemde öküze ilişkin özel işlemlerin belirgin bir şekilde azalmış olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonucun en iyi okunabildiği yer yine çöplük alanları olmuştur; bu dönemde çöplüklerde ve tüketim artıklarının atıldığı yerlerde en çok karşılaşılan kemikler, bu hayvanlara aittir. Öküzlerin de yine bu kontekstlerde ortaya çıkıyor olması sembolik anlamından uzaklaşıldığı ve sıradan bir gıda tüketimine dönük besin haline geldiği şeklinde yorumlanmıştır (Marciniak, 2016, s. 67, 68).

Öte yandan Shillito (2011) tarafından çöplükler üzerinde gerçekleştirilen mikromorfoloji çalışmasıyla, Çatalhöyük'teki çöplük oluşum süreçleri incelenerek, gıda işleme, hazırlama ve tüketim, yakıt kullanımı, taş alet üretimi ve sepetçilik gibi evsel ve zanaat pratiklerinin niteliği anlaşılmıştır. MÖ 7000'lerde görülen kuraklık artışı ile yine çöp alanlarından elde edilmiş olan fitolit analizlerine göre, bu dönemde yoğunluk gösteren ardıç miktarındaki artışın, yakıt kullanımıyla bir ilgisinin olup olmadığına dair cevap aranmaya çalışılmıştır.

Ayrıca kimi zaman, bu gibi çalışmalarla döngüsel ya da periyodik olarak gerçekleştirilmiş olan etkinliklerin hangi sıklıkta meydana gelmiş olabileceğine dair yanıtlar almak mümkün olabilmektedir. Örneğin, bazı çöp birikinti alanlarına diğerlerine göre daha sık rastlanmakta olduğu ve bu durumun özel aktivitelerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Daha az ortaya çıkan çöplük alanlarının ise, belirli zamanlarda, ara sıra ortaya çıkan bir faaliyete işaret edebileceği anlaşılmıştır. Buna

bağlı olarak ise çöp birikinti alanlarında olası mevsimsel göstergelerin incelenip, söz konusu faaliyetleri yılın belirli zamanlarına bağlayıp ve mevsimsel bir oluşum modelinin oluşturulmasına yardımcı olunabileceğine dikkat çekilmektedir (Shillito, 2011).

Örneğin, Çatalhöyük topluluğunun atıkları, yakıt kullanımı hakkında özellikle insanların yakıt kaynaklarını toplamak için seyahat ettiği mesafeleri ayrıca yakıt teknolojisinin değişimi üzerine olan etkilerini açığa çıkarması açısından önem taşımaktadır. Öyle ki çöp alanlarından elde edilmiş olan odun kömürü analizine göre, önceki seviyelerde yakındaki nemli ormanlık alanlardan, karışık türlerden oluşan odunların varlığının anlaşıldığı, buna karşın daha sonra IX - VII seviyeleri arasındaki veriler, meşe odununa geçiş yapıldığını ortaya koymaktadır (Asouti, 2009; Shillito, 2011).

Yine Çatalhöyük'ün, Geç Neolitik tabakalarında, yakacak olarak kullanıldığı ve çevre yaylalardan toplanarak getirildiği anlaşılan meşe ve ardıç ağacı kalıntılarındaki azalmanın yanı sıra bunların yerini nehir kıyısında yetişen bitkilerin aldığı aktarılmıştır (Marciniak, 2016, s. 67). Dolayısıyla bu dönemde yerleşimde azaldığı bilinen nüfusun, hem uzun mesafelerden kaçındığı hem de ekonomik dönüşümün bir göstergesi olarak kendi yerel kaynaklarını kullanmış olduklarına yönelik bir yorum yapmak mümkündür.

Köşk Höyük

Köşk Höyük, Niğde ilinin Bor ilçesine bağlı Bahçeli Beldesi'nin kuzeyinde bulunan Köşk Pınarı mevkiinde yer almaktadır. 1964 yılında yüzey araştırmalarıyla saptanan höyükte arkeolojik kazı çalışmalarının ilk etabı 1981-1992 yılları arasında Prof. Dr. Uğur Silistreli başkanlığında sürdürülmüş, daha sonra ara verilen kazılara Prof. Dr. Aliye Öztan başkanlığında 1995 yılında tekrar başlanmıştır (Özkan S., vd., 2002, s. 335; Öztan, 2007, s. 223).

Köşk Höyük yerleşiminde, Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlere ait ve kendi içerisinde en az 2 evreye sahip olan 5 ana tabaka saptandığı belirtilmektedir. 1. tabaka Erken Kalkolitik Dönem'e tarihlenir. 2. - 5. tabakalar ise, C^{14} verilerine göre Neolitik Döneme (MÖ 6400-5600) tarihlenmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ortalarında yerleşim görmeye başlayan höyükte, Erken Kalkolitik Dönem'in başlarına kadar kesintisiz iskân görülmektedir. Bu dönemde gerçekleşen bir

yangından sonra yerleşimin terk edildiği anlaşılmıştır. Söz konusu terk sürecinden, Geç Demir Çağı'na kadar boşluğun olduğu yerleşim, daha sonra Orta Çağ hatta Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar yerleşim görmüştür (Öztan, 2005, s. 3; Öztan, 2007, s. 223 - 224).

Neolitik tabakalardaki mimari; iki ila dört oda arasında değişen, dikdörtgen, yamuk veya kareye yakın planlı, esas malzemesi kireçtaşı olmakla birlikte, az miktarda kerpiç malzemeyle inşa edilen yapılarla temsil edilmektedir (Öztan, 2005, s. 4). Yapıların birbirine çok yakın inşa edildiği, aralarında dar geçitlerin bulunduğu, kimi sokaklarının çıkmaz yapıldığı ve küçük meydanların olduğu, düzensiz bir yerleşim planına sahiptir. Yapı dışında kalan alanların ise genellikle çöplük olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Öztan, 2007, s. 225).

5. tabakada açığa çıkarılan yapıların tamamına yakınında ana kayaya oyulmuş, yuvarlak formlu, ortalama 1,5 m çapında ve birbirini kesen parçaların olduğu çok sayıda çöp çukurunun varlığı tespit edilmiştir (bkz. Resim 23). Kül dolgusu ile kaplı bu çukurların içinde yabani at, eşek ve sığıra ait olduğu anlaşılan çok sayıda hayvan kemiği, kırık boncuk parçaları, kırık bızlar, bız parçaları ve çeşitli çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu tabakada açığa çıkarılan çöp çukurlarındaki hayvan kemiklerinin büyük çoğunluğunun yabani at *(equus)* türüne ait canlıların olduğu ve bu türün daha sonraki tabakalarda da beslenme amacıyla kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Yine bu tabakadaki E / 9 açmasındaki ana kayaya oyularak yapılan bir başka çöp çukurunda, yassı çakıl taşından şekillendirilmiş bir idol (bkz. Resim 24) bulunmuştur (Öztan, 2005; 2007; Özkan, vd., 2002).

Köşk Höyük'teki tabakalarda açığa çıkarılan çöp çukurları genellikle bir alt tabakaya kadar indiği için alt katlarda tahribata neden olmuştur. 3. tabakada yerleşimin kuzeydoğusunda bulunan 3. ev olarak adlandırılan yapı içerisindeki odanın tabanında çeşitli kap ve hayvan kemiği parçaları, obsidiyen artıkları ile az sayıda taş aletin bulunduğu bir çöp çukuru saptanmıştır (Öztan, vd., 2007, s. 538). Yine 3. tabakada, 5. ve 6. odaların güneyinde sokak olduğu ve alanın çöplük olarak da kullanılmış olduğu anlaşılan, küllü dolguya sahip bir açık alanda hayvan kemikleri ve obsidiyen atıkları bulunmuştur (Öztan, vd., s. 541).

Tepecik - Çiftlik

Tepecik – Çiftlik Höyüğü, Kapadokya Bölgesi'nin güneybatısında, Niğde iline bağlı Çiftlik ilçesinde yer almaktadır. 1966 yılında Ian Todd tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında bulunan höyükteki arkeolojik kazı çalışmaları, 2000 yılından beri Doç. Dr. Erhan Bıçakçı başkanlığında sürdürülmektedir. En yüksek noktasının 9,6 m olarak ölçüldüğü höyüğün kesin sınırlarının saptanabildiği yerinin, 300 x 170 m büyüklüğünde olduğu ve 33.300 m²'lik bir alanı kapladığı belirtilmektedir (Bıçakçı, vd., 2007, s. 237).

MÖ 7500-5800 yılları arasında kesintisiz iskânın görüldüğü yerleşimde, Geç Roma – Erken Bizans (1. tabaka), İlk Kalkolitik (2. Tabaka), Çanak Çömlekli Neolitik (3. - 9. tabakalar) ve Çanak Çömleksiz Neolitik (10.-14. Tabakalar) olmak üzere dört döneme ait toplam 14 tabaka tespit edilmiştir (https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik , Prg. 3).

İlk Kalkolitik ve Son Neolitik tabakaların açığa çıkarılmasına ağırlık verilen çalışmada en geniş bilginin alınabildiği yerler, Neolitik Döneme tarihlenen 3. ve 4. tabakalar olmuştur (Bıçakçı, vd., 2017, s. 79).

Kazı raporları ve yayınlardan çöplük alanlarına dair edinilebilen bilgilere göre; yerleşimin 4. tabakasına ait ilk evrelerinde, 17 J - K açmalarında geniş bir açık alan olarak kullanıldığı düşünülen alan içerisinde, az miktarda külle birlikte birkaç sığ çukur kalıntısı, hafif yanık alanlar ve yontmataş işliği olarak kullanılmış olabileceği belirtilen bölümler açığa çıkarılmıştır (Bıçakçı, vd., 2009, s. 206).

Aynı açmanın 5. tabakasına inildiğinde, içleri farklı renklerde, ince kül tabakaları ile dolu, sığ ve düzensiz biçimli birçok çukurun bulunduğu belirtilmektedir. Bulundukları yıl ne olduğu anlaşılamayan söz konusu çukurların, daha sonraki yıllarda içlerinde obsidiyen üretim artıkları ve hayvan kemiklerinin tespit edilmesiyle birlikte çöp çukuru (bkz. Resim 25 - 26) olduğu anlaşılmıştır (Bıçakçı, vd., 2009, s. 206, https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik, Prg. 9).

17J açmasının kuzey bölümünde ise yaklaşık 2,50 m çapında ve 0,60 m derinliğinde yuvarlak formlu bir çukur tespit edilmiştir. Çeşitli kül katmanlarının olduğu çukurun taban ve kenarlarının beyaz renkli kül ve obsidyen yongalarından oluşan

tabakalar ile kaplı olduğu saptanmıştır. Çukurun ortasının ise steril bir toprak ile doldurulduğu gözlemlenmiş ve olasılıkla obsidyen işlik artıklarının bilinçli ve düzenli olarak toplandığı bir atık çukuru olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Bıçakçı, 2012, s. 75).

3. Batı Anadolu ve Trakya Bölgesi

Batı Anadolu Bölgesi olarak tanımlanan söz konusu fiziki coğrafya ayrımı genel hatlarıyla kuzeyde Karadeniz Dağları'nın, güneyde Toros Dağları'nın meydana getirdiği kıyı çizgisini, batıda Ege Denizi ve çevresini, Güneybatı'da ise Göller Bölgesi olarak adlandırılan kısmı kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle Trakya Bölgesi'ni dışında tutmak kaydıyla Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Yukarı Sakarya Bölümü ve Antalya Bölümü; Batı Anadolu Bölgesini oluşturmaktadır.

3.1. Ege Bölgesi Coğrafi Özellikleri

Ege Bölgesi, günümüzde kuzeyde Edremit Körfezi ile güneyde Köyceğiz Gölü arasında bulunan Anadolu'nun batı kesimini oluşturan bölümdür. Ege Bölümü ve İç Batı Anadolu Bölümü olmak üzere fiziki olarak iki bölüme ayrılmaktadır.

Bölge 3. Jeolojik Zaman içerisinde, neojen başlarından itibaren harekete geçtiği bilinen dikey tektonik hareketler sonucunda günümüz yüzey şeklini almaya başlamıştır. Yine bu dönemde faylarla parçalanan Menderes Masifi, Ege Denizi kıyılarının da girintili ve çıkıntılı olmasını sağlayan, Ege Bölümü'nde doğu – batı yönlü uzanan horst ve grabenlerin oluşmasına neden olmuştur. Horst şeklinde olan dağlar Kazdağları, Yunt Dağı, Bozdağlar, Aydın ve Menteşe Dağları'dır. Çevresindeki grabenlerin tabanlarından birdenbire yükselen bu dağlar genellikle horstlarla arasında 1000 m. üzerinde bir fark yaratmaktadır. Söz konusu horstların arasında Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes grabenleri yer almaktadır (Atalay&Mortan, 2011, s. 217 – 219).

Körfezlere dökülen nehirlerin getirmiş olduğu alüvyonlar birikerek Ege Denizi'ne doğru sokulan deltaları oluşturmuştur. Bu durum kimi zaman insanların yaşam biçimi doğrudan etkilemiştir. Öyle ki Roma Dönemi'nde Büyük Menderes'in getirmiş olduğu alüvyonların birikmesiyle denizle bağlantısı kesilen kent devletlerinin, deniz ticaretine dayalı olan ekonomisinin sekteye uğradığı bilinmektedir.

4. Jeolojik Zaman'ın başlarından itibaren meydana gelen kırılmalarla, Ege Denizi'nin bulunduğu kısımdaki Egeit kara kütlesi, birkaç kez tekrar eden faylanma hareketleri ile parçalara ayrılarak günümüz Ege Deniz'ini ve adaları oluşturmuştur. Bu adalar; Gökçeada, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve On iki Adalar'dır.

Bölgenin genel olarak iklimsel koşullarını etkileyen ve mevsimlere bağlı olarak değişkenlik gösteren hava kütleleri ile bölgenin jeolojik yapısı iklim üzerinde etkilidir. Sıcaklık rejimi bakımından Ege Bölümü'nde Akdeniz sıcaklık rejimi, İç Batı Anadolu Bölümü'nde ise karasal geçiş tipi rejimi görülmektedir (Atalay&Mortan, 2011, s. 232).

Ege Bölgesi, bitki coğrafyası bakımından Akdeniz Bitki Coğrafyası Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bölgede deniz kenarından başlayarak 700 – 1000 m. seviyelerine kadar uzanan yüksek alanlarda kızılçam, maki ve kısa boylu garig toplulukları, daha yüksek kesimlerde ise Akdeniz dağ kuşağı içerisinde bulunan karaçam ve meşe ormanları yer almaktadır.

3.2. Marmara Bölgesi Coğrafi Özellikleri

Marmara Bölgesi Anadolu'nun kuzeybatı kesiminde Marmara Denizi'nin çevresinde bulunmaktadır. Sakarya oluğunun yüksek yerlerinden Karadeniz Bölgesi ile sınırlanır. Güneyindeki yüksek alanlarla Ege Bölgesi ile sınır çizer. Batıdaki sınırını Meriç Nehri'nin de geçtiği Türkiye – Yunanistan ve Bulgaristan sınırları oluşturmaktadır. Bölgenin coğrafi konum açısından hem tarihsel hem de güncel anlamda en önemli özelliği, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayıran boğaza sahip olmasıdır. Çatalca – Kocaeli, Yıldız Dağları, Ergene ve Güney Marmara Bölümleri olmak üzere fiziki olarak dört bölüme ayrılmıştır.

Anadolu'nun en az engebeye sahip bölgesini, Marmara'nın Trakya bölümü oluşturmaktadır. Burada yer alan Istranca Dağları'nın yüksekliği, doruk noktası hariç 1000 m altında seyretmektedir. Bununla birlikte doğu – batı yönünde uzanan dağlar ve bazılarında göllerin bulunduğu olukların yer aldığı Güney Marmara Bölümü oldukça engebeye sahiptir. Bölgenin güneydoğusunda birdenbire yükselen, 2543 metreye ulaşan zirvesiyle bölgenin en yüksek dağı olan Uludağ yer almaktadır (Atalay&Mortan, 2011, s. 129 - 131).

Bölgeye adını veren ve küçük bir iç deniz niteliğinde olan, Miyosen Denizi'nin bir kalıntısı olarak değerlendirilen Marmara Denizi, günümüzdeki şeklini Neojen'de oluşan dikey tektonik hareketler neticesinde almıştır (Atalay&Mortan, 2011, s. 133). Marmara Denizi'nin üçte ikisi, özellikle Batı Anadolu'da bulunan kıyı kesiminin bir bölümü Son Buzul Çağı'nda kara haline gelmiştir. Yine bu dönemde denizin günümüzdeki seviyesine göre ortalama 125 m geri çekildiği bilinmektedir. Bu çekilmeye bağlı olarak ise denize dökülmekte olan akarsuların boyları uzamış ve yatakları derinleşerek kıyıya yakın yüksek alanlardaki kimi yerlerde dar ve derin vadilerin oluşmasına neden olmuştur (Atalay, 2005, s. 122).

Karadeniz ve Akdeniz iklimlerinin geçiş kuşağı üzerinde bulunan Marmara Bölgesi'nde yaz ve kış aylarında değişen hava kütleleri, bölgenin iklim koşulları üzerinde doğrudan etki göstermektedir. Yaz aylarında sıcak ve nemli hava kütlesinin etki alanına giren bölge, kış aylarında ise Balkanlar'dan gelen soğuk hava kütlesinin etkisi altına girmektedir (Atalay&Mortan, 2011, s. 140).

Marmara Bölgesi bitki örtüsüne bakıldığında ekolojik olarak Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri ile bu bölgeler arasında geçiş bölgesi olan Marmara Geçiş Bölgesi olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. Bölgenin bitki örtüsü üzerindeki dağılımı iklim, yüzey şekilleri ve insan etkisiyle ilişkilidir. Buna bağlı olarak kurakçıl ormanlar, meşe ve antropojen bozkırlar, nemli ormanlar ve yüksek dağ çayırları Marmara Bölgesi'nin bitki örtüsünü oluşturmaktadır (Atalay&Mortan, 2011, s. 153).

Aktopraklık

Aktopraklık Höyüğü, Bursa ilinin 25 km doğusunda, Akçalar Beldesi'nde, Ulubat Gölü'nün doğusunda bulunan teraslardan birinin üzerinde yer almaktadır. 2002 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen höyükteki arkeolojik kazı çalışmaları, 2004 yılından beri Prof. Dr. Necmi Karul başkanlığında sürdürülmektedir.

Miyosen dönemde oluşmuş ana kaya üzerine kurulu, A, B ve C olarak adlandırılan üç ayrı alanda oluşan höyükleşme, kuzey-güney doğrultusunda 450 m uzunluğa ve yaklaşık 70 hektarlık bir alana yayılım göstermektedir. Son Neolitik'ten, Orta Kalkolitiğe kadar kesintisiz iskânın olduğu tespit edilmiştir. Bizans Dönemi kalıntılarının da bulunduğu höyük üzerindeki yerleşimler, her birinin kendi içerisinde

farklı tabakaları içeren katmanlar olarak tanımlanmıştır (Karul, 2007; Karul & Avcı, 2013; Karul, 2017).

Yerleşimin en erken evresini yansıtan (MÖ 6400), höyüğün kuzey kısmındaki C alanı, 1200 m²'lik bir alana yayılıp, kendi içerisinde en az iki evreli bir yerleşim sürecini barındırmaktadır. Bu alan yuvarlak planlı, hafif çukur tabanlı, dal örgü tekniği ile inşa edilmiş ve taban altı gömü geleneğinin olduğu kulübe tipi mimari yapılarla temsil edilmektedir (Karul, 2007; 2017).

İlk iskânın MÖ 6. bin yılın başlarında görülmeye başladığı belirtilen B alanı olarak adlandırılan kesim ise höyüğün en kapsamlı araştırmaların yürütüldüğü kısmını oluşturmaktadır. Neolitik Dönemin sonlarından Orta Kalkolitiğe kadar süren bir yerleşim sürecinin izlerini barındıran alan, hendekle çevrili bir alanın içerisinde belli bir düzene göre inşa edilmiş yerleşim planıyla öne çıkmaktadır (Karul, 2013, s. 41, 42; Karul, 2017, s.87).

Kısmen araştırılmış, A alanı olarak adlandırılan kesim ise MÖ 5. bin yılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Bu alanda, yine içerisinde yanık kerpiç parçalarının bulunduğu yaklaşık 65 m çapında bir hendek ve buna paralel olarak yapılmış 2 masif duvar ortaya çıkarılmıştır (Karul, 2007, s. 391; Karul, 2017, s. 104).

C alanının 3. evresinde kulübe tipi yerleşimlerin yakınındaki bir açık alanda, içerisinde sığır ve geyik kemiklerine ait olduğu anlaşılan ve içi doldurulduktan sonra üzeri taşla kapatılan yaklaşık 1,5 m çapında çöp çukurları tespit edilmiştir. Bu çukurların tek bir ailenin günlük tüketebileceğinden daha çok miktarda kemik barındırması, kolektif tüketim veya kasaplık gibi bir faaliyetten geriye kalan artıkların bu çukurlara atılmış olabileceği düşünülmektedir (Karul & Avcı, 2013, s. 47; Karul, 2017, s. 92).

Barcın Höyük

Bursa İli, Yenişehir İlçesinin 5 km batısında yer alan Barcın Höyük yerleşimi; 3 hektarlık bir arazi üzerinde bulunan, 4 m yüksekliğe sahip küçük bir höyüktür. Bizans dönemi, Erken Tunç Çağı, Kalkolitik ve Neolitik Dönemlere ait 4 kültür katmanı tespit edilmiştir (Gerritsen & Özbal, 2008, s. 457). 2005 yılında Dr. Jacob Roodenberg

tarafından başlatılan kazı çalışmaları, 2007 yılından sonra Dr. Fokke Gerritsen ve Doç. Dr. Rana Özbal tarafından sürdürülmüştür (Özbal & Gerritsen, 2010, s. 197).

Çalışmalar genel olarak MÖ 7. bin yıla tarihlendirilen, Geç Neolitik Dönem tabakalarının olduğu alanlarda yoğunlaştırılmıştır. Bu tabakalar kendi içerisinde VIa'dan VIe'ye kadar sıralanan 5 farklı alt evreye ayrılmıştır. Barcın Höyük, bölge kronolojisini, yine Yenişehir Ovası'ndan yer alan Menteşe Höyük'ten daha erkene çekmesi açısından önem taşımaktadır (Gerritsen & Özbal, 2014, s. 472).

Barcın Höyük yerleşimindeki çöp atma modelleri genel olarak çok büyük olmayan, tam yuvarlak açılmamış, asimetrik biçimli çöp çukurlarıyla temsil edilmektedir. Söz konusu çukurların, üst tabakalardan inerek alt tabakaları ve yapıları kestiği görülmektedir. Çöp çukurlarının içeriklerine bakıldığında genellikle kırık çanak çömlekler, hayvan kemikleri, kül yığıntıları gibi atıkları içerdiği görülmektedir. M13 açmasındaki bir çöplükte ise insana ait bir femur kemiği bulunmuş, ancak daha sonra bunun Yapı 12 olarak adlandırılan yapıdaki bireye ait olduğu anlaşılmıştır (Gerritsen & Özbal, 2014, s. 475).

Çöp çukurlarının haricinde, yerleşimde bir de ortak bir çöplük alanının kullanıldığı görülmektedir (bkz. Resim 27). MÖ 6600'lü yıllarda Barcın Höyük'teki ilk yerleşikler, kil çıkarmak amacıyla yerleşimin ortasına büyük bir çukur açmışlardır. Daha sonra söz konusu çukur işlevini yitirmiş ve yaklaşık 200-300 yıllık bir süre boyunca mahalle sakinleri tarafından ortak olarak kullanıldığı düşünülen çöplüğe dönüşmüştür. Kesin olarak çöplük amacıyla kullanıldığı ifade edilen bu alana dair yorumlar, buluntu yoğunluğu üzerinden metreküp hesabı ölçümleri ile desteklenmektedir. Genellikle ev içlerinin ve avluların çöp içermeyip temiz olduğu ve atıkların bu ortak alana atıldığı görülmektedir. Yine bu alanda, evsel atıkların yanı sıra, iki bireye ait mezar tespit edilmiştir (Rana Özbal ile kişisel görüşme, 11 Temmuz 2017).

Genel olarak bahsi geçen ortak alandaki çöpler bir üst tabakadan bulunup ortaya çıktığından dolayı ve kazılan alanla doğrudan çöpü atan insanlarla stratigrafik bağdaştırma yapılamadığı için bu atıkların hangi evden ya da kime ait olduğunun henüz anlaşılamadığı belirtilmiştir. Ayrıca Batı Anadolu yerleşimlerinde sık karşılaşılan hendeklerden Barcın Höyük'te de bir tane saptanmış olup hendeğin büyük bir kısmı henüz kazılmamıştır. İçerisinde yoğun olmamakla birlikte, olasılıkla

münferit olarak düşmüş olabileceği şeklinde yorumlanabilecek çeşitli çöplerin bulunduğu belirtilmektedir.

Menteşe Höyük

Yenişehir Ovası'nın kuzeybatısında, Ilıpınar yerleşimine 25 km uzaklıkta bulunan 4,5 m yüksekliğinde, 150 m çapına sahip höyük İznik Gölü'nden 600 m yüksekliğinde bir dağ sırası ile ayrılmaktadır. Tarihöncesi döneme ait eski bir göl yatağının yakınında konumlanmaktadır. MÖ 7. bin yıldan, Bizans dönemine kadar tarihlendirilen materyal kültür kalıntıları barındırmaktadır (Roodenberg & Roodenberg, 2007, s. 397).

K. Bittel, J. Mellaart, D. French ve M. Özdoğan tarafından farklı dönemlerde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla saptanan yerleşimdeki ilk kazılara 1995 yılında J. Roodenberg başkanlığında başlanmıştır (Roodenberg, 1999, s. 21). Üç tabakanın belirlendiği yerleşimdeki ilk tabaka Roma, Tunç ve Kalkolitik dönemlere tarihlenmektedir. 2. tabaka küllü bir dolgu tabakası olarak tanımlanmıştır. Alt, orta ve üst olarak üçe ayrılan 3. tabaka ise Neolitik Döneme tarihlendirilmiştir (Roodenberg vd., 2003, s. 17-18).

Menteşe Höyük kazısında, Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönemlere ait 70 adet insan mezarının varlığı, Anadolu'daki ilk yerleşiklerin nüfusuna dair önemli bir veri kaynağı sağlamıştır. Öyle ki bu sayının, tüm Balkan Yarımadası'ndaki kazılarda ortaya çıkarılan mezar sayısına neredeyse eş değer olduğu belirtilmektedir. Bu mezarlara gömülen bireylerin tümü birincil gömü uygulamalarını yansıtır ve büyük çoğunluğu bebeklere aittir. Toplulukta bebek ölümlerinin oldukça yoğun olduğu anlaşılmıştır ve bunların bazı durumlarda çöplük alanlarında dahi özensiz bir şekilde gömüldükleri görülmüştür (Roodenberg&Roodenberg, 2007, s. 398; Roodenberg, 2001, s. 6).

Menteşe Höyük'te Neolitik Döneme tarihlendirilen bir yapı içerisinde gerçekleştirilen bir sondaj açmasında, yapının altında birbirini takip eden bir dizi avlu yüzeyi ve yanmış döküntüler saptanmıştır. Söz konusu alanda mimari bulunmamış olsa da avlu ve döküntülerin bir arada bulunmuş olması açmanın dışında kalan ve kazılmamış evlerin yakınlığına işaret etmiştir. Ana toprağa dayanan 1 m kalınlığındaki dolguda, kesilmiş ve tüketilmiş hayvan kemikleri, kırık çakmaktaşı, kemik ve boynuz aletler, öğütme taşları ve çömlek parçaları içeren, olasılıkla çöplük amacıyla

kullanılmış bir iç avlu tespit edilmiştir. Bu çöplük alanından alınan örneklerden yapılan radyokarbon analizlerine göre yerleşim, MÖ 6500-6400 yıllarına tarihlendirilmiştir (Roodenberg, 2010, s. 124).

Ege Gübre

Ege Gübre Neolitik Yerleşimi, İzmir'in Aliağa ilçesi, Kendirci Mevkii'nde bulunan Ege Gübre Fabrikası'nın arazisi içinde yer almaktadır. 1994-2000 yılları arasında İzmir Müzesi ile Sebastiana Lagona tarafından sürdürülen arkeolojik kazı çalışmaları, 2004 yılından itibaren Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur başkanlığında devam ettirilmektedir (Sağlamtimur, 2007, s. 373).

Yüzey seviyesinde 3 - 4 m'lik bir alüvyon dolgusu altında bulunan yerleşim; Hellenistik Dönem (Ege Gübre I), Kalkolitik Dönem (Ege Gübre II), Neolitik Dönem (Ege Gübre IIIa, IIIb) ve yuvarlak yapılarla temsil edilen Ege Gübre IV olmak üzere toplam dört ana tabakaya tarihlendirilmiştir (Sağlamtimur, 2012, s. 197).

Ege Gübre Neolitik yerleşiminde çöp imha etme uygulamalarına bakılacak olduğunda, iki tip alanın tespit edildiği görülmektedir. Bu uygulamaların hem avlularda bulunan işliklerle ilişkilendirilmiş çöp çukurlarında, hem de bu çukurların yanı sıra özellikle çöplük olarak tanımlanmış iki alanda sürdürüldüğü görülmektedir (Ozan, 2012, s. 85). Avlu dolgularında açığa çıkarılan çok sayıda seramik, hayvan kemikleri, taş alet artıkları avlunun da çöp atma amacıyla kullanıldığını kanıtlamıştır. Bunun yanında, özel olarak çöplük alanlarının yaratıldığı da görülmektedir.

G1d plankaresinin MÖ yaklaşık 5900 - 5700 yıllarına tarihlenen IIIa yapı katına ait başka bir çöp çukurunda iki adet antropomorfik kap parçası bulunmuştur (Ozan, 2012, s. 272). A3 ve E4 açmalarının III. tabakasında açığa çıkarılan çöplüklerin içerisinde; seramik parçaları, atık kemik parçaları, işlevi sona ermiş obsidiyen dilgi ve yonga parçaları, yumuşakça kavkıları ve figürin parçaları gibi buluntuların ele geçtiği ve bu materyallerin bilinçli bir elden çıkarma uygulaması olarak buraya atıldığı belirtilmektedir (Ozan, 2012, s. 85). Yerleşimin başka herhangi bir alanında bu yoğunlukta bir atık alanı bulunmaması, söz konusu varsayımı desteklemektedir (bkz. Resim 28).

Ulucak Höyük

Ulucak Höyük, İzmir-Ankara Karayolu üzerinde, Kemalpaşa ilçesine bağlı, Ulucak Beldesi sınırları içinde yer almaktadır. Güneyinde Nif Dağı, kuzeyinde Spil Dağı'nın yer aldığı höyük, Nif Çayı'nın oluşturmuş olduğu alüvyal dolgu üzerinde konumlanmıştır. 3 hektarlık bir alana yayılan, 120 x 140 m boyutlarında, 10 m kültür dolgusuna sahip bir höyük yerleşimidir. 1960 yılında David French tarafından tespit edilen höyükteki ilk arkeolojik kazı çalışmalarına 1995 yılında, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu başkanlığında başlanmıştır (Çilingiroğlu & Çilingiroğlu, 2007, s. 362). Bugün kazı başkanlığını Prof. Dr. Özlem Çevik'in yapmakta olduğu Ulucak Höyük, Neolitikleşme sürecinin Batı Anadolu ve özelde Ege Bölgesi'nde ortaya çıkışını, Yakındoğu ve Avrupa kültürleriyle olan sosyal, kültürel ve ticari ilişkilerini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Günümüze kadar sürdürülen kazılarda radyokarbon tarihlerine göre açığa çıkarılan 6 farklı kültürel tabaka tespit edilmiştir. 0 ve VI arası sıralanan kimi tabakalar kendi içlerinde de evrelere ayrılmaktadır. Höyüğün genel stratigrafisi şöyledir: 0 (Geç Roma – Erken Bizans), I (Orta – Geç Tunç Çağı), II a-b (Erken Tunç Çağı), III (Orta Kalkolitik Çağ), IV a-k (Geç Neolitik – Erken Kalkolitik MÖ 6000-5700), V a-f (Geç Neolitik MÖ 6500-5900), VI a-b (Erken Neolitik MÖ 7000-6500) (Çilingiroğlu, A. vd., 2012, s. 6).

Ulucak Höyük yerleşimindeki çoğu evin kullanımı yangınla sona ermiş, söz konusu durum ise hanelerin iç donanımı ve aktivite alanları hakkında detaylı bilgi sahibi olabilme imkânı yaratmıştır (Çevik, 2017a, s. 24). Tez kapsamında *de facto* ya da fiili atık olarak tanımlanan, bir anlamda burada verilen örnekteki yangın gibi bir nedenden dolayı oluşan bir çöp yığınıyla karşılaşılmaktadır. Yine aynı şekilde ritüel atıkların anlatıldığı bir önceki bölümde Ulucak Höyük'ten verilen terk etme ritüellerine ait örnekte çeşitli hayvan kemikleri, özel bir durumu sembolize eden taş aletler, figürinler, mühürler vb. kalıntılar ya da atıklarla karşılaşıldığından bahsetmiştik (bkz. başlık 5.4). Bu alanların Anadolu'daki hiçbir arkeolojik kazıda çöp olarak ele alınıp bu şekilde tanımlandığı bilgisiyle karşılaşılmamıştır fakat genel olarak ele alınacak olduğunda ortaya çıkan yığını ya da enkazı veya ritüellere ait bu kalıntıları pekâlâ çöp olarak değerlendirmek mümkündür.

Erken Neolitik Döneme tarihlendirilen Va tabakasında L12 açmasının güneydoğusunda ortaya çıkarılan, Mekân 46 olarak adlandırılmış yapının batısında, sokak olarak tanımlanmış çakıllı bir alan bulunmuştur. Söz konusu çakıllı yüzeyin doğusunda 0,40 x 0,42 m ölçülerinde, içerisinde yoğun miktarda *solenmarginatus* türüne ait yumuşakça kavkılarının bulunmuş olduğu dairesel bir çukurun açığa çıkarıldığı belirtilmiştir (Çevik & Vuruşkan, 2015, s. 591). Höyüğün en erken Çanak Çömlekli Neolitik evresinin temsil edildiği V. tabakanın son evresi olan Vf tabakasında 1.37 x 0.97 m, 0.60 x 0.60 m, 0.42 x 0.58 m, 0.49 x 0.68 m, 0.70 x 1.30 m ölçülerine sahip, içerisinde ezgi taşı, kemik bız, seramik, hayvan kemiği, sapan tanesi ve ağırşak gibi çeşitli objelerin bulunduğu toplam 5 adet atık çukuru (bkz. Resim 29) açığa çıkarılmıştır (Çevik, 2013, s. 148).

4. Akdeniz Bölgesi

4.1. Akdeniz Bölgesi'nin Coğrafi Özellikleri

Genel olarak Akdeniz kıyıları boyunca uzanan Toros dağ kuşağını kapsayan bölgenin İç Anadolu Bölgesiyle olan sınırı genel olarak Toros Dağları'nın kuzeye bakan yüksek kesimlerinden geçmektedir. Ceyhan Nehri havzasının doğu kısmı ise bölgenin doğu sınırını meydana getirmektedir. Bölge Antalya ve Adana illeriyle temsil edilen iki bölüme ayrılmıştır. Antalya Bölümü; Teke, Göller, Antalya yörelerini, Adana Bölümü ise Taşeli ve Göksu Çay Havzası, Çukurova ve Toroslar, Antakya – Kahramanmaraş ve Nur Dağları yörelerini içermektedir (Atalay&Mortan, 2011).

Büyük bir bölümü Toros dağ kuşağı içerisinde yer alan Akdeniz Bölgesi'nde tüm jeolojik zamanlara ait araziler bulunmaktadır. Toros Dağları; Batı, Orta ve Güneydoğu Toros Dağları adını alarak Anadolu'nun güneyinde uzanmaktadır. Bu dağ kuşağına bağlı olan Akdeniz Bölgesi çok engebeli bir yapıya sahiptir. Teke Yarımadası'nda bölgenin 3000 m'yi aşan Akdağlar ve Kantrancı Dağları, Torosların önemli kollarındandır. Antalya Körfezi'nin batısında ise yine 3000 m'yi bulan yüksekliği ile Beydağları takip etmektedir. Bunların dışında Sultandağları, Dedegöl, Geyik, Akçalı, Geyik, Karakuş, Bolkar, Aladağlar; bölgenin doğusunda ise Amanos Dağları ve bazalt lavlarının da bulunduğu Antakya – Kahramanmaraş tektonik oluğu uzanmaktadır (Atalay&Mortan, 2011).

Antalya – Fethiye arasında yer alan Teke Yarımadası çoğunlukla çökme sonucu oluşmuş oluklar ile içerisinde ova ve göllerin bulunduğu bir bölge konumundadır. Buradaki ovalar; Burdur, Acıpayam, Tefenni ve Elmalı ovalarıdır. Göller ise Burdur, Acıgöl, Yarışlı ve Salda gölleridir. Bunların haricinde Göller Yöresi'nde Eğirdir ve Beyşehir gölleri büyüklük açısından bölgenin önemli göllerindendir. Ayrıca delta ovaları, tektonik hareketler sonucu ve karstlaşma ile oluşan bölge açısından önemli ovalar bulunmaktadır. Bunlar; Köyceğiz ve Dalaman ovaları, Eşen Ovası, Göksu deltası, Seyhan ve Ceyhan delta ovaları ve Asi deltalarıdır (Atalay&Mortan, 2011).

Dünyanın önemli karstik ovaları arasında yer alan Toros Dağları ve çevresinde kireçtaşlarının çözünmesi sonucunda çeşitli karstik şekiller oluşmuştur. Bu şekiller; Lapyalar, Dolinler, Obruklar, Polyeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekillerin haricinde yeraltı drenajı ile yine doğal olarak oluşmuş olan kuru, kör ve çıkmaz vadiler, tüneller, köprüler ve tarihöncesi dönemlerde iskânların da görülmüş olduğu mağaralarla karşılaşılmaktadır (Atalay&Mortan, 2011).

Bölgenin1000 m'ye kadar olan kısımlarında kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak geçen Akdeniz İklimi etkindir. Daha yüksek kısımlarda ise kışları soğuk ve karlı, yazları serin ve yağışlı Akdeniz Dağ iklimi görülmektedir.

Akdeniz Bölgesi, bitki örtüsü bakımından incelendiğinde Toros Dağları'nın güneye bakan yamaçlarında 1200 m ve iç kısımlarda 1000 m'ye kadar olan sahalarda Asıl Akdeniz Kuşağı Bitki Toplulukları olarak adlandırılan orman formasyonları görülmektedir. Torosların Akdeniz'e bakan kesimlerinde 1000 – 2000 m arasında, iç kısımlarında karasallığın etkisinden kaynaklı olarak 1000 m' den başlayıp 2000 m' ye kadar yükselen Akdeniz Dağ Kuşağı Ormanları yer almaktadır. Bölgenin orman üst sınırından itibaren ise Ot Topluluğu görünmektedir (Atalay&Mortan, 2011, s. 337, 348).

Domuztepe

Domuztepe Höyüğü Kahramanmaraş ilinin, Pazarcık ilçesi, Emiroğlu köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Yerleşim Kahramanmaraş kent merkezinin 30 km güneyinde, Gaziantep kent merkezinin ise yaklaşık olarak 40 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Üzerinde bulunan yaban domuzu yuvalarından dolayı yerel halk

tarafından Domuztepe olarak adlandırılmıştır. 1993 yılında bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında bulunan yerleşim, 1995 yılında UCLA ve Manchester Üniversiteleri ile Kahramanmaraş Müzesi ortak projesi olarak kazı çalışmaları başlamıştır. 1998 yılında Prof. Dr. Elizabeth Carter başkanlığında sürdürülen kazı çalışmalarını, 2008'de Prof. Dr. Stuart Campbell devralmış ve ardından 2013 yılından beri halen Doç. Dr. Halil Tekin'in bilimsel danışmanlığında sürdürülmektedir (Tekin, 2007b, s. 44).

Geç Neolitik Dönem özellikleriyle karakterize olan höyükteki ilk iskânın MÖ 7000'li yıllarda gerçekleştiği ve kesintisiz olarak MÖ 5400'e kadar sürdüğü saptanmıştır. MÖ 5400 civarında terk edildiği anlaşılan yerleşimin, Roma Dönemine kadar iskân görmediği tespit edilmiştir. Bu dönemde bir garnizon olarak kullanıldığı anlaşılan yerleşimin daha sonra Ortaçağ'da kısa süreli iskân edildiği gözlemlenmiştir (Tekin, 2006, s. 68; 2007b, s. 45). İki yükseltisi olan ve yaklaşık 20 hektarlık bir alanı kaplayan höyükteki çalışmalar ilk ekip tarafından Operation I olarak tanımlanan kısımda yoğunlaştırılmıştır. Söz konusu kısım Ölüm Çukuru, Hendek, Kızıl / Kırmızı Teras, Yanmış Yapı olarak adlandırılan alanlarla temsil edilmektedir (bkz. Resim 30). Ritüel faaliyetlerle ilişkilendirilmiş olan bu bileşenler, kırmızı ya da kızıl teras olarak belirtilen kesimin dolgusu içerisinde yer almaktadır. Her bağlam içerisinde ise önemli miktarda mühürler, taş kaplar, çeşitli taş ve kemik aletler, obsidiyen nesneler, deniz kabukları, boncuk ve ağırşak gibi buluntular açığa çıkarılmıştır (Tekin, 2007b, s. 45; Atakuman & Erdem, 2015, s. 1).

Höyükteki ilk çalışmalarda Operation I olarak adlandırılan alanın kuzey kesiminde yer alan, doğu – batı yönünde yaklaşık 100 m' ye kadar ulaşan uzunluğu, 10 – 15 m civarında genişliği ve 2 m kalınlığı olan, kırmızı kilden oluşan bir toprakla oluşturulmuş ve çeşitli aralıklarla yenilenmiş olduğu anlaşılan Kırmızı Teras dolgusu görülmektedir. Bu dolgu sembolik faaliyetler sonucunda oluştuğu düşünülen Hendek ve Ölüm Çukuru yapılarını çevrelemektedir (Atakuman&Erdem, 2015, s. 4).

Söz konusu bileşenlerin rutin faaliyetler amacıyla kullanılmış olduğu, buluntuların türlerinin ve niteliğinin dışında sürekli aynı yerde gerçekleştirilen yenileme faaliyetleriyle de anlaşılmıştır. Bu yenilemeler sırasında değişen birçok fırın ve çöp çukurunun varlığı da tespit edilmiştir. Etrafındaki özel aktivite alanlarının yerleri

zamanla değişmiş olsa dahi Kırmızı Teras sabit olarak varlığını sürdürmüştür (Atakuman&Erdem, 2015, s. 5).

Hendek olarak tanımlanan kısım, en geniş yeri 2 m olan ortalama 60 – 75 cm genişliğinde, 65 – 75 cm derinliğinde olan bir bölümdür. Hendeğin içerisinde 73 adet çömlek disk ve birçok seramik parçasının yanı sıra 46 adet taş kap parçası, 7 adet öğütme taşı, karbonlaşmış organik nesneler, 62 adet kemik bız ve çeşitli kemik aletler, obsidiyen aynalar, vazolar, 47 adet boncuk ve 19 adet mühür, pendant ve baltacık gibi ince işçilikle yapılmış eserler bulunmuştur. Ayrıca MÖ 5600'lere tarihlenen, doğal gümüş levhalarından yapılan kolye tanelerinin bulunmuş olması şimdiye kadar bilinen en eski gümüş kullanımının varlığını göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yine hendek içerisinde literatürde Halaf Boyalıları olarak bilinen, üzerleri geometrik boya bezekli, dönemin kültürel ve çevresel özellikleri hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz tasvirlerin yer aldığı seramikler önemli buluntular arasındadır (Atakuman&Erdem, 2015, s. 6 - 7; Tekin, 2007b, s. 45 – 46; Carter&Campbell, 2008, s. 124).

Terasla çevrili olan bir diğer yer, Ölüm Çukuru olarak adlandırılan birimdir. İnsan iskeletleriyle birlikte çok sayıda hayvan kemiğinin de bulunduğu derin olmayan bu çukurda şimdiye kadar en az 40 bireye ait olduğu belirtilen ve dağınık bir şekilde yerleştirilmiş olan insan iskeletleri bulunmuştur. Kafataslarının olmadığı bazı iskeletlerin yanı sıra çukura özenli bir şekilde yerleştirilmiş olan kafataslarının varlığı da tespit edilmiştir. Her defin işleminin ardından ölüm ritüeli ile ilişkili olarak yenilen yemekten kalan hayvan kemiklerinin, ölü bedenin üzerine atıldığı ve onun üzerinin de yoğun bir kül tabakasıyla örtüldüğü anlaşılmıştır. Ayrıca değişik zamanlarda yeniden açılan mezar gömülerinden bazı kemiklerin alınıp başka kemikler ya da farklı nesneler koyulduğuna dönük 'karmaşık' bir ritüele ait faaliyet izleri tespit edilmiştir (Tekin, 2007b, s. 45; Atakuman&Erdem, 2015, s. 8).

Ölüm Çukuru içerisinde çok sayıda boncuk, kemik aletler, çömlek diskleri, sapan taşları, seramik parçaları, öğütme taşı, mühür ve baltacık gibi buluntuların yanı sıra 8000'in üzerinde taş alet bulunmuştur (Atakuman&Erdem, 2015, s. 8).

Kırmızı Teras'ı güneyden çevreleyen, MÖ 5500 – 5750 yılları arasında kullanılmış olduğu anlaşılan tekil bir evden ziyade ev ve avluların oluşmasından meydana gelen 'Yanmış Yapı' olarak adlandırılan yer, bir yapı kompleksi pozisyonundadır. Yapı

duvarlarında kullanılmış olduğu düşünülen hasır benzeri organik materyalin, ölüm çukuruyla ilişkili olabilecek bir ritüel törende düzenlenen etkinlikler esnasında sıçrayan ateşle tutuştuğu tahmin edilmekle birlikte, yapının yangın sonucu yok olduğu buluntuların tümünün *in situ* olarak bulunmuş olmasıyla kesinlik kazanmıştır. Bu yapı içerisinde de yine ince işçilikle üretilmiş seramik parçaları, disk biçimli çömlek, taş kap parçaları, sapan taşları, baltacıklar ve öğütme taşı gibi çok sayıda küçük obje bulunmuştur (Erdem, 2013, s. 168; Atakuman&Erdem, 2015, s. 9).

Daha önce de bahsedildiği gibi tez kapsamında ele almış olduğumuz arkeolojik yerleşimlerde çöp ya da atık olarak değerlendirilmiş olan buluntular yalnızca bu amaç için yapılmış yerleri ifade etmemektedir. Öyle ki çöpün varlığını yaşamın tüm alanlarında görebilmek mümkündür. Her ne kadar tezin bütününde çöp ya da çöplük olarak değerlendirilmiş alanlar çalışmaya dâhil edilmiş olsa da örneğin Domuztepe yerleşimindeki gibi bahsi geçen yapı bileşenlerinde görüleceği üzere bu tanımı yaparken arkeolojik anlamda çöp kavramının belki de yeniden üzerinde düşünülmesi gereken bir olgu olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Suluin Mağarası

Antalya'nın yaklaşık 32 km kuzeybatısında, Döşemealtı ilçesinde, Katran Dağı'nın doğu yamaçlarında yer almaktadır. 1 km kuzeydoğusunda bulunan Karain Mağarası ve 125 m kuzeybatısında bulunan Öküzini Mağaralarıyla komşudur. Deniz seviyesinden yüksekliği 320 m olan mağaranın, ovadan yüksekliği ise 20 metredir (Taşkıran&Aksu, 2009, s. 90).

1950'li yıllarda Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından yapılan ilk çalışmalar daha sonra 1984 yılında Prof. Dr. Işın Yalçınkaya'nın Batı Toroslar ve çevresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarıyla devam etmiştir. Son olarak 2007 yılında başlayan arkeolojik kurtarma kazıları Prof. Dr. Harun Taşkıran tarafından 2014 yılına kadar sürdürülmüştür.

Arkeolojik dolguların 2 – 2,5 m arasında değiştiği Suluin Mağarası'ndaki kazılarda tamamı Holosen Döneme ait birbirinden farklı olarak beş jeolojik seviye tespit edilmiştir. Yaş tarihlendirilmesine göre MÖ 6. bin yıla tarihlendirilen mağara içerisinde A, B ve C olarak adlandırılmış üç mekân ortaya çıkarılmıştır. A mekânı içerisinde tahıl kutusu olarak yorumlanmış delikli ve deliksiz şekillerde yapılmış kil levhalar tespit

edilmiştir. B mekânının ise tabanının sıva ile kaplandığı kaydedilmiştir. Yine C mekânında da bahsi geçen kil levhaların yanı sıra öğütme ve ezgi taşları, seramik parçaları, işlenmiş kemikler ve taş aletler bulunmuştur (Taşkıran, 2012, s. 4; 2015, s. 98).

Söz konusu bölgede mimari kalıntıyla ilk kez karşılaşılması yerleşim açısından önem taşımıştır. Genel olarak mekânların içerisinde çok sayıda dal izli topak parçalar bulunmuş olması mimari hakkında fikir vermiştir. Basit bir mimariye sahip olan yapılar, iki sıra taş temelli ve taş duvarlı olarak inşa edilmiştir. Yapıların üzerlerinin kalın ağaçtan yapılmış mertek ve dallar ile kapatılmış olduğu ve onun üzerinin ise kilden yapılmış ağır düz bir çatı ile örüldüğü anlaşılmıştır. Bahsi geçen kil topakların ise bu çatılardan kopup düşen parçalara ait olduğu ifade edilmiştir (Taşkıran, 2012, s. 4).

20. arkeolojik tabakanın sonunda, mağaraya girişi kontrol etmek ve içerdeki mekânların güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldığı düşünülen bir koruma duvarına ait kalker bloklar arasında genellikle içinde irili ufaklı, bol kalker döküntü taşlarının, yoğun kömür izlerinin ve yanmış tohum, kemik ve yontmataş âletlerin bulunduğu çöp çukuru olabileceği öne sürülen ve Pleistosen tabakalar üzerine kadar devam ettiği anlaşılan yuvarlak planlı bir çukur tespit edilmiştir (Taşkıran, vd., 2013, s. 26).

I7 ve J7 plankarelerine denk düşen C mekânının duvarları arasında, 20. arkeolojik seviyelerinin tabanında ortaya çıkan 70 - 80 cm. çapındaki çöp çukuru olabileceği düşünülen söz konusu yuvarlak planlı alanda yoğun miktarda rastgele atılan kalker parçaları ile yanmış hayvan kemikleri gözlemlenmiştir. Herhangi bir yontmataş veya seramik tespit edilememesinden kaynaklı olarak bir önceki yıl çöp çukuru olarak ifade edilen alanın, ateş yakmak amacıyla açılmış bir çukur olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Taşkıran, vd., 2014, s. 213, 214).

Yumuktepe

Mersin il merkezinde bulunan höyükteki ilk dönem arkeolojik çalışmalar 1936 - 39 ve 1947 – 48 yıllarında John Garstang başkanlığında gerçekleştirilmiştir. 45 yıl gibi uzun bir aradan sonra yeniden 1993 yılında başlayan kazıları Veli Sevin ve İsabella Caneva sürdürmüştür. Günümüzdeki çalışmalar halen Caneva'nın bilimsel başkanlığında devam ettirilmektedir (Sevin&Caneva, 1995, s. 28).

Neolitik Dönemden, Ortaçağ'a kadar iskân görmüş olan yerleşimdeki MÖ 7000 – 5800 yıllarına tarihlendirilen Neolitik Dönem evreleri İlk, Orta, Son Neolitik ve Neolitiğin Bitim evresi olarak dört evre şeklinde tanımlanmıştır. İlk kazı döneminde Garstang tarafından tespit edilen ve eski yayınlarda 33 farklı kültürel evrenin olduğu ifade edilen yerleşimdeki tabakalanmanın daha sonra 12 ayrı evre olarak değiştiği görülmektedir (Caneva, 2007, s. 207; Caneva&Köroğlu, 2010, s. 16).

Höyükteki MÖ 7000 ile 6200 yılları arasına tarihlendirilen en erken tabaka, farklı evrelerde çeşitli nedenlerle yıkılıp yeniden inşa edilen kulübe tipi yapılar nedeniyle 8 metrelik kalın bir kültürel dolguya sahiptir. MÖ 6200 yıllarına tarihlendirilen yapılardan birinin çevresinin, kendi boyutundan daha büyük bir duvarla çevrelendiği gözlemlenmiştir. Yapının içerisinde yangın kaynaklı duvar ve tavan bölümlerine ait çok sayıda ağaç ve sıva parçaları açığa çıkarılmıştır (Caneva&Köroğlu, 2010, s. 19).

En az iki ayrı evrenin üst üste inşa edildiği Orta Neolitik tabakası, 90 cm kalınlığında bir dolguya sahiptir. Dikdörtgen, taş yapılar ve Koyu Yüzlü Açkılı seramik tipiyle temsil edilmektedir. Bir önceki evreye göre daha karmaşık olan mimarinin boyutlarının arttığı ve daha geniş bir alana kurulduğu gözlemlenmiştir. Burada Orta – Son Neolitik geçiş tabakasında herhangi bir mimarinin olmadığı, koyu kahverengi bir yüzey tespit edilmiştir. Söz konusu alan, İlk Neolitik Dönem dolgusu içerisine oturan, depo ve çöp çukurlarını sınırlayan, büyük taşlardan oluşturulmuş bir teras duvarı ile sınırlandırılmış yapay bir düzlük olarak tanımlanmıştır. Yine bu tabakada yontmataş üretim artıklarına ilişkin buluntulardaki artış, özellikle çakmaktaşı kullanımındaki artışa işaret etmektedir (Caneva, 2007, s. 208; Caneva&Köroğlu, 2008, s. 383).

Yerleşimdeki MÖ 6000 – 5800 yıllarına tarihlenen Neolitik Dönemin üçüncü evresiyle temsil edilen Son Neolitik dolgusu, kendi içerisinde iki evreye ayrılmaktadır ve 1 m kalınlığa sahiptir. Bu tabakada höyüğün batı ucuna denk gelen kısımda D2 ve E2 olarak adlandırılan plankarelerde teraslar ve çöp çukurları tespit edilmiştir. Aynı alandaki evlerin kuzey – güney yönlü, dikdörtgen planlı, köşelerinin belirgin olarak apsidal bir kavis verilerek inşa edildiği kaydedilmiştir. Söz konusu apsisli evlerin üst seviyesinde inşa edilen kalın bir duvar ve dere taşlarıyla yapılmış eğimli bir sokak tespit edilmiştir. Bu sokağın bitişiğinde evlere ait çatılarla bağlantısı olduğu düşünülen direk çukurlarına rastlanılmıştır. Herhangi bir yapının olmadığı, ince kül ve kil kaplı özel bir toprak tabakasının gözlemlendiği bu katman içerisinde çanak çömlek

parçaları, çeşitli kemik ve taş alet kalıntıları, taş mühür, bilezik ve boncuk türü objelerin bulunması üretim faaliyetleriyle ilişkilendirilen bir atık alanı olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu alandaki taş aletler üzerinde gerçekleştirilen kullanım izi analizlerinin sonuçları da, bu alanın yerleşimdeki uzmanlaşmış atölyelerin çöplük alanı olarak kullanılmış olduğu yönünde yorumu desteklemiştir (Caneva&Köroğlu, 2004, s. 491; 2008, s. 383; 2010, s. 27).

Neolitiğin bitim evresi olarak adlandırılan höyükteki MÖ 5800'lere tarihlendirilen dördüncü evrede anıtsal biçimde inşa edilmiş, büyük duvarlı mimari görülmektedir. Kenarları ince bir işçilikle örülen duvarın dış yüzeyi kalın bir sıva ve taşlarla kaplanmıştır. Duvar kalınlığının 120 cm olmasından kaynaklı söz konusu yapının konuttan ziyade bir savunma duvarı olabileceği ifade edilmiştir. Bu evrede seramiklerin hamurlarında ve formlarında da bir değişim söz konusudur. Ayrıca İlk Neolitik evresinde görülen obsidiyen yoğunluğunda bir azalma görülürken yine çakmaktaşı kullanımının arttığı gözlemlenmiştir (Caneva, 2007, s. 213; 2010, s. 35).

GENEL DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

Çöpün ne anlama geldiğini sorgulayarak başlanan bu araştırma neticesinde söz konusu kavramı karşılayan olumlu ya da olumsuz tanımların tümünün topluma, kültüre ve bireye göre değişkenlik gösterdiği ve tamamen sübjektif bir anlamı olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal Bilimler içerisinde özellikle sosyoloji alanında çöpün kente ait bir sorun olarak algılandığı ve kentleşmeyle başladığı ileri sürülmekteyken, arkeolojik verilerin ortaya koyduğu sonuçlar neticesinde çöpün insanlığın yerleşik hayata geçişiyle yani bir anlamda çöpün de evcilleşmesiyle sorun haline gelmeye başladığı ve bunun için de organize bir davranışın açığa çıktığı anlaşılmıştır.

Elbette tarihöncesi dönemdeki çöplerle, sanayileşme sonrası yaratılan modern dünyanın çöpleri birbiriyle kıyaslanamaz. Zira sanayileşme sonrası oluşan çöpler, insan sağlığı ve çevreyi son derece tehdit edecek boyutta zararlı materyaller içermektedir. Bunun örneği tezin 1. bölümünde modern bir toplumda günde ortalama ne kadar atık çıktığı üzerinden de aktarılmıştır. Bu nedenle nüfusun ve tüketimin de artışına bağlı olarak niceliksel ve niteliksel olarak değişim gösteren çöpü organize edecek kurumların ihtiyacının açığa çıktığı ve atığı yönetebilmek için arkeolojinin metodolojisinden de yararlanıldığı belirtilmiştir. Öyle ki arkeolojinin yalnızca geçmişi yorumlamaya dönük bir bilim olmadığı yeniden görülmüştür.

İnsanlığın yerleşik hayata geçişiyle sorun haline gelmeye başladığını gördüğümüz çöp, tarihin her aşamasında çözülmesi gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmıştır. Çöpün dünyası, hem niteliği hem de niceliği açısından farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin hijyenik açıdan ele alındığında özellikle kentlerde ortaya çıkan çöpler nedeniyle binlerce insanın hayatını kaybetmesi sonucu atık yönetimi düzenlemelerinin yapıldığı tarihsel olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla çöpün, ancak yaşam alanlarında sorun yarattığı noktada çözüm arayışına gidildiği anlaşılmıştır. Bu durumun yalnızca modern dünyada değil aynı zamanda tarihöncesi yerleşimlerde de bir organizasyona dönüştüğü görülmüştür. Tez çalışmasında incelenen yerleşimlerin büyük çoğunluğunda çöplük alanları ya da özel olarak hanelerin dışında yaratılmış çöp çukurları da bu duruma kanıt oluşturmuştur.

Öte yandan günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde halen uygulanmakta olan çöp imha etme yöntemlerinden en yaygın olanının yakma işlemi olduğu açıktır. Bunlar kimi zaman ev içerisinde ocakta yakılırken kimi zaman da evin yakınında yakılıp kalıntılarının küllük adı verilen yerlere atıldığı bilinmektedir. İncelenen Neolitik yerleşimlerdeki çöplük alanlarının da neredeyse tamamının küllü veya yanık bir dolguya sahip olduğu anlaşılmıştır. Kimi etnografik çalışmalarla da kıyaslandığında bu durumun kültürel devamlılığa bir örnek oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde genellikle yaşlı insanlar tarafından basit bir yaralanma esnasında yaraya kül basma uygulamasıyla karşılaşılmaktadır. Bu yöntemin çeşitli etnografik çalışmalar neticesinde geleneksel toplumlarda da yaraları sterilize etmek amacıyla uygulandığı görülmüştür. Ayrıca yine 1. bölümde aktarılan, çöp olarak ifade edebileceğimiz bu küllerin farklı kültürlere göre sembolik anlamlar taşıdığı da anlaşılmıştır. Yine ritüelistik obje olarak tanımlanan figürin vb. nesnelerin büyük çoğunluğunun da bu alanlarda ortaya çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla çöplüğün günümüzdeki gibi yalnızca tüketip attıklarımızın oluşturduğu bir alan olmadığı anlaşılmıştır.

Tez kapsamında ele alınan ve çöpten söz edilen yirmi iki Neolitik yerleşim ile ilgili olarak çalışmanın başlangıcında da ifade edildiği üzere sadece arkeolojik literatürde yer almış alanların seçilmiş olduğuna, dolayısıyla buna bağlı oluşabilecek çeşitli önyargıların ortaya çıkabileceğine dikkat çekmek gerekmektedir. Öyle ki insanlığın ortaya çıkışından bu yana var olan, içeriği ve yok etme süreçleri kültüre göre farklılık gösterdiği anlaşılan ve günümüzde çöp olarak tanımladığımız atılan "şeyler" her yaşam alanında bir şekilde yer almaktadır. Bu nedenle tekrar belirtmek gerekirse tez kapsamında değerlendirmeye alınmamış yerlerin olması, çöpün olmayışından değil, arkeolojik çalışmalarda ya incelenmemiş ya da olasılıkla yayınlara yansımamış olmasından kaynaklanmıştır.

Bu doğrultudan bakıldığında incelenen Neolitik yerleşim alanlarından çöpün içeriği ve buluntu alanlarına dair en çok veriyi sağlayan yerleşim %95,39 gibi bir yüzdelikle Çatalhöyük, onu %1,26'lık bir oranla Aşıklıhöyük takip etmiştir (bkz. Grafik 2). Bu nedenle yerleşim alanları açısından Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Ege ve Marmara, Orta Anadolu Bölgeleri olarak yapılan bölgesel sınıflandırmaya göre yüzdelik oran bakımından, %97,47 ile en çok veriyi Orta Anadolu Bölgesi

sağlamaktadır (bkz. Grafik 3). Dolayısıyla çöpün içerikleri ve çöpü yok etme pratikleri gibi davranış kalıplarına ilişkin hem dönemsel hem de Anadolu'nun bütününe dair genel bir değerlendirme yapmak, verilerin bu oranda olması nedeniyle çok yeterli görünmemektedir. Burada belki de esas sorulması ve tartışmaya açılması gereken konu Çatalhöyük yerleşimi bu kadar veriyi sağlayabilirken yayınlanmamış çalışmalar tartışmanın dışında tutulursa ki onları da bilemiyoruz fakat diğer yerleşimlerden neden bu kadar bilginin açığa çıkamayışıdır. Bu sorunun birçok yanıtı olabilir elbette fakat temel olarak cevabın, kazı metodolojisinde ve yine buna bağlı olarak insanın davranışlarına dair bilgilerin anlaşılmasına yönelik olarak ortaya konulan sorun odaklı yaklaşımlarda aranması gerekmektedir.

Öte yandan açığa çıkarılan arkeolojik materyallerin, kendi bağlamı göz ardı edilerek konusunun uzmanları tarafından yalnızca tekno-tipolojik bir sınıflandırmaya tabi tutularak sınırlandırılması, çöp meselesi başta olmak üzere tüm kültürel örüntülerin anlaşılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.

Her hâlükârda konudan uzaklaşmadan tüm bu elde edilen oransal veriler üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda, yerleşik düzene geçişle birlikte biriken çöplerin artışının, mekânsal bir organizasyon ihtiyacı açığa çıkardığı da anlaşılmıştır. Çöpteki birikimden kaynaklanan artışa bağlı olarak yerleşim ve yaşam alanlarında daralma veya genişlemeler görülmüştür. (Örn. Aşıklı Höyük, Çatalhöyük). Çöp atma modelleri ya da pratiklerine bakıldığında, çöplerin genellikle bulunduğu yer itibarıyla çöplüğe atıldığı düşünülmekte ve buna bağlı olarak ise buluntu alanlarının çöplük olarak tanımlandığı görülmektedir. Oysaki insanların çöplerini yaşam alanlarından uzaklaştırma ve bir şekilde imha etme pratiklerini yalnızca özel olarak belirlenmiş alanlarda gerçekleştirmediği, kültüre ve yerleşime göre farklılık gösterebilen uygulamaların da var olduğu anlaşılmıştır. Etnoarkeolojik çalışmalarla da desteklenen çöpü elden çıkarmaya dönük farklı uygulamalara da bakıldığında, çöpün hijyenik anlamından, sembolik ve ritüel pratiklerine kadar çok geniş bir anlam dünyası olduğu görülmüştür.

Çöplerin buluntu alanı türleri bakımından açık ve kapalı alan olarak kategorize ettiğimiz yerlere bakıldığında kuşkusuz evlerin içerisinde sorun yaratmaya başladığı anlaşılan birikimlerin genellikle yaşam alanının dışına atıldığı ve bu nedenle söz

konusu birikintilerin en sık görüldüğü yerlerin açık alanlar olduğu anlaşılmıştır (bkz. Grafik 4 – 5).

Kapalı alan olarak belirtilen yerler ise yalnızca çöp için ayrılmış olan özel yerleri ifade etmemekle birlikte belki sonradan çöplüğe dönüşmüş terkedilmiş yapıları ya da bir işlik / atölye olduğu düşünülen veya yapı / oda dolgularında yoğun miktarda atık malzeme ihtiva eden yerleri kapsamaktadır.

Yine bir önemli nokta ritüellerle ilişkili olan atıklarda karşımıza çıkmıştır. Mekânsal ve işlevsel olarak devamlılığın gözlemlenebildiği kült amaçlı yapılar veya alanlarda, ritüel atık olarak kategorize ettiğimiz buluntularla karşılaşılmış ve buralarda ritüelistik uygulamaların materyal kültürüne yansıması görülebilmiştir. Söz konusu uygulamalar sonucunda bu alanlarda çeşitli insan ve hayvan kemikleri, figürin ve parçaları, taş alet, seramik gibi buluntular yer alırken kimi zaman doğrudan yapıların kendisinin ritüel bir etkinlik sonucu gömüldüğü düşünülen (Örn. Göbeklitepe, Ulucak Höyük) uygulamalarla da karşılaşılmış ve sözü edildiği gibi tez kapsamında ritüel atık olarak kaydedilmiştir. Fakat genel itibariyle incelenen tüm yerleşimler içerisindeki çöplüklerde, buluntu alanlarının ritüel uygulamalardan ziyade yoğunlukla gündelik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan çöp alanları olduğu anlaşılmıştır (bkz. Grafik 6 – 7).

Tez kapsamında değerlendirmeye alınan Neolitik yerleşimlerde çöplerin içerikleri (bkz. Grafik 8 - 9), çöplük alanlarının nitelikleri ve bunları yaşam alanından uzaklaştırma veya imha etme organizasyonu açısından paralellikler görülmektedir. Sözü edildiği gibi daha çok gündelik uygulamalardan geriye kalan çöplerin ocak ve işlik gibi birincil alanlarda, hane içinde birikimiyle sorun yaratan atıkların ise çöp çukuru ya da çöplük gibi özel olarak yaratılmış alanlara atıldığı, süpürüldüğü veya yakıldığı anlaşılmıştır.

Çöpleri imha etmenin her yerleşmede kendine özgü pratikleri (yakma, gömme, süpürme gibi) görülse de esas olarak yöntem açısından birbirlerinden çok farklı olmadıkları söylenebilir. Bu anlamda benzerlikleri ve değişkenlikleri bölgesel veya zamansal bir değişime ya da dönüşüme bağlamak için yeterli veri olmasa da örneğin Aşıklıhöyük yerleşiminde zamanla tüketimin artmasına bağlı olarak çöplerin birikimi

mekânın yeniden şekillenme organizasyonunda rol oynadığını göstermiştir (bkz. bölüm 3.5).

Genel olarak bakıldığında çöplerin belirlenmesi, değerlendirilmesi, tanımlanması ve bir materyal kültür ögesi olarak algılanabilmesi öncelikle her ne kadar öznel olsa da belli noktalarda ortak bir tanımın yapılmasına bağlıdır. Dolayısıyla arkeologlar bu değerlendirme ve tanımlamalarda hemfikir olmasalar dahi en azından asgari düzeyde de olsa çöpün içerikleri açısından ortaklaşma sağlayacak bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu açıktır.

SONUÇ

Bu tez çalışması ile çöp kavramının gerek Neolitik Dönem açısından gerekse de modern dünyada hijyenik, ekonomik, sembolik, materyal kültürü, hammadde kaynağı ve de tarihsel anlamda yerleşim ve yaşam alanlarının şekillenmesi açısından ilişkileri aktarılmaya çalışılmıştır. Hepsinden önemlisi arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan diğer materyal kültür unsurları gibi çöpü üretenin de insan olduğuna dikkat çekmek ve onunla kurduğu ilişki ortaya konmak istenmiştir.

Buna göre, günümüzde çöpe karşı hassasiyetin özellikle hijyen algısıyla birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu hassasiyetin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmiyor olsa da, tez kapsamında incelenen Neolitik yerleşimler, insanların yerleşik hayata geçişiyle çöplerini yaşam alanlarından uzaklaştırdığına dair veriler sunmuştur. Öyle ki yerleşik hayata geçişle yaşam alanlarında birikmeye başladığı anlaşılan çöplerin, yaşam alanlarını, mimariyi ve hatta yerleşim planlarını da etkilediği anlaşılmıştır.

Ekonomik açıdan bakıldığında yine çöplük alanlarından ulaşılan sonuçlar, Neolitik topluluklarda nesnelerin son aşamasına kadar kullanıldığını, gerektiğinde yeniden kullanım gördüğünü, kullanılamayacak duruma geldiğinde ise dönüştürüldüğünü, örneğin taş alet parçaları, seramik kırıkları, metal vb. atık nesne parçalarının yeniden değerlendirilebilmek için kullanıma sokulduğu uygulamalara ait örnekleri de karşımıza çıkarmıştır.

Arkeolojik raporlarda en çok karşılaşılan çöplük, işlik, ateş yerleri gibi tanımlamaların aslında birbirinden farklı ama sonuç itibariyle geçişken kavramlar

olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Öyle ki her yerleşim çöplük, işlik ya da ateş yeri arasındaki ayrıma dair net bilgi vermeyebilir. Bu ayrımın açık bir şekilde nasıl görüldüğüne ilişkin Aşıklıhöyük yerleşimi anlatılırken değinilmiştir (bkz. s.86). Örneğin Suluin mağarası kazısını anlatırken aktarılan (bkz. s.112), ilk bulunduğu yıl çöp çukuru olduğu düşünülüp ertesi yıl içerisinde yontmataş veya seramik buluntunun olmayışı nedeniyle söz konusu çukur için bu yorumdan vazgeçilmiştir. Oysaki yine bu çukurda rastgele atılan yoğun miktarda kalker parçası ve yanmış kemik bulunması, çukurun ateş çukuru olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bir çukurun veya alanın çöplük olmasını sağlayan koşullar tartışılabilir fakat sözü edildiği gibi netice itibariyle içeriğindeki materyal bize çöpü vermektedir. Yine buna bağlı olarak çöplüğün ya da işliğin kullanım süresinin bilinmesi örneğin çeşitli dönemlerde atık miktarı ve içeriğinin artışı gibi yaşam biçimindeki değişimlere de tanıklık etmektedir.

Çöpün bir başka özelliği de arkeolojik ve etnografik çalışmalar sonucunda sembolizmle olan ilişkisi üzerinden örneklendirilmiştir. Buna göre çöpün varlığı ve yoğunluğu kimi geleneksel toplumlara göre sosyal statü göstergesi (bkz. Başlık 6) olabilirken daha çok kirlenme tabusu ve dinsel pratiklere yansıması üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla buna bağlı olarak çöpün ve ilişkisi kurulan kirlilik kavramının evrensel bir tanımının olmadığı anlaşılmıştır.

İnsanın varoluşundan beri tüketmiş olduğu şeyleri yaşam alanlarında bulmak ve söz konusu buluntular üzerinden insanın yaratmış olduğu kültüre dair birçok yorum yapabilmek mümkündür. Tez kapsamında ele alınan Neolitik Döneme ait yirmi iki arkeolojik yerleşimde, çöpün varlığından söz eden yayınlara bakıldığında aslında çöpe karşı bilinçli ve organize bir davranışın gelişmiş olduğu açıkça görülmüştür. Bu anlamda esasen değerlendirilme kapsamına alınmayan yerleşimlerde de her ne kadar yayınlanmamış ya da olmadığı ifade edilse de, çöpün bulunmadığını belirtmek çok anlaşılabilir görünmemektedir. Arkeologların özellikle tarihöncesi kazılarda ortaya çıkan kalıntılar arasında çöplerin nasıl belirlenip tanımlanması, sınıflandırılması ve yorumlanması gerektiğine dönük ortak bir görüş birliğinin veya buna yönelik sistematik ya da belirli bir metodolojiye uygun olarak gerçekleştirilen çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle kült alanları, hendekler, ateş yerleri, ocaklar ya da tüm bu alanların içerisinde bulunan kalıntılar kimi zaman çöp olarak tanımlanırken, çoğu yerleşimde bu şekilde değerlendirmeye alınmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu

yaklaşım muğlak olup tartışmaya muhtaçtır. Fakat bunu daha geniş bir çalışmanın sonucu olarak ortaya koymak başka bir araştırmanın konusu olacaktır.

Çalışma kapsamında ele alınan yerleşimlere genel olarak bakıldığında bu tezle, çöpün arkeolojik anlamı, tanımı ve prehistorik toplulukların yaşam alanlarındaki çöp üretimleri ve bu konuya getirdikleri çözüm ve yaklaşımları anlama ayrıca çöp atma davranışının yanı sıra hem çöp alanlarını hem de çöpün içeriklerini yakından görebilme imkânı sağlanmıştır. Dolayısıyla bu verilerden hareketle, hangi bilgilerin açığa çıkabileceğine dair fikir üretebilmek mümkün olmuştur.

Çöplerin imha edilmesi ya da yaşam alanlarından uzaklaştırılması pratiğinin, yalnızca çöpler için açılmış özel çukurlarda değil; avlu, hendek ya da kamusal açık alanlarda, terkedilmiş yapılarda veya işlik benzeri bir faaliyetin sürdürüldüğü kapalı mekânlarda da gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi çok geniş bir anlam dünyası olan çöp kavramı irdelenirken spesifik olarak tarihöncesi dönem araştırmalarında asıl nokta neyin çöp olarak tanımlandığıyla ilgilidir. Bu nedenle daha geniş bir çerçeveden bakıldığında bir höyüğün oluşum süreciyle, höyük içerisinde bulunan bir çöp tanesinin oluşum sürecinin birbirinden farklı olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Elbette “höyük bir çöp yığıntısıdır” gibi radikal bir önermede bulunulmamaktadır, fakat teorik olarak bunun yanlış olmadığını da ifade etmek gerekmektedir.

Tez kapsamında özel olarak incelenen çöp alanlarının genel anlamda dolgu özelliklerine bakıldığında, yerleşime göre değişmekle birlikte yanmış, küllü, killi, kumlu, çakıllı, organik ve inorganik malzeme kalıntıları içeren tabakalar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

İnce tabakalar ya da yığıntı şeklinde bulunan çöp alanlarının içeriklerine bakıldığında ise işlenmiş kil parçaları, sayı taşları, mühürler, insan kemikleri, hayvan kemikleri, yumuşakça kavkıları, yumurta kabukları, farklı hammaddelerden yapılmış taş alet ve parçaları, boncuklar, kemikten yapılmış bız, iğne, spatula, kemer tokası, sap gibi çeşitli işlenip kullanılmış nesnelere ait parçalar, tüm ya da kırılmış biçimde figürin ve idol parçaları, bitki kalıntıları, mimari yapılara ve bağlantılı olduğu birimlere ait sıva parçaları gibi çok geniş bir yelpazede arkeolojik buluntu tespit edildiği görülmüştür.

Genel olarak yukarıda sözü edilen buluntuların hepsinin bir arada veyahut ayrı ayrı da olsa yüksek yoğunlukta, birincil kullanım konteksti dışında yanmış, küllü vb. alanda bulunuyor olması söz konusu alanların çöplük olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Oysaki bazı yerleşimlerde binaların, işlevlerinin sona erişi veya terk edilmeleri sonrasında çöplüğe dönüştüğü örnekler de karşımıza çıkmıştır.

Beslenme amacıyla veya ritüeller gibi çeşitli nedenlerle tüketilmiş olduğu anlaşılan hayvan kemikleri, yumuşakça kavkıları, bitki kalıntılarına ilişkin bilgilerin, birçok yayın ve raporda yalnızca söz konusu kalıntıların türü bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu durum, buluntu alanı üzerinden yorum yapmayı, dolayısıyla yerleşimdeki insanların çöpe karşı organize bir davranış biçiminin olup olmadığını anlamayı güçleştirmektedir. Bu noktada, buluntuların bağlamını anlamanın önemi açığa çıkmaktadır. Doğrudan besin hazırlama ya da ritüel bir törenin kalıntıları da olsa geriye kalan her şey aslında çöpü oluşturmaktadır. Örneğin bu tip buluntuların dolgu içerisindeki durumu ve tüketim miktarına bağlı olarak kolektif mi yoksa daha küçük ölçekli bir tüketim artığı mı olduğu yönünde yorumlar getirmek mümkün olabilmektedir. Buna bağlı olarak buluntu kontekstinin doğrudan ritüel kaynaklı mı yoksa özel olarak işlevlendirilen bir çöplük mü olduğu konusunda daha net bir yorum yapmak olasıdır.

Bahsi geçen tüm yorumların yapılabilmesi öyle anlaşılıyor ki metodolojik yaklaşımların değişmesiyle doğru orantılıdır. Bu anlamda hem arkeolojik bilgiyi açığa çıkarma, hem de bunu paylaşarak bilginin kamusallaşması ve farklı uzmanlıkların kendi alanlarından doğru başka sorular sorabilmesine olanak tanıyan Çatalhöyük yerleşimi, önemli bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Çalışmanın başlangıcında da ifade edildiği gibi ele alınan arkeolojik alanlardaki bilgilerin tek bir kazı alanında yoğunlaşması, diğer yerlerde yokmuş gibi bir ön yargıya sebebiyet vermektedir. Bu algıyı ters yüz edecek şeyin arkeolojik bilgilerin paylaşılmasından geçtiğini söylemek kuşkusuz su götürmez bir gerçektir.

Bilgi paylaşımının yanı sıra çöp ya da çöplük gibi birçok bilgiyi içinden barındıran kültür materyallerine yaklaşırken özellikle bu konuda bir uzmanlaşma alanı yaratmak veya hiç değilse şüphe duyulan yerler farklı bir birim olarak ele alınıp başlı başına yeni bir alanmış gibi kazılmalıdır. Çöpün böyle ele alınması ve bu bakışla değerlendirilmesi

daha sonra yapılacak çalışmaların da önünü açarak farklı soruları ve belki de birçok bilinmezi yanıtlayabileceğimiz unsurları açığa çıkarabilecektir.

Sonuç itibarıyla gerek çöpün türleri, gerek atılma modelleri ya da buna bağlı olarak gelişip şekillenen davranışları gerekse de yaklaşımları açısından ne tür farklar olursa olsun etnografik, antropolojik ve sosyolojik çalışmaların örneklerinde de görüldüğü gibi toplumların sosyo - ekonomik, topluluk yapısı, yaşam biçimi, beslenme alışkanlıkları ve davranışlarına kadar toplumsal dinamiklerin nasıl farklılaştığını çöp üzerinden okumak mümkün görünmektedir. Fakat bunun için, başlangıçtaki mottoda da Rathje ve Murpy'nin (2001) belirttiği gibi, "*Çöpü anlamak için ona dokunmanız, hissetmeniz, sınıflandırmanız ve koklamanız gerekir.*"

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye' de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Ankara: Sevinç.

Ağcabay, M. (2001). *Çatalhöyük Neolitik Dönem Güney Açmalarındaki Çöp Yığınlarının (1996 – 1998) Arkeobotanik Açıdan Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Akay, A. (2005). Sanatın Dışkı – Atıklarla Başkaldırısı, Cogito, Sayı. 43, s. 181 – 187.

Akman, M., Arimura, M., Balkan Atlı, N., Cruells, W., Duru, G., Maeda, O., Miyake, Y., Molist, M., Özbaşaran, M., Piquet, R., Sana, M. (2002). Akarçay Tepe 2002 Yılı Çalışmaları. N. Tuna - O. Doonan.(Ed.). *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Cilt I: 157-183, Ankara: ODTÜ TAÇDAM.

Alexander, C., & Reno, J. (2012). *Economies of Recycling: The Global Transformations of Materials, Values and Social Relations*. London: Zed Books.

Algül, G. Ç. (2008). *Çanak Çömleksizden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş Sürecinde Obsidiyen Teknolojisi,* İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Allison, P. M. (2002). *The Archaeology of Household Activities*. London: Routledge.

Amick, D. S. (2015). The Recycling of Material Culture Today and During The Paleolithic. *Quaternary International*, *361*, 4 – 20. http://doi.org/10.1016/j.quaint.2014.08.059

Ammerman, A. J., Cavalli-Sforza, L.L. (1973). *A Population Model For The Diffusion of Early Farming in Europe*. Colin Renfrew (Ed.), The Explanation of Culture Change içinde (s. 343 – 357). London: Duckworth.

Arimura, M., Balkan Atlı N., Borell F., Cruells W., Duru G., Özdoğan A.E., Ibanez J., Maede O., Miyake Y., Molist M., Özbaşaran M. (2001). Akarçay Tepe Kazısı, 1999. N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (Ed.) *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları* içinde (s. 309 – 337). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi.

Aslan, F. (2012). *Tatarlı Höyük (Ceyhan/Adana) Kazısı Helenistik Dönem Tabakaları Ve Çöp Çukurlarından Elde Edilen Bitkisel Kalıntıların Arkeobotaniksel Yönden Değerlendirilmesi,* Çukurova Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

Asouti, E. (2009). The Relationship Between Early Holocene Climate Change and Neolithic Settlement in Central Anatolia, Turkey: Current Issues and Prospects for Future Research. *Documenta Praehistorica*, *36* (1), 1 - 5. http://doi.org/10.4312/dp.36.1

Atakuman, Ç., Erdem, D. (2015). Geç Neolitik'te Zaman, Mekan ve Rituel: Domuztepe'de İnsan, Mekan ve Nesne Gömüleri. A. Baysal (ed.), *Tematik Arkeoloji Serisi 2: İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon* içinde (s.143 – 174'ten ayrıbasım). İstanbul: Ege.

Atalay İ., Mortan K. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası* (5. Baskı). İstanbul: İnkılâp.

Atalay, İ. (2005). Kuvaterner'deki İklim Değişimlerinin Türkiye Doğal Ortamı Üzerindeki Etkileri. *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V*, 121 – 128.

Baird, D. (2007). Pınarbaşı Orta Anadolu'da Epi - Paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 285 - 311). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Baird D., Baysal A. (2012). Boncuklu Höyük Projesi: Orta Anadolu'da Tarımın, Yerleşik Hayata Geçişin ve Hayvancılığın Başlangıcının Araştırılması. *33. Kazı*

Sonuçları Toplantısı: 23 – 28 Mayıs 2011, Malatya. 4. Cilt. s. 263 – 270. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Baird D., Baysal A., Fairbairn A. (2012). Neolitik Boncuklu: Ritüel ve Sembolizm. *Aktüel Arkeoloji*, 27, 124 – 127.

Baird, D., Fairbairn A., Martin L., Middleton C. (2012). The Boncuklu Project: The Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia M. Özdoğan – N. Başgelen – I. Kuniholm (Ed.). *The Neolithic in Turkey; Central Turkey.* (s. 219 – 244). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Baird, D., Fairbairn A., Mustafaoğlu, G. (2016). 2014 Yılı Boncuklu Höyük Kazısı. Tarımın Yayılımı ve Çatalhöyük'ün Öncüleri. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 11 - 15 Mayıs 2015, Erzurum. 3. Cilt. s. 15 – 24. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Baird, D., Mustafaoğlu, G., Fairbairn A. (2017). 2015 Yılı Boncuklu Höyük Kazısı Tarımın Yayılımı Ve Çatalhöyük'ün Öncüleri. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 23 – 27 Mayıs 2016, Edirne. 1. Cilt. s. 87 – 96. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Başaran. M. (1997). Tuhaf Bir Cazibe Olarak Çöp, Defter Dergisi, Sayı. 31, s.49 – 64., erişim http://www.metiskitap.com/catalog/periodicalissue/5179

Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu.* (1. Baskı). Hazal Deliceçaylı & Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Bayhan, (2011). "Hedonist Ve Püritan Etik Sarmalında Postmodern Gençlik", ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Çevre, Kentleşme Sorunları ve Çözümleri, 1.Cilt, Ankara.

Bayliss, A., Brock, F., Farid, S., Hodder, I., Southon, J., & Taylor, R. E. (2015). Getting to the Bottom of It All: A Bayesian Approach to Dating the Start of Çatalhöyük. *Journal of World Prehistory*. 28 (1), 1 – 26. http://doi.org/10.1007/s10963-015-9083-7

Baysal, A. (2013). Konya Ovası Neolitik Dönem Kültürel Gelişimi İçinde Boncuklu Höyük ve Önemi. *Colloquium Anatolicum*, *XII*, 79 - 104.

Baysal, E. (2013). A Tale of Two Assemblages: Early Neolithic Manufacture and Use of Beads in The Konya Plain. *Anatolian Studies*, *63*, 1-15. http://doi.org/10.1017/S006615461300001X

Baysal, E. ve Miller, H. (2016). Teoride Süs Eşyaları: Arkeolojik Kontekstlerde Prehistorik Boncukların Yorumu. *APAD Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi 2*, 11 – 32.

Beck, M. E. (2006). Midden Ceramic Assemblage Formation : A Case Study from Kalinga, Philippines, *71*(1), 27–51.

Belli, O. (1998). 1996 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *19. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 26 – 30 Mayıs 1997, Ankara. 1. Cilt. s. 543 - 570. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bıçakçı, E., (2012) Tepecik – Çiftlik Kazısı 2010 Çalışmaları. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 23 – 28 Mayıs 2011, Malatya. 1. Cilt. s. 69 - 89. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bıçakçı, E., Algül, Ç. A., Balcı, S., Godon, M. (2007). Tepecik – Çiftlik. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 237 – 253). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Bıçakçı, E., Balcı, S., Algül, Ç. A. (2009). Tepecik – Çiftlik 2007 Çalışmaları. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 26 – 30 Mayıs 2008, Ankara. 4. Cilt. s. 205 - 218. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bıçakçı, E., Çakan, Y.G., Büyükkarakaya, A.M., Godon, M. (2017). Tepecik - Çiftlik (Niğde) 2015 Yılı Kazı Çalışmaları. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 23 - 27 Mayıs 2016, Edirne. 2. Cilt. s. 79 - 98. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bıçakçı, İ. (2008). Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Tüketimin Evrimi ve Türkiye'deki Yansımaları, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt.5, Sayı,1, erişim http://www.j-humansciences.com/course/view.php?id=2

Boardman, S., Jones, G. E. M. (1990). Experiments on The Effects of Charring on Cereal Plant Components. *Journal of Archaeological Science, 17*, 1 - 11.

Boas, F. (2017). *Antropoloji ve Modern Yaşam*. (1. Baskı). Deniz Uludağ (Çev.). İstanbul: Doğu Batı.

Bozbay, H. (2009). *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri,* İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Bozkurt, V. (2000). *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği* (1. Baskı). Bursa: Alesta.

Caneva I., Köroğlu, G. (2004). Yumuktepe Höyüğü Kazıları, 2002 Yılı Çalışmaları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 26 – 31 Mayıs 2003, Ankara. 1. Cilt. s. 491 – 500. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Caneva, I, Köroğlu, G. (2010). *Yumuktepe: Dokuz Bin Yıllık Yolculuk*. İstanbul: Ege.

Caneva, I. (2007). Mersin Yumuktepe, Son Veriler Işığında MÖ Yedinci Bin Yıla Yeni Bir Bakış. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni bulgular*. (s. 203 - 216). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Caneva, I., Köroğlu, G. (2008). Excavations at Mersin Yumuktepe Höyüğü in 2006. 29. Kazı Sonuçları Toplantısı: 29 Mayıs – 1 Haziran 2007, Kocaeli. 2.Cilt s. 379 – 388. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Carter, E., Campbell, S. (2008). The Domuztepe Projekt 2006. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 28 Mayıs – 1 Haziran 2007, Kocaeli. 3. Cilt. s. 123 – 136. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Cauvin J., Aurenche O., Cauvin M.C., Atlı N.B. (2007). Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Döneme Ait Bir Yerleşme. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 99 – 114). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Childe, G.V. (1978). *Kendini Yaratan İnsan.* (1. Baskı). Filiz Karabey Ofluoğlu (Çev.). İstanbul: Varlık.

Church, J.M. (2012). Encyclopedia of Consumption and Waste : The Social Science of Garbage, Rathje, William L., Zimring, Carl A. (Ed.): Cilt 1. *Archaeology of Garbage* (s. 31 – 36). Los Angeles: Sage.

Claud É., Mourre, V., Thiébaut, V., Brenet, M. (2010). Le recyclage au Paléolithique moyen: Des bifaces et des nucléus utilisés comme percuteurs. *Archéopages*, *29*, 6 - 15.

Çambel, H., Braidwood R. J., Özdoğan M., Schirmer, W. (1989). 1987 Yılı Çayönü Kazıları. *10. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 23 – 27 Mayıs *1988,* Ankara. 1. Cilt. s. 37 – 56. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Çeken, G. (2017). *Ekolojik Tekinsizlik: Sosyo-Kültürel Bağlamda Çöp ve Katı Atık Sorunu (Ankara Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi Örneği).* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Çevik, Ö. (2013). Ulucak Höyük 2009 - 2011 Yılı Kazı Çalışmaları. 3*4. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs - 1 Haziran 2012, Çorum. 1. Cilt. s. 143 - 158. Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hiz.

Çevik, Ö. (2017a). Batı Anadolu'da Yerleşik Yaşamın Başlangıcı ve Gelişimi: MÖ 6800 – 5700. *Bilim ve Ütopya, Sayı. 275*, 23 – 27.

Çevik, Ö. (2017b). *Kemik, Taş, Kil ve Boya: Batı Anadolu Neolitiğinde Ritüel ve Sembolizm* (Yayımlanmamış Konferans Notları) TAS 5 Arkeoloji' de Ritüel ve Toplum, 10 - 11 Şubat 2017, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Çevik, Ö., Vuruşkan, O. (2015). Ulucak Höyük 2012 – 2013 Yılı Kazı Çalışmaları. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 2 – 6 Haziran 2014, Gaziantep. 1. Cilt. s. 583 –

599. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Çilingiroğlu, A. (1988). Van Dilkaya Höyüğü Kazısı. *9. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 6 - 10 Nisan 1987, Ankara. 1. Cilt. s. 229-247. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Çilingiroğlu, A., Çevik, Ö., Çilingiroğlu, Ç. (2012). Ulucak Höyüğü. Çilingiroğlu A, Polat, G., Mercangöz, Z. (Ed.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* içinde (s. 157 – 168). İzmir: Ege Üniversitesi.

Çilingiroğlu, A., Çilingiroğlu, Ç. (2007). Ulucak. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 361 – 372). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Çilingiroğlu, Ç. (2005). The Concept of "Neolithic package": Considering its Meaning and Applicability. *Documenta Praehistorica*, 2(32), 1-13. http://doi.org/10.4312/dp.32.1

Çilingiroğlu, Ç. (2015). Kültür Tarihçiliği Kıskacında Türkiye Arkeolojisi: Arkeolojiye Kanatlarını Verebilir Miyiz?. Ç. Çilingiroğlu – N.P. Özgüner (Ed.). Değişen Arkeoloji: *1. Teorik Arkeoloji Grubu – Türkiye Toplantısı Bildirileri:* 9 – 10 Mayıs 2013, İzmir. s. 13 – 23. İstanbul: Ege.

Der, L. (2017). Çatalhöyük Sosyal Farklılaşma ve Toplumsal Yapı. *Aktüel Arkeoloji*, 58, 82 – 93.

Diamond J. (2010). Tüfek, Mikrop ve Çelik (21. Baskı), Ülker İnce (Çev). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Douglas, M. (2007). Saflık ve Tehlike; Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi. (1. Baskı). Emine Ayhan (Çev.). İstanbul: Metis.

Duru, G. (2013). *Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu - 7. Bin başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Duru, G., Özbaşaran, M. (2014). Mekân, Bağlam ve Arkeolog, Ö. Çevik, B. Erdoğu (ed.), *Tematik Arkeoloji Serisi 1: Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi* içinde (s.123 – 137'den ayrıbasım). İstanbul: Ege.

Efe, T. (1999). Küllüoba 1997 Yılı Kazısı. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 25 - 29 Mayıs 1998, Tarsus. 1. Cilt. s. 165 - 182. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Efe, T. (2002). Küllüoba 2000 Yılı Kazısı. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2001, Ankara. 2. Cilt. s. 315 – 326. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Emiroğlu, K. (2013). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. (3. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.

Erdem D. (2013). *Social Context of Small Find Distribution at Domuztepe; Ritual Display and Society,* ODTÜ / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Erginer, G. (2004). Bir Halkbilimcinin Gözünden Ölüm, *Cogito*, Sayı. 40, s. 286 – 292.

Erinç, S. (1980). Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu. H. Çambel – R. J. Braidwood (Ed.), *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları - I* içinde (s. 65 – 82). İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi.

Erkanal, H. (1984). Girnavaz Kazıları. *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 23 - 27 Mayıs 1983, İstanbul. s.131 - 135. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Esin U., Harmankaya S. (2007). Aşıklı Höyük. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 255 – 272). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Esin, U. (1994). 1992 Aşıklı Höyük (Kızılkaya – Aksaray) Kurtarma Kazısı. *15. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 24 – 28 Mayıs 1993, Ankara. 1. Cilt. s. 77 – 97. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Esin, U. (1999). Some Archaeological Evidence From the Aşıklı Excavations for Climatic Fluctuations in Central Anatolia During the Early Holocene 10./9. Mill. BP, *Anadolu Araştırmaları XV*, s. 1 - 26.

Esin, U., Arsebük, G. (1984). 1982 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı. *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 23 - 27 Mayıs 1983, İstanbul. s. 71 - 79. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Fisher, R. A. (1937). The Wave of Advance of Advantageous Genes. *Annals of Eugenics*, *7*(4), 355–369. http://doi.org/10.1111/j.1469-1809.1937.tb02153.x

Gerritsen, F., Özbal R. (2008). Barcın Höyük Excavations, 2007. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 26 – 30 Mayıs 2008, Ankara. 3. Cilt. s. 457 – 464. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gerritsen, F., Özbal R. (2014). 2012 Yılı Barcın Höyük Kazıları. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 27 – 31 Mayıs 2013, Muğla. 1 Cilt. s. 471 – 485. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gerritsen, F., Özbal, R. (2016). Barcın Höyük and the pre-Fikirtepe Neolithization of the Eastern Marmara Region. *Anatolian Metal, VII*, 199 - 208.

Gülbay, O. (2003). *Eskiçağda Tuvalet Kültürü*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri.

Güleç, E., Özer, i., Sağır, M., Baykara, i., Şahin., S., Erkman, A.C. (2013). 2011 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2012, Çorum. 1. Cilt. s. 39 – 48. Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hiz.

Güler, Ç. & Çobanoğlu, Z. (1996). *Sağlık Açısından Çöp*. Ankara: Tıbbi Dokümantasyon Merkezi Toplum Sağlığı Dizisi, 14.

Gündüzalp A.A., Güven S. (2016). Atık Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği. erişim http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Atik-Cesitleri-Yonetimi-GeriDonusumVeTuketici.pdf

Güntekin, B. **(2011).** *Sınırdaki Edebiyat: Bellek, Kötülük, Çöplük.* İstanbul Bilgi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Hardy-Smith, T., & Edwards, P. C. (2004). The Garbage Crisis in Prehistory: Artefact Discard Patterns At The Early Natufian Site Of Wadi Hammeh 27 And The Origins Of Household Refuse Disposal Strategies. *Journal of Anthropological Archaeology*, *23*(3), 253 – 289. http://doi.org/10.1016/j.jaa.2004.05.001

Harper, E. B. (1964). Ritual Pollution as an Integrator of Caste and Religion. *The Journal of Asian Studies*, *23*, 151–197. http://doi.org/10.2307/2050627

Havlíček, F. (2015). Waste Management In Hunter-Gatherer Communities, *Journal of Landscape Ecology,* Vol.8, No. 2. s.47 – 59.

Hayden, B., & Cannon, A. (1983). *Where the garbage goes: Refuse disposal in the Maya Highlands*. *Journal of Anthropological Archaeology* (Vol. 2). http://doi.org/10.1016/0278-4165(83)90010-7

Hodder I. (2006a). Çatalhöyük Yerleşme, Proje ve Sergi için Kısa Bir Giriş. *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük.* (s. 9 – 27). İstanbul: Yapı Kredi.

Hodder, I (1987). The Meaning of Discard: Ash and Domestic Space in Baringo. In Kent, S. (ed) *Method and Theory in Activity Area Research*. (s. 424 – 448). New York: Columbia University Press.

Hodder, I. (2006b). *Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü: Türkiye'nin Antik "Kasaba" sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor*. (1. Baskı). Dilek Şendil (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

Hodder, I. (2006c). Figürinler Üzerine Düşünmek – Thinking About Figurines. D.Ç. Valente (Çev.). S. Şentürk – Ş. Aydıngün (Ed.). *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları – Mysterious Women of The Bronze Age.* (s. 7 – 10). İstanbul: Yapı Kredi.

Hodder, I. (2012). *Entangled: An Archaeology of the Relationships Between Humans and Things*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd.

Jones, S., McCown, A., Messersmith, M., Andrews, C., & Cormier, L. (2012). Talking Trash. *Ethnoarchaeology*, *4* (2), 147 – 184. http://doi.org/10.1179/eth.2012.4.2.147

Jørgensen, D. (2012). Encyclopedia of Consumption and Waste : The Social Science of Garbage, Rathje, William L., Zimring, Carl A. (Ed.): Cilt 1. *History of Consumption and Waste, Medieval World* (s. 348 – 351). Los Angeles: Sage.

Karaca, Ö. (1981). Pirot Höyük 1980 Çalışmaları. *3. Kazı Sonuçları Toplantısı. s.* 109 - 114. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Karaca, Ö. (1983). Pirot Höyük 1981 Kazıları. *4. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 8 - 12 Şubat 1982, Ankara. s. 69 - 81. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Karul, N, Avcı, M. B. (2013). Aktopraklık. M. Özdoğan · N. Başgelen · P. Kuniholm (Ed.). *The Neolithic in Turkey, vol. 5.* (s.45 – 68). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Karul, N. (2007). Aktopraklık: Kuzeybatı Anadolu'da Gelişkin Bir Köy. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 387 – 392). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Karul, N. (2013). İlk Kalkolitik Çağ'da Konut ve Yerleşme: Aktopraklık Höyük. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, *143*, 41–50.

Karul, N. (2017). *Aktopraklık Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy.* İstanbul: Ege.

Karul, N., Avcı, M. B. (2011). Neolithic Communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C. *Anatolica*, *37* (3634), 1 – 15.

Karul, N., Özeren Ö. (2007). Aktopraklık Höyüğü Kazı Çalışmaları - 2006, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, *Haberler 23*, 19 - 20.

Kayacan, N. (2014). Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi*, Aşıklı Obsidyen İşçiliği ve Yerleşme Analizi,* (TAS 1) 137 – 144. İstanbul: Ege.

Kent, S. (1999). The Archaeological Visibility of Storage: Delineating Storage from Trash Areas American Antiquity, Vol. 64, No. 1 pp. 79-94. DOI: 10.2307/2694347

Kılınç, İ. (2015). *ÇÖP EKONOMİSİ ya da ATIK "dedikleri"* (2.Baskı). Ankara: Epsos.

Květina, P. (2010). The Analysis of Non - Ceramic Refuse From The Neolithic Site At Bylany. European Journal of Archaeology, 13(3), 336 – 367. http://doi.org/10.1177/1461957110386673

Larsen, C.S. 1997. *Bioarchaeology: Interpreting Behavior from the Human Skeleton.* Cambridge: Cambridge University.

Lévi – Strauss, C. (2010). *Irk, Tarih ve Kültür.* (5. Baskı). H. Bayrı, R. Erdem, A. Oyacıoğlu, I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Metis.

Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi.* (1. Baskı). Saadet Özkal (Çev.). İstanbul: Kabalcı.

Marciniak, A. (2005). *Placing Animals in the Neolithic: Social Zooarchaeology of Prehistoric Farming Communities*. London: UCL.

Marciniak, A. (2016). Neolitik Bir Mega Kentin Çöküşü: Geç Neolitik Çatalhöyük'te Dönüşümsel Değişimler. *Aktüel Arkeoloji,* 49, 58 – 70.

Martin, L. & Russell, N. (2000). 'Trashing Rubbish', In: Hodder, I. ed. *Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example at Çatalhöyük.* British Institute of Archaeology at Ankara Monograph, 28, s. 57-69.

McNiven, I. J. (2013). Ritualized Middening Practices. *Journal of Archaeological Method and Theory*, *20* (4), 552 – 587. http://doi.org/10.1007/s10816-012-9130-y

Mellaart, J. (1962). Excavations at Çatal Hüyük: First Preliminary Report, 1961, *12* (1962), 41 – 65.

Mellaart, J. (2003). *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*. (1. Baskı). Gökçe Bike Yazıcıoğlu (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

Mikami, T., Omura, S. (1988). 1986 Yılı Kaman – Kalehöyük Kazıları. *9. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 6 - 10 Nisan 1987, Ankara. 2. Cilt. s.1 - 20. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Morgan, L.H. (1994). *Eski Toplum Ya da İnsanlığın Barbarlık Döneminden Geçerek Yabanıllıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar - 1.* (2. Baskı). Ünsal Oskay (Çev.). İstanbul: Payel.

Mori, M., Omura, S. (1990). 1988 Yılı Kaman – Kalehöyük Kazıları. *11. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 18 - 23 Mayıs 1989. 1. Cilt. s. 335 - 353. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Mumford L. (2013). *Tarih Boyunca Kent Kökenleri: Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği* (2. Baskı). Gürol Koca & Tamer Tosun (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Murray, P. (1980). Discard Location: The Ethnographic Data. *American Antiquity*, *45*(3), 490-502. http://doi.org/10.2307/279864

Mustafaoğlu, G. (2017). Neolitik Boncuklu Höyük, *Bilim ve Ütopya, 275,* 31 – 37.

Needham, S., & Spence, T. (1997). Refuse and The Formation of Middens. *Antiquity*, *71*(271), 77–90. http://doi.org/10.1017/S0003598X00084568

Nesbitt, M. (1995). Plants and People in Ancient Anatolia, *Biblical Archaeologist,* 58, 58 - 68.

Omura, S. (1989). 1987 Yılı Kaman – Kalehöyük Kazıları. *10. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 23 – 27 Mayıs *1988,* Ankara. 1. Cilt. s. 353 – 368. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Omura, S. (1992). 1990 Yılı Kaman – Kalehöyük Kazıları. *13. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27 - 31 Mayıs 1991, Çanakkale. 1. Cilt. s. 319 - 336. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Omura, S. (1996). 1994 Yılı Kaman Kalehöyük Kazıları. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs – 2 Haziran 1995, Ankara. 1. Cilt. s. 189 – 207. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ozan, A. (2012). *Ege Gübre Yerleşiminden Elde Edilen Veriler Kapsamında Kıyı Ege Neolitik Kültürünün Değerlendirilmesi,* Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Özbal R., Gerritsen F. (2010). 2009 Yılı Barcın Höyük Kazıları. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 24 – 28 Mayıs 2010, İstanbul. 2. Cilt. s.198 – 208. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özbaşaran, M. – Molist, M. (2008). Akarçay Tepe 2006. *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2007, Kocaeli. 1. Cilt. s, 157 – 164. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Özbaşaran, M., Duru G., Kayacan N., Erdoğu B., Buitenhuis (2007). Musular 1996 – 2004: Genel Değerlendirme. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 273 – 283). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2005). A 'non domestic' site in Central Anatolia. *Anatolia Antiqua 13*. s. 15 – 28.

Özbaşaran, M., Duru, G., Atlı N.B., Molist M., Bucak, E. (2004). "Akarçay Tepe 2002"*. 25. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 26 Mayıs – 31 Mayıs 2003, Ankara. 1.Cilt. s.303 – 310. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Özbaşaran, M., Endoğru, M. (2001). Musular Kazısı 1999*. 22. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 22 - 26 Mayıs 2003, İzmir. 1.Cilt. s. 73 - 82. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özbaşaran, M., Molist M. (2007). Akarçay Tepe Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni bulgular*. (s. 179 – 187). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Özbaşaran, M., Molist M., Bucak, E. (2007). “Akarçay Tepe 2005”. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs – 2 Haziran 2006, Çanakkale. 1.Cilt. s.187 – 202. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Özbek, M. (1989). Son Buluntular Işığında Çayönü Neolitik İnsanları. *V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 18 - 23 Mayıs 1989, Ankara. s. 161-172. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Özbek, M., 1992. "Aşıklı Höyük Neolitik Çağ İnsanları" VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı.

Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma Ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*. Cağaloğlu, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Özbudun, S. (2010). Bir İktidar Dizilimi Sahnesi Olarak "Cumhuriyet" Törenleri. M. K. Kaynar içinde, Rejim ve Ritüelleri (s. 41-42). Ankara: Maki Bas. Yay. Ltd. Şti.

Özdoğan A. E. (2007). Çayönü. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni bulgular*. (s. 57 – 97). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Özdoğan M., Özdoğan A., Bar – Yosef, D., Zeist W.V. (1994). Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme. *15. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 24 – 28 Mayıs 1993, Ankara. 1. Cilt. s. 103 – 123. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Özdoğan, M. (1977). *Lower Euphrates Basin 1977 Survey.* Series 1, No. 2. İstanbul: METU Lower Euphrates Project.

Özdoğan, M. (2002). Mezraa - Teleilat. *Arkeo Atlas*, *1*, s. 93.

Özdoğan, M. (2007). Mezraa - Teleilat. M. Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 189 - 201). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Özdoğan, M. (2011). Mezraa - Teleilat. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (Ed.). *The Neolithic in Turkey: New Excavations & New Research.* (s. 203 – 260). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Özdoğan, M., Karul, N., Özdoğan, E. (2004). Mezraa – Teleilat Höyüğü 4. Dönem Çalışmaları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 26 - 31 Mayıs 2003, Ankara. 2. Cilt. s. 235 - 244. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM.

Özgen, E., Tekin, H., Ensert, K.H. (1996). Oylum Höyük 1994 Yılı Çalışmaları. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs – 2 Haziran 1995, Ankara. 1. Cilt. s. 183 – 188. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özgen, H. N. (2001). Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları, *Toplum ve Bilim*, Yaz: 89, (pp. 88-101).

Özgüç, N. (1986). Samsat 1984 Yılı Kazıları. *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 20-24 Mayıs 1985, Ankara. s. 221 - 227. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özgüner, N.P. (2015). Türkiye Arkeolojisinde Problemler ve Farklı Kimliklerin Oluşumu: Kazı Sonuçları Toplantısı Yayınlarının İncelenmesi. Ç. Çilingiroğlu – N.P. Özgüner (Ed.). Değişen Arkeoloji: *1. Teorik Arkeoloji Grubu – Türkiye Toplantısı Bildirileri:* 9 – 10 Mayıs 2013, İzmir. s. 105 – 119. İstanbul: Ege.

Özkan S., Faydalı E., Öztan A. (2002). Köşk Höyük 2000 Yılı Kazıları. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2001, Ankara. 2. Cilt. s. 335 – 342. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Özsoy, D. (2012). Yeni Kent Yoksulluğu, Atık Toplayıcıları ve Temsil Sorunsalı: Katık Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 105–121.

Öztan A. (2005). *I. Dönem Köşk Höyük - Niğde Kazı Buluntularının Değerlendirilmesi ve Stratigrafik Kontrolü* (BAP Kesin Raporu). Ankara: Ankara Üniversitesi, BAP.

Öztan A. (2007). Köşk Höyük: Niğde Bor Ovası'nda Bir Neolitik Yerleşim. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da*

Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni bulgular. (s. 223 – 235). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Öztan A., Açıkgöz F., Özkan S., Erek, M.C. (2007). 2005 Yılı Köşk Höyük Kazıları Raporu. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs – 2 Haziran 2006, Çanakkale. 2. Cilt. s. 529 – 548. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM.

Öztan A., Özkan S., Erek, M.C., Faydalı E. (2005). 2003 Yılı Köşk Höyük Kazıları. *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 24 – 28 Mayıs 2004, Konya. 2. Cilt. s. 103 – 114. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM.

Öztan A., Özkan S., Erek, M.C., Faydalı E. (2006). 2004 Yılı Köşk Höyük Kazıları. *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 30 Mayıs – 3 Haziran 2005, Antalya. 1. Cilt. s. 379 – 392. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM.

Öztan, A. (1993). 1991 Yılı Acemhöyük Kazıları. *14. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 25 - 29 Mayıs 1992, Ankara. 1. Cilt. s. 281 - 300. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Öztan, A. (2002). 2000 Yılı Acemhöyük Kazıları. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2001, Ankara. 2. Cilt. s. 327 – 334. Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Palabıyık, H., D. Altunbaş (2004). Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi. C. Marin, U. Yıldırım (Ed.). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler*. (s.103 - 124), İstanbul: Beta.

Pearson, J., Grove, M., Özbek, M., & Hongo, H. (2013). Food and Social Complexity at Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia: Stable Isotope Evidence of Differentiation in Diet According to Burial Practice and Sex in The Early Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology*, *32*(2), 180-189. http://doi.org/10.1016/j.jaa.2013.01.002

Peters, J., & Schmidt, K. (2004). Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment. *Anthropozoologica*, *39*(1), 179–218.

Polloni, A. (2010). Un Cas de Récupération au Néolithique Récent : Les Pendeloques Arciformes du Bassin Parisien. *Archéopages*, *29*, 16 - 19.

Ponting, C. (2000). *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, (1.Baskı). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Rathje, W. L. (1996). The Garbage Project & "The Archaeology Of Us". erişim http://humanitieslab.stanford.edu/23/174

Rathje, W., Murphy, C. (2001) *Rubbish! The Archaeology of Garbage*. (2. Baskı). New York: Harper Collins.

Rathje, W., Shanks, M., Witmore, C. (2013). *Archaeology in the Making Conversations through a Discipline*. New York: Routledge.

Renfrew, J.M. (1973). Palaeoethnobotany. The Prehistoric Food Plants of The Near East and Europe, New York: Columbia University.

Roodenberg J. (2010). 2000 Yılı Menteşe Kazı Sezonu. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2001, Ankara. 2. Cilt. s.123 – 126. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Roodenberg J. J, van As A., Jacobs L. and Wijnen M.H. (2003). Early Settlement in the Plain of Yenişehir (NW Anatolia). The Basal Occupation Layers at Menteşe. *Anatolica,* XXIX, 17 - 59.

Roodenberg, J. (1985). 1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları. *6. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 16 – 20 Nisan 1984, İzmir. s. 1 – 4. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Roodenberg, J. (1989). Hayaz Höyük and The Final PPNB in The Taurus Foothills. *Paléorient*, *15* (1), 91–101. http://doi.org/10.3406/paleo.1989.4487

Roodenberg, J. (1992). 1990 Yılı Ilıpınar Kazıları. *13. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27 - 31 Mayıs 1991, Çanakkale. 1. Cilt. s. 127 - 129. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Roodenberg, J. (1999). Investigations at Menteşe Höyük in the Yenişehir Basin (1996 -97). *Anatolica*, 25, 21 - 36.

Roodenberg, J., Roodenberg, S.A. (2007). Ilıpınar ve Menteşe: Doğu Marmara'da Neolitik Döneme Ait İki Yerleşme M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 393 – 400). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Roodenberg, S.A. (2001). Newly Found Human Remains from Mentese in the Yenisehir Plain: The Season of 2000. *Anatolica*, 27, 1 – 14.

Rosenberg M., Davis, M. K. (1992). Hallan Çemi Tepesi, An Early Aceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia: Some Preliminary Observations Concerning Material Culture. *Anatolica*, *17*, 1–18.

Rosenberg, M. (1996). The Hallan Çemi Excavation 1994. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs – 2 Haziran 1995, Ankara. 1. Cilt. s. 9 – 19. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Rosenberg, M. (2007). Hallan Çemi. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni bulgular*. (s. 1 – 11). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Sağır, M., & Sağır, S. (2013). Eski Anadolu İnsanlarının Sağlık Sorunları*. DTCF Dergisi,53(1)*.926. http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/190/382

Sağlamtimur, H. (2007). Ege Gübre Neolitik Yerleşimi. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni bulgular*. (s. 373 – 376). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Sağlamtimur, H. (2012). The Neolithic Settlement of Ege Gübre. M. Özdoğan N. Başgelen P. Kuniholm (Ed.). *The Neolithic in Turkey, vol. 4.* (s. 197 - 225). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Scandura, J. M. (1997). *Down in the Dumps: Place, Modernity and the American Depression*. Michigan Üniversitesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ann Arbor.

Schiffer, M. B. (1996). *Formation Processes of The Archaeological Record*. Salt Lake City: University of Utah Press.

Schmidt, K. (2002). Göbekli Tepe. *Arkeo Atlas*, *1*, s. 74.

Schmidt, K. (2007a). Göbekli Tepe. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 115 - 129). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Schmidt, K. (2007b). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar.* Rüstem Aslan (Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Schmidt, K. (2012). Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 23 - 28 Mayıs 2011, Malatya. 3. Cilt. s. 319 – 339. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Sertok, K., Kulakoğlu, F. Squadrone, F. F. (2004). 2002 Yılı Şaraga Höyük Kurtarma Kazıları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 26 – 31 Mayıs 2003, Ankara. 2. Cilt. s. 139 – 152. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basım Evi.

Sevin, V., Caneva I. (1995). 1993 Yılı Mersin / Yumuktepe Kazıları. *16. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 30 Mayıs – 3 Haziran 1994, Ankara. 1.Cilt. s. 27 – 41. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Sevin, V., Köroğlu, K. (1986). İmikuşağı Kazıları, 1984. *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 20-24 Mayıs 1985, Ankara. s. 163 - 179. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Shillito, L – M. (2011). *Daily Activities, Diet And Resource Use at Neolithic Çatalhöyük: Microstratigraphic and Biomolecular Evidence From Middens.* (British Archaeological Reports; Vol. S2232). Oxford: Archaeopress.

Shillito, L. M., & Matthews, W. (2013). Geoarchaeological Investigations of Midden-Formation Processes in The Early to Late Ceramic Neolithic Levels at Çatalhöyük, Turkey ca. 8550-8370 cal BP. Geoarchaeology, 28(1), 25-49. DOI: 10.1002/gea.21427

Shillito, L.-M, & Ryan, P. (2013). Surfaces and Streets: Phytoliths, Micromorphology and Changing Use of Space at Neolithic Çatalhöyük (Turkey). *Antiquity*, 87(337), 684 - 700. DOI: 10.1017/S0003598X00049395

Shillito, L.-M., Matthews, W., Almond, M., & Bull, I. (2011). The Microstratigraphy of Middens: Capturing Daily Routine in Rubbish at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. *Antiquity*, 85 (329), 1024 – 1038. DOI: http://dx.doi.org/10.1017/S0003598X00068460

Smith, M. L. (2012). Encyclopedia of Consumption and Waste : The Social Science of Garbage, Rathje, William L., Zimring, Carl A. (Ed.): Cilt 1. *History of Consumption and Waste, Ancient World* (s. 346 – 348). Los Angeles: Sage.

Strasser, S. (2013). *Waste and Want: A Social History of Trash*. New York, N.Y: Henry Holt and Co.

Sutro, L. (1991). When the river comes: Refuse disposal in Diaz Ordaz, Oaxaca. The Ethnoarchaeology of Refuse Disposal, eds. Edward Staski and Livingston Sutro, 13 - 22. Phoenix: Arizona State University Anthropological Research Papers No. 42.

Şahin, H. (1990). Malatya ve Köylerinde Hıdrellez Hızır Geleneği, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Hıdrellez Özel Sayısı, Ankara,* Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 147-157.

Taggart, I. (2015). A Tale of Garbage. Earth Common Journal, Vol.5, No.1, s.16 – 22.

Taşkıran, H. (2015). Batı Toroslar'da Yeni Bir Mağara Yerleşimi. *Aktüel Arkeoloji*, 45, 94 – 103.

Taşkıran, H., Aksu, S. E. (2009). Suluin Mağarası 2007 Yılı Kazısı. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 26 – 30 Mayıs 2008, Ankara. 2. Cilt. s. 89 – 100. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Taşkıran, H., Kösem, M. B., Özçelik, K., Yaman, İ. D. (2013). 2011 Yılı Suluin Mağarası Kazısı. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 28 Mayıs – 1 Haziran 2012, Çorum. 1. Cilt. s. 23 – 38. Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hiz.

Taşkıran, H., Özçelik, K., Kösem, M. B. (2012). Suluin Mağarası Kazısı – 2010. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 23 – 28 Mayıs 2011, Malatya. 2. Cilt. s. 1 – 17. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Taşkıran, H., Özçelik, K., Kösem, M. B., Aydın, Y., Yaman, İ. D., Karakoç, M. (2014). 2012 Yılı Suluin Mağarası Kazısı. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27 – 31 Mayıs 2013, Muğla. 1.Cilt. s. 211 – 232. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Tekin, H. (2007). Hakemi Use: Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez. M.Özdoğan – N. Başgelen (Ed.). *Türkiye'de Neolitik Dönem: Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'da Yayılımı: Yeni kazılar, Yeni Bulgular*. (s. 47 - 56). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Tekin, H. (2009). Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 26 – 30 Mayıs 2008, Ankara. 1. Cilt. s. 411 – 422. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Tekin, H. (2016). Domuztepe 2014 Yılı Kazılarının İlk Sonuçları. C. Merih Erek vd. (Ed.). *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi 2.* (s. 57 – 81). Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Tekin, H. (2017a). Domuztepe: Türkiye Doğu Akdeniz'inde Bir Mezopotamya Geç Neolitik Yerleşimi. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 23 – 27 Mayıs 2016, Edirne. 1. Cilt. s. 179 – 190. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Tekin, H. (2017b). Domuztepe. *Aktüel Arkeoloji*, 60, 44 – 47.

Tekin, H., (2006). Hakemi Use Kazısında Ele Geçen Kilden Bir Hassuna Figürini. Betül Övünç (Ed.) *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması*: 717-722, İstanbul: Homer.

Tekin, H., **(2010).** "New discoveries on a Hassuna/Samarran site on the Upper Tigris region: Hakemi Use." *Proceeding of the 6th International Congress on the Archaeology of the Near East. May, 5th-10th 2008, Universita di Roma,* P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro and N. Marchetti (Ed.). Wiesbaden, 685-696.

Tournier, M. (2001). *Meteorlar*. Yaşar Avunç (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

TÜİK (2015). Basın Odası Haberleri, Sayı, 74.

Twiss, K. C., Bogaard, A., Bogdan, D., Carter, T., Charles, M. P., Farid, S., … Yeomans, L. (2008). Arson or Accident? The Burning of a Neolithic House at Çatalhöyük, Turkey. *Journal of Field Archaeology*, *33*(1), 41–57. http://doi.org/10.1179/009346908791071358

Uzdurum, M. (2013). *Aşıklı Höyük Yerleşmesinde Ateş Yerleri Ve Kullanımı,* İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Uzunoğlu, E. (1987). Malatya – İmamoğlu Höyüğünde 1985 Yılı Kazı Çalışmaları. *8. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 26-30 Mayıs 1986, Ankara. 1. Cilt. s. 213-229. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uzunoğlu, E. (1988). Malatya – İmamoğlu Höyüğünde 1986 Yılı Kazı Çalışmaları. *9. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 6 - 10 Nisan 1987, Ankara. 1. Cilt. s. 205 - 228. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ülger, S. (2007). *Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vásáry, I. (2012). Çöp ve Türevleri: Bir Türkçe Kelime Ailesi ve Onun Macarcadaki Yansımaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, *19* (1), 119 - 140.

Vassaf, G. (2005). Benim Çöp Bayramım, Cogito, Sayı. 43, s.121 - 135.

Verhart, L.B.M., Wansleeben M. (1997). Waste And Prestige; The Mesolithic - Neolithic Transition in The Netherlands From a Social Perspective. *Analecta Praehistorica Leidensia* 29, 65 - 73.

Weiner, S. (2010). *Microarchaeology: Beyond the Visible Archaeological Record*. Leiden: Cambridge University Press.

Willcox, G., Savard, M. (2007). Güneydogu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler, M. Özdogan – N. Başgelen (Ed.) Türkiye'de Neolitik Dönem, (s. 427 – 440), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Wilson, D. C. (1994). Identification And Assessment Of Secondary Refuse Aggregates. *Journal of Archaeological Method and Theory*, *1*(1), 41 – 68. DOI: 10.1007/BF02229423

Wilson, D. G. (1976). A Brief History of Solid-Waste Management. *International Journal of Environmental Studies*, 9 (2), 123-129. http://doi.org/10.1080/00207237608737618

Yanıklar. C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey.

Yardımcı, N. (1993). 1991 Harran Kazıları. *14. Kazı Sonuçları Toplantısı:* 25 - 29 Mayıs 1992, Ankara. 2. Cilt. s. 431 - 446. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yardımcı, N. (1996). 1994 Yılı Harran Kazıları. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs – 2 Haziran 1995, Ankara. 2. Cilt. s. 453 – 468. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yelözer, S. (2016). *Aşıklı Höyük Boncukları: Tipoloji, Tanım Ve Sosyal Açıdan Değerlendirme,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, M. A. (2009). *Urartu Kalelerinde Kanalizasyon Uygulamaları Ve Altıntepe Kanalizasyon Sistemi,* Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

Zimring, C. A., & Rathje, W. L. (2012). *Encyclopedia of Consumption and Waste: The Social Science of Garbage*. Thousand Oaks, Calif: SAGE Reference.

Zohary, D., Hopf, M. (1993). Domestication of Plants in The Old World, The Origin and Spread of Cultivated Plants in West Asia, Europe and The Nile Valley, Oxford: Clarendon.

Zvelebil, M. (2001). The Agricultural Transition and The Origins of Neolithic Society in Europe. *Documanta Praehistorica*, *XXVIII*, 1 - 26.

Elektronik Kaynaklar

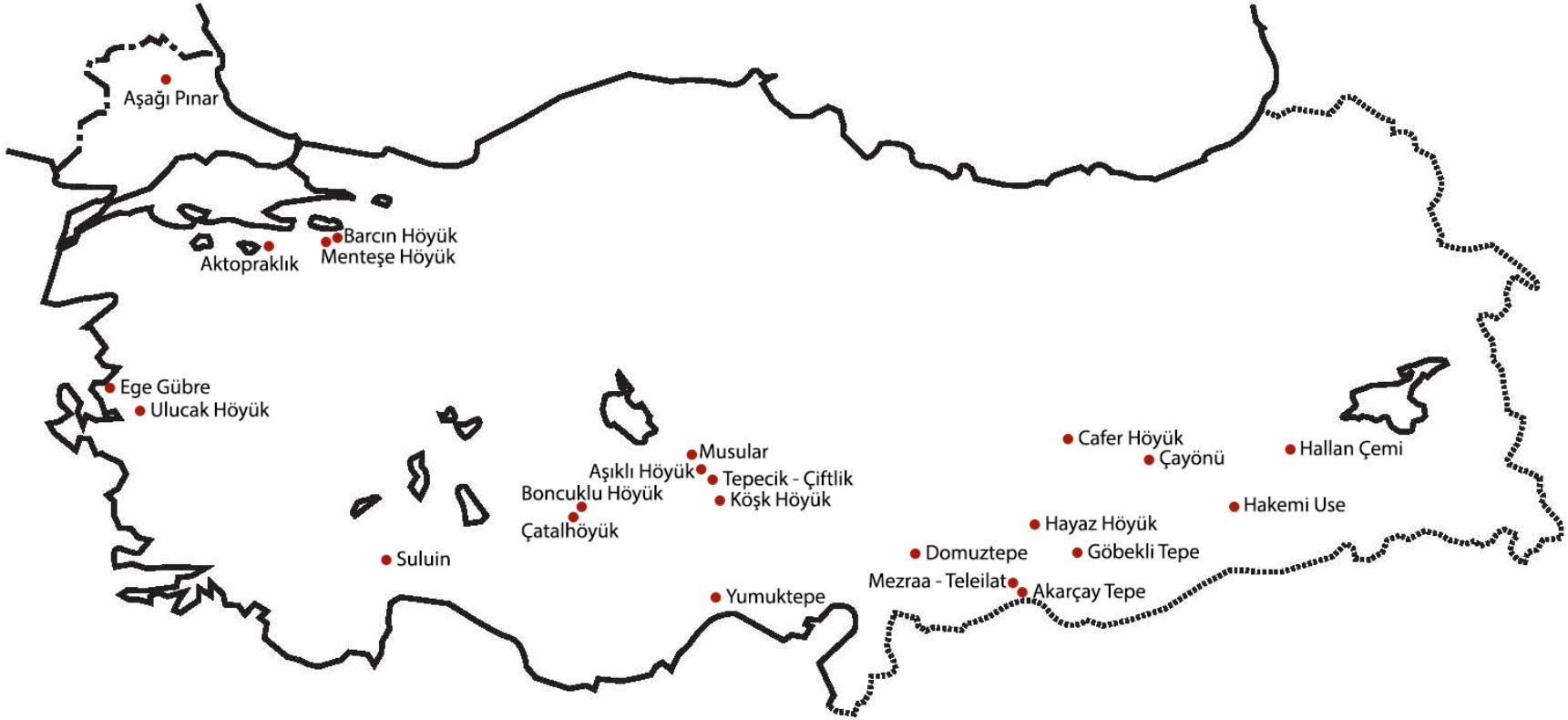
- **Barbalace, R. C.** The History of Waste Do you want to be a garbologist?, Erişim Tarihi:16.10.2017 https://environmentalchemistry.com/yogi/environmental/wastehistory.html

- Tepecik - Çiftlik Arkeolojik Araştırma Projesi. Resmî Web Sayfası, Erişim Tarihi: 17.08.2017. https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik

- **Mendillioğlu A. (2011, 15 Haziran).** Çöp sosyolojisi (Cihangir & Çarşamba), Erişim Tarihi: 26.09.2016. http://www.populistkultur.com/cop-sosyolojisi-cihangir-carsamba-ali mendillioglu/#respond

- **Saracoğlu, G., Laville, S. (2018, 18 Ekim)**. Turkey's Plastic Waste Imports from The UK are Booming – But at What Cost? https://www.theguardian.com/environment/2018/oct/18/uk-plastic-waste-imports-to-turkey-boom-but-at-what-cost

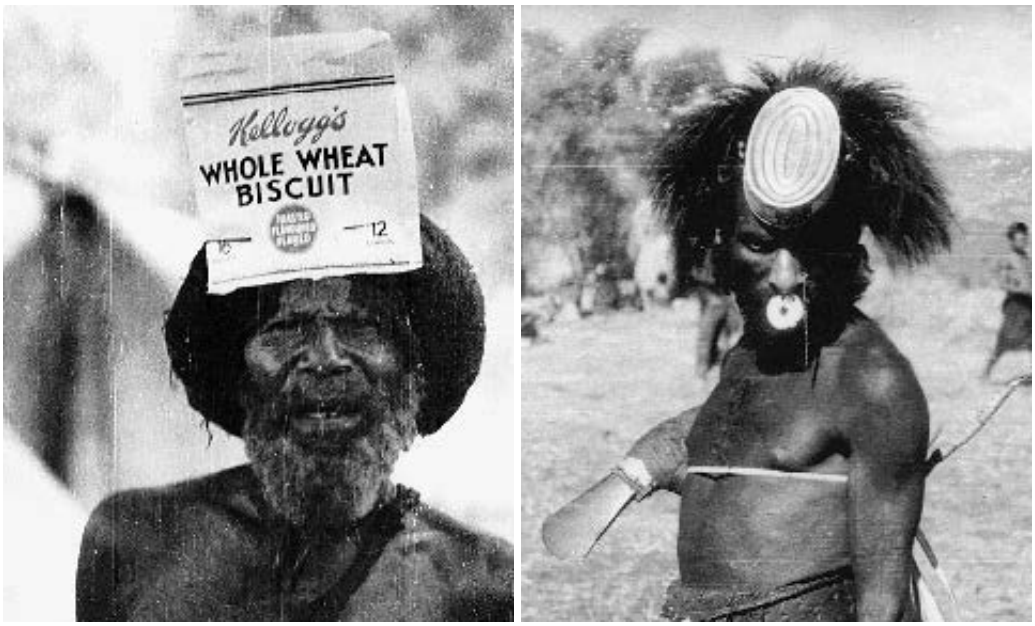
-

Resim 2: *Ele alınan neolitik yerleşimler.*

Resim 3: *Hakemi Use kazısında bulunan onarılmış Arkaik Hassuna Kabı (Tekin, 2010, s. 693).*

Resim 4: *Başında ambalaj taşıyan yerliler (Verhart & Wansleeben, 1997 s. 68).*

Resim 5: *Başında tabak taşıyan yerliler (Verhart & Wansleeben, 1997, s. 67).*

Resim 6: *Hakemi Use'de bulunan kil figürin (Tekin, 2006, s. 720).*

Resim 7: *Hakemi Use'de bulunan kil figürin (Tekin, 2010, s. 696).*

Resim 8: *Akarçay Tepe doğu kesim 8. ve 7. Tabaka (Özbaşaran, Molist, 2007, s. 150).*

Resim 9: *Akarçay Tepe ortak kullanım alanı BC yapısı (Özbaşaran, Molist, 2008, s. 162).*

Resim 10: *Akarçay Tepe BA binası (Özbaşaran vd., 2007, s. 201).*

Resim 11: *Caferhöyük 3 odalı ev (Cauvin, vd., 2007, s. 88).*

Resim 12: *Göbeklitepe'de bulunan El Khaim, Biblos, Nemrik, Helvan tipi ok uçları (https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/2016/06/22/how-old-ist-it-dating-gobekli-tepe).*

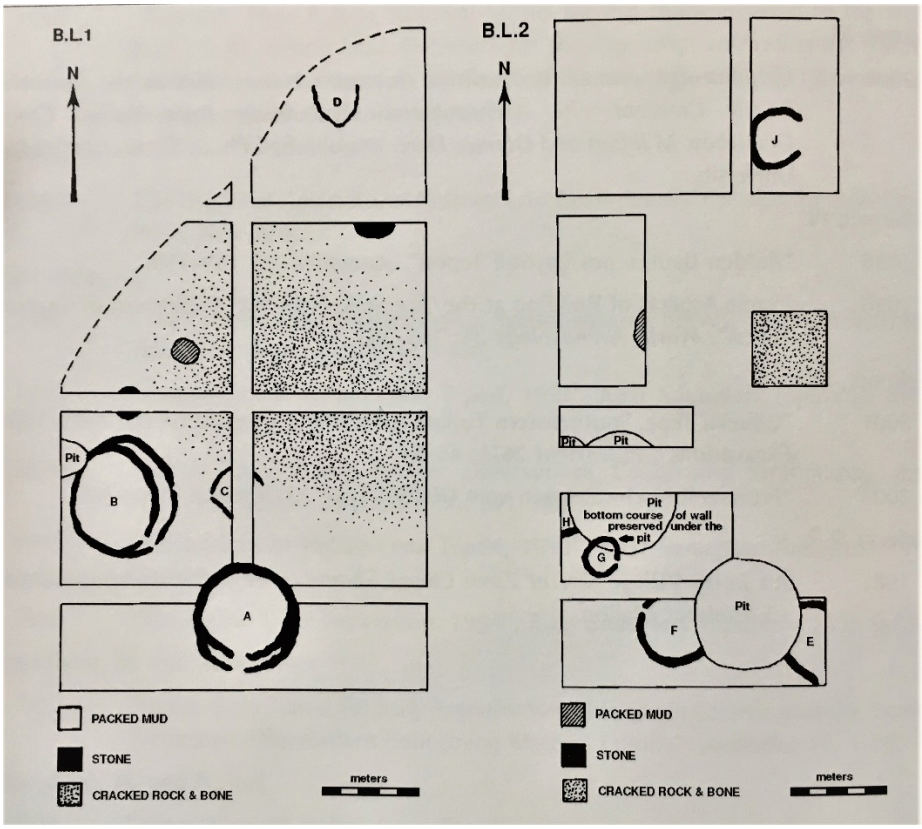
Resim 13: *Göbekli Tepe planı (https://i0.wp.com/www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/wp-content/uploads/sites/8/2017/08/04_plan.jpg?zoom=1.25&fit=1236%2C581)*

Resim 14: *Göbekli Tepe PPNA yapıları (https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/the-research-project/)*

Resim 15: *Göbekli Tepe yapı dolgusu (Schmidt, 2007b, s. 205).*

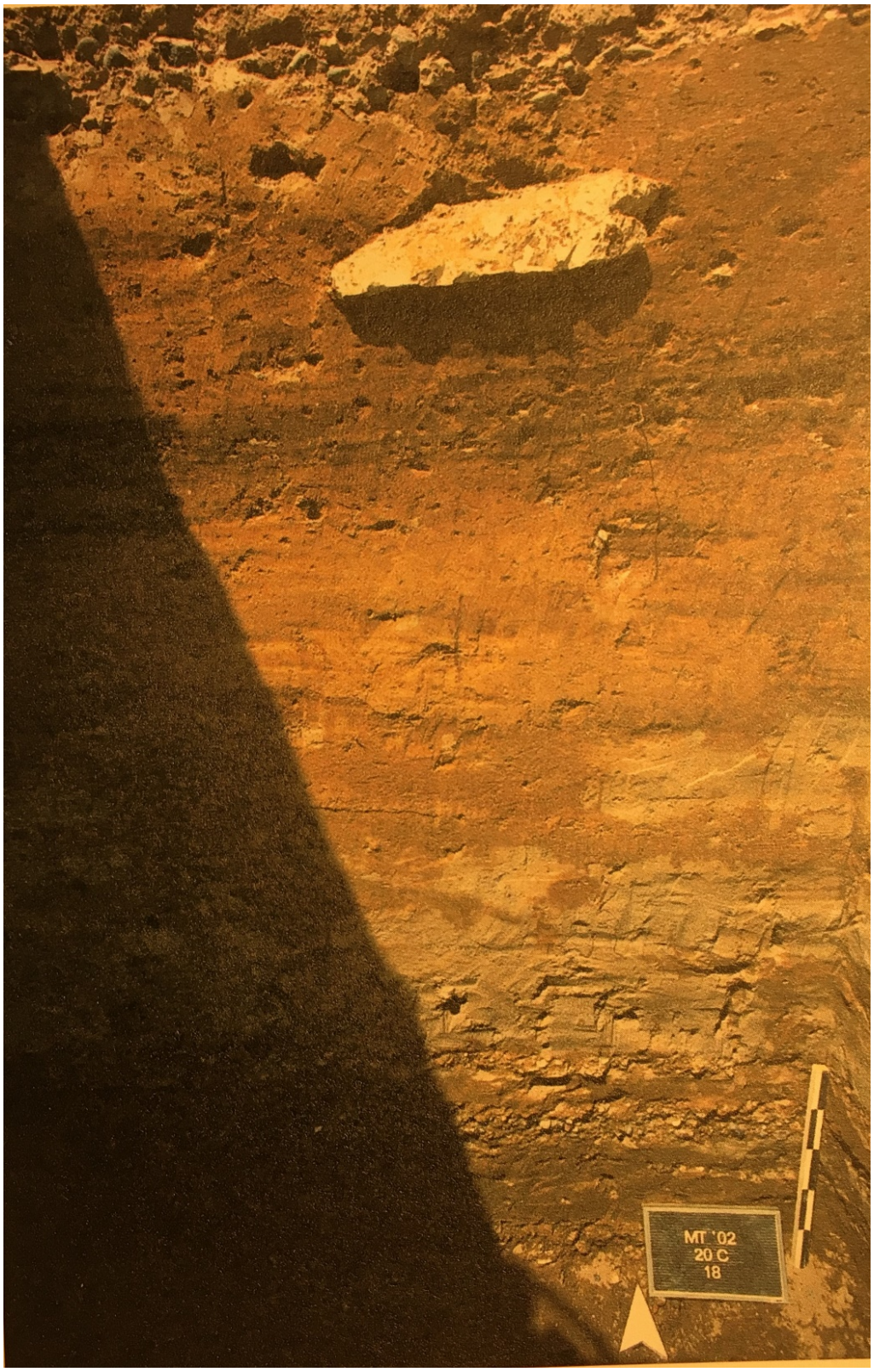
Resim 16: *Hallan Çemi kazısındaki yapıların planları (Rosenberg, 2011, s. 72).*

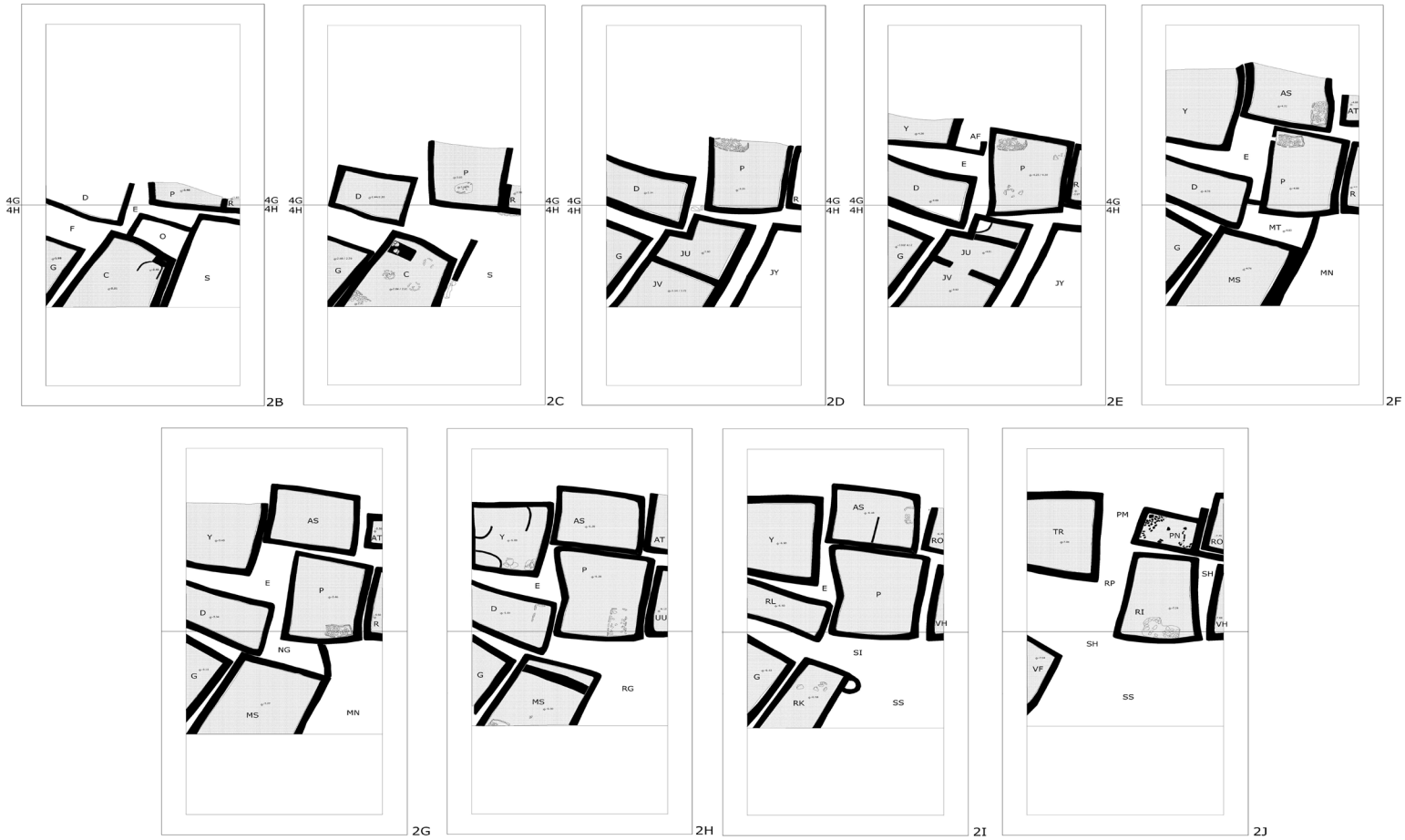
Resim 17: *Hallan Çemi üç adet koyuna ait kafatası (Rosenberg, 2011, s. 74).*

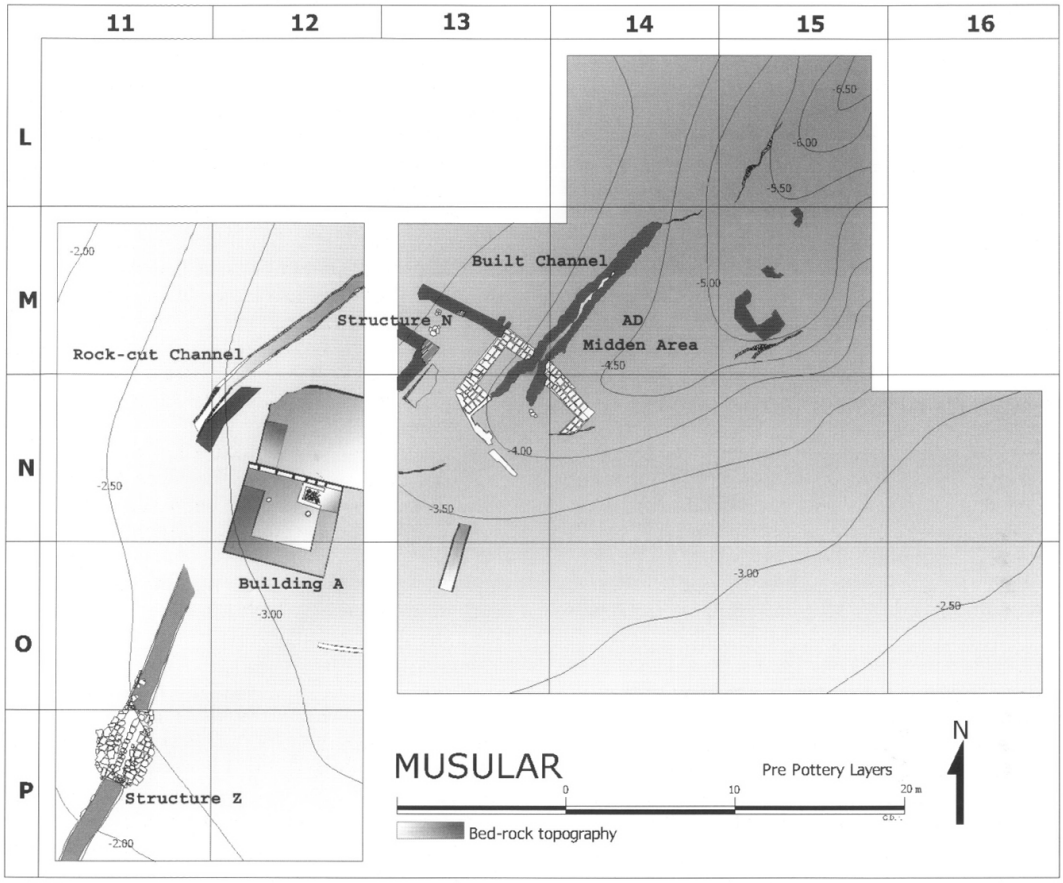
Resim 18: *Mezraa-Teleilat Çevre Duvarı (Güldoğan, 2008, s. 558).*

Resim 19: Mezraa-Teleilat 20C Açması, (Özdoğan, 2011, s. 230)

Resim 20: *Aşıklı Höyük 4GH açması, 2.tabaka yapı evreleri (Duru, 2013, s. 329).*

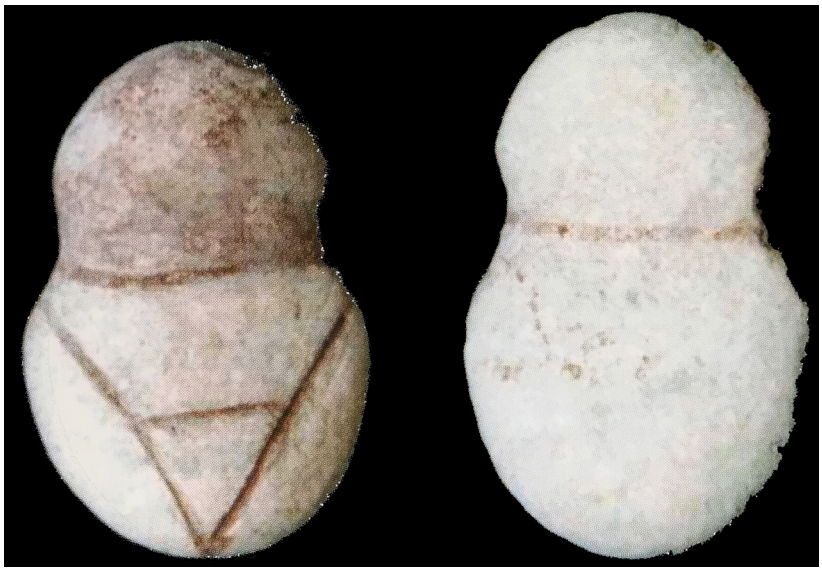
Resim 21: *Musular yerleşim planı (Özbaşaran, Duru, 2005, s. 19).*

Resim 22: *Çatalhöyük 8. tabaka, bina 2, alan 115 (Çatalhöyük Kazısı Veritabanı).*

Resim 23: *Köşk Höyük 5. tabaka ana kayaya oyulmuş çukurlar (Öztan, 2007, s. 218).*

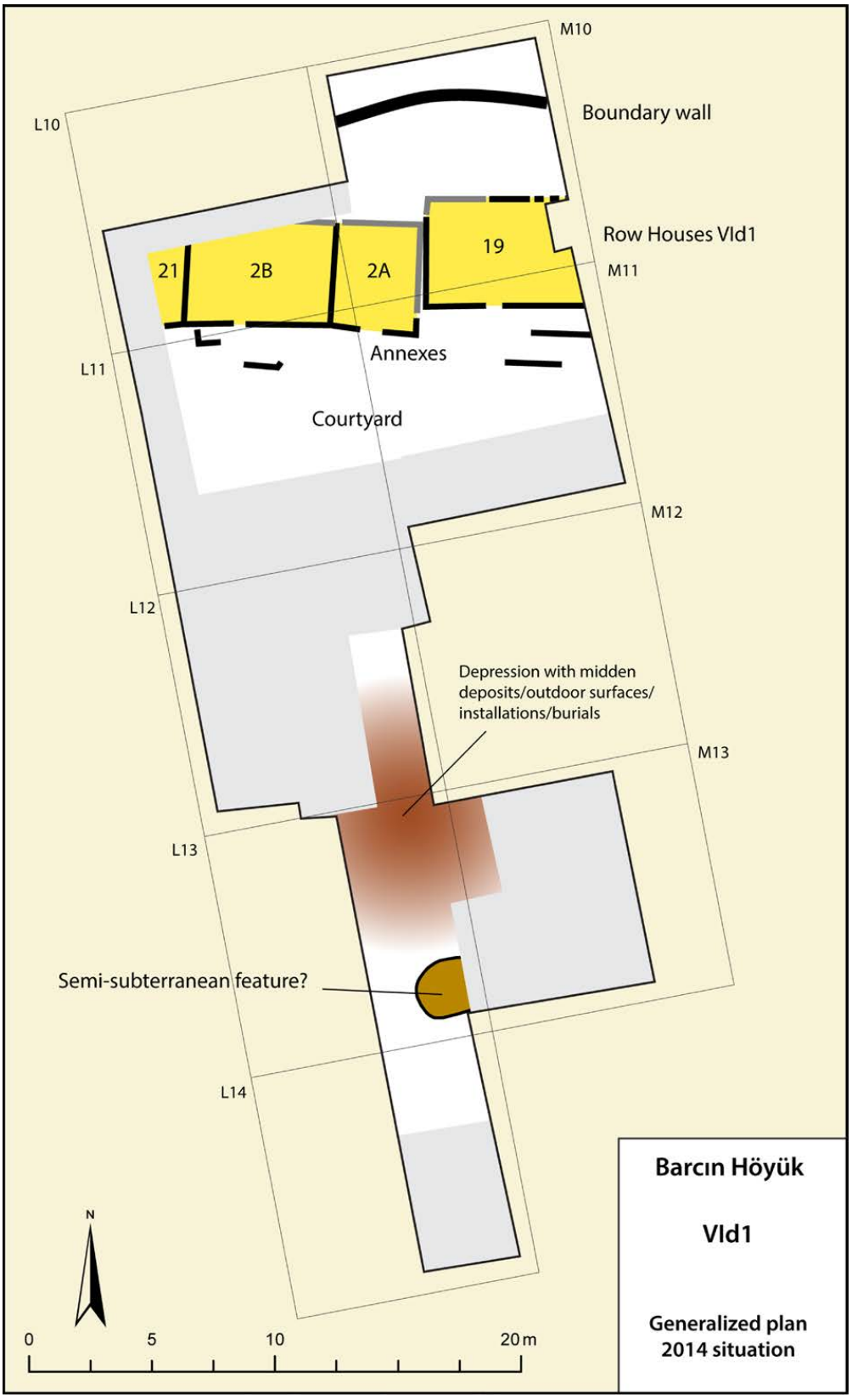
Resim 24: *Köşk Höyük E / 9 açmasındaki çöplükte bulunan idol (Öztan, 2007, s. 222).*

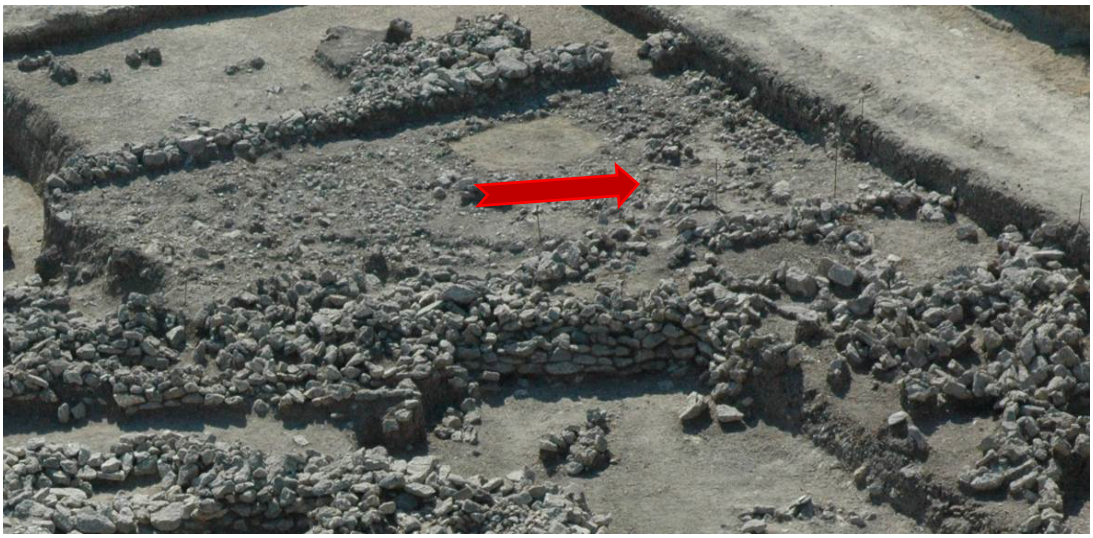
Resim 25: *Tepecik - Çiftlik 17J açması çöp çukuru (https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik?lightbox=dataItem-ijzoaz6u).*

Resim 26: *Tepecik - Çiftlik 17J açması çöp çukuru (https://www.tepecik-ciftlik.org/tepecik-ciftlik?lightbox=dataItem-ijzoaz6u).*

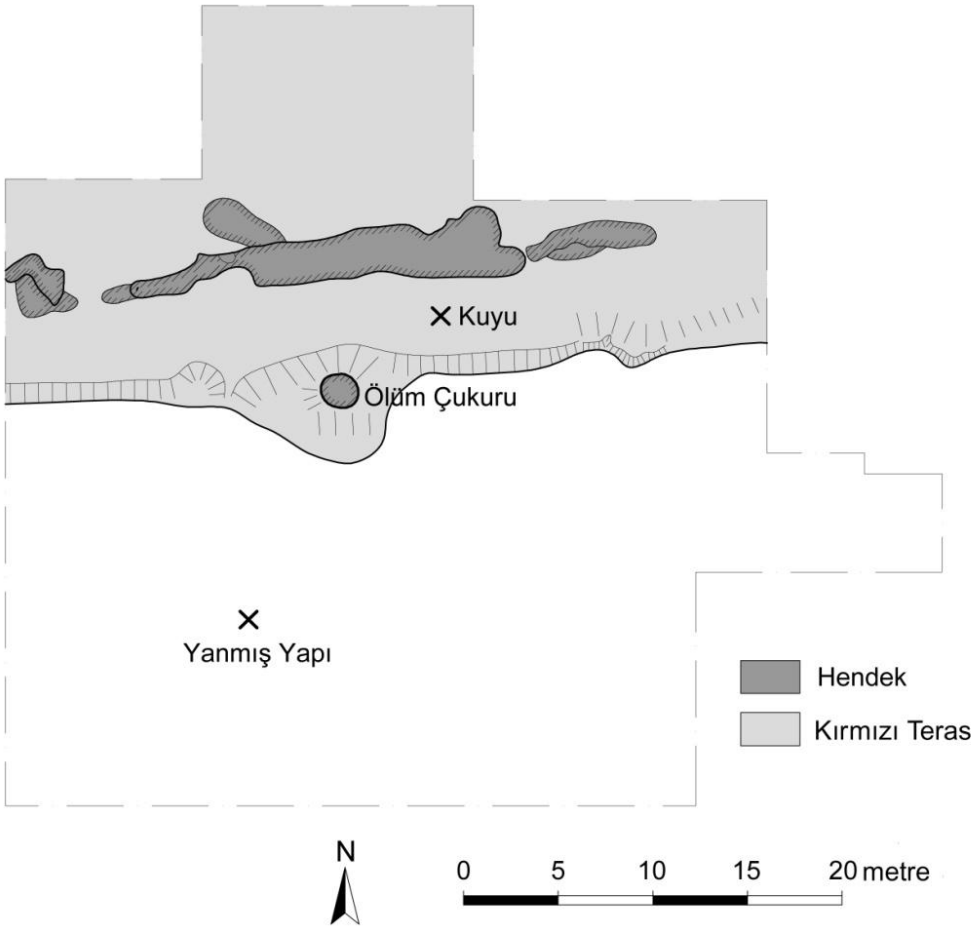
Resim 27: *Barcın Höyük VId1 evresi genel planı (Gerritsen, Özbal, 2016, s. 202).*

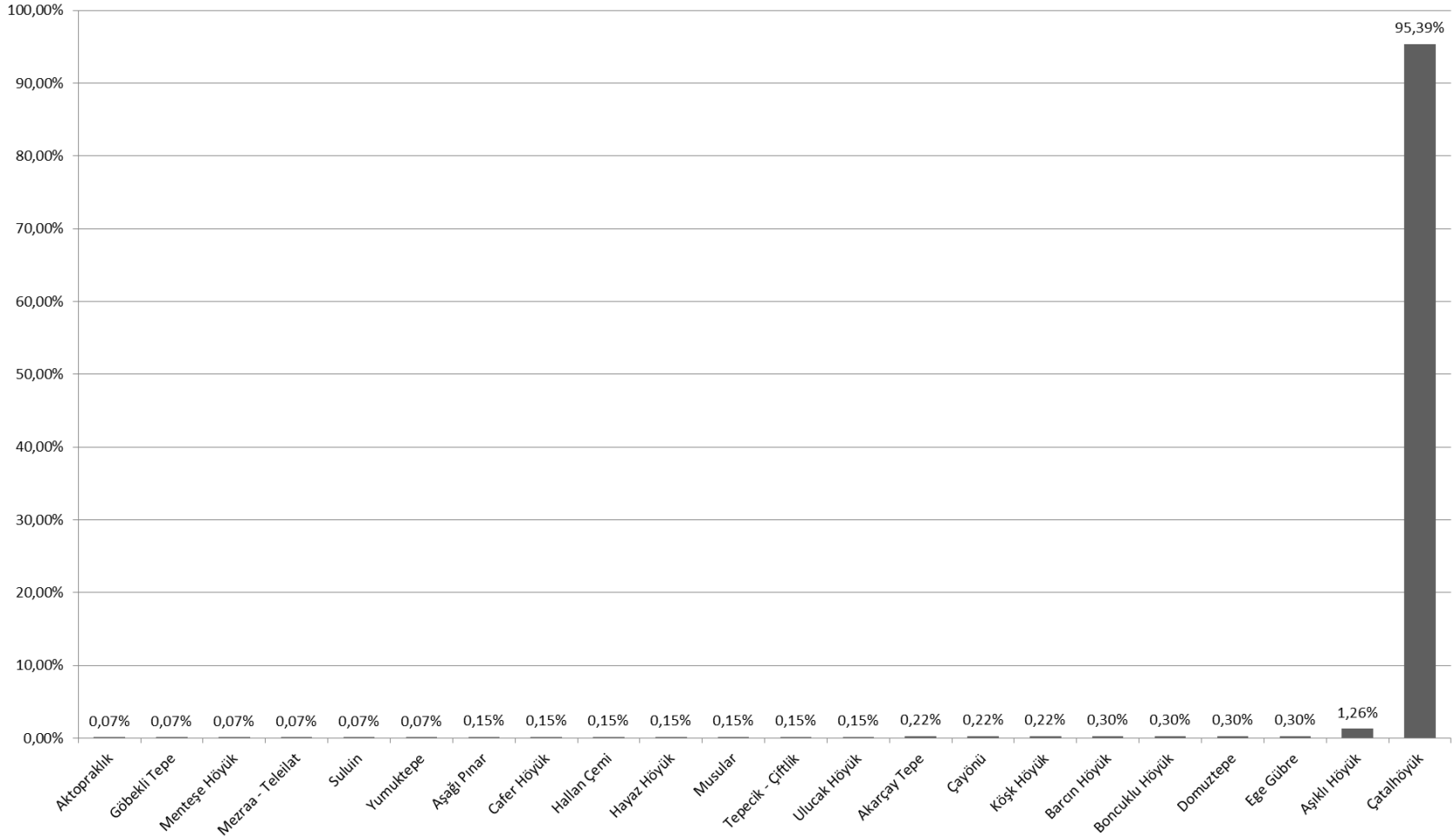
***Resim 28**: Ege Gübre 3. tabaka, çöplük alanı (Ozan, 2012, s. 86).*

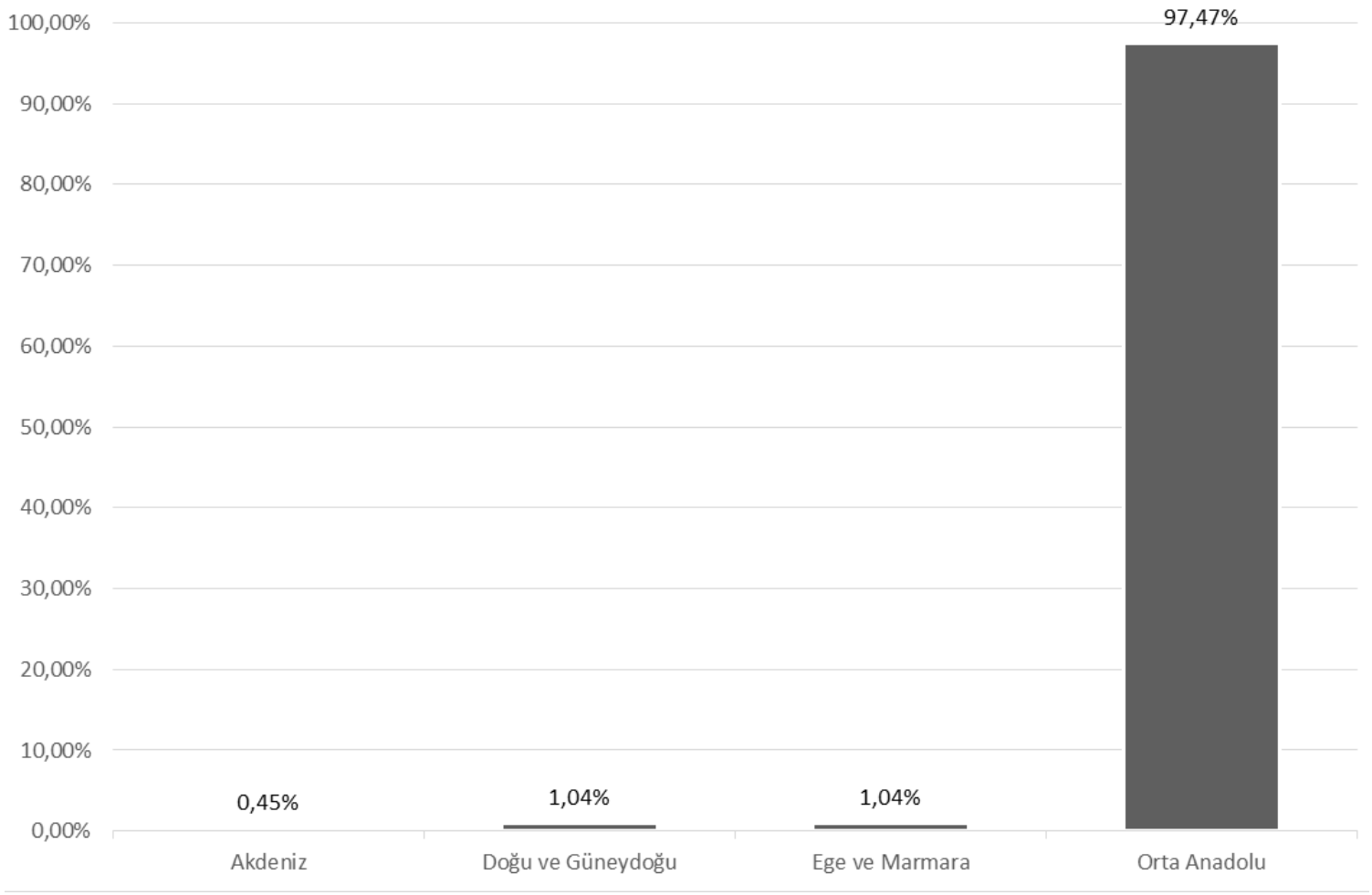
***Resim 29**: Ulucak Höyük L13 açması, 5. Evre, f tabakası (Çevik, 2013, s. 157).*

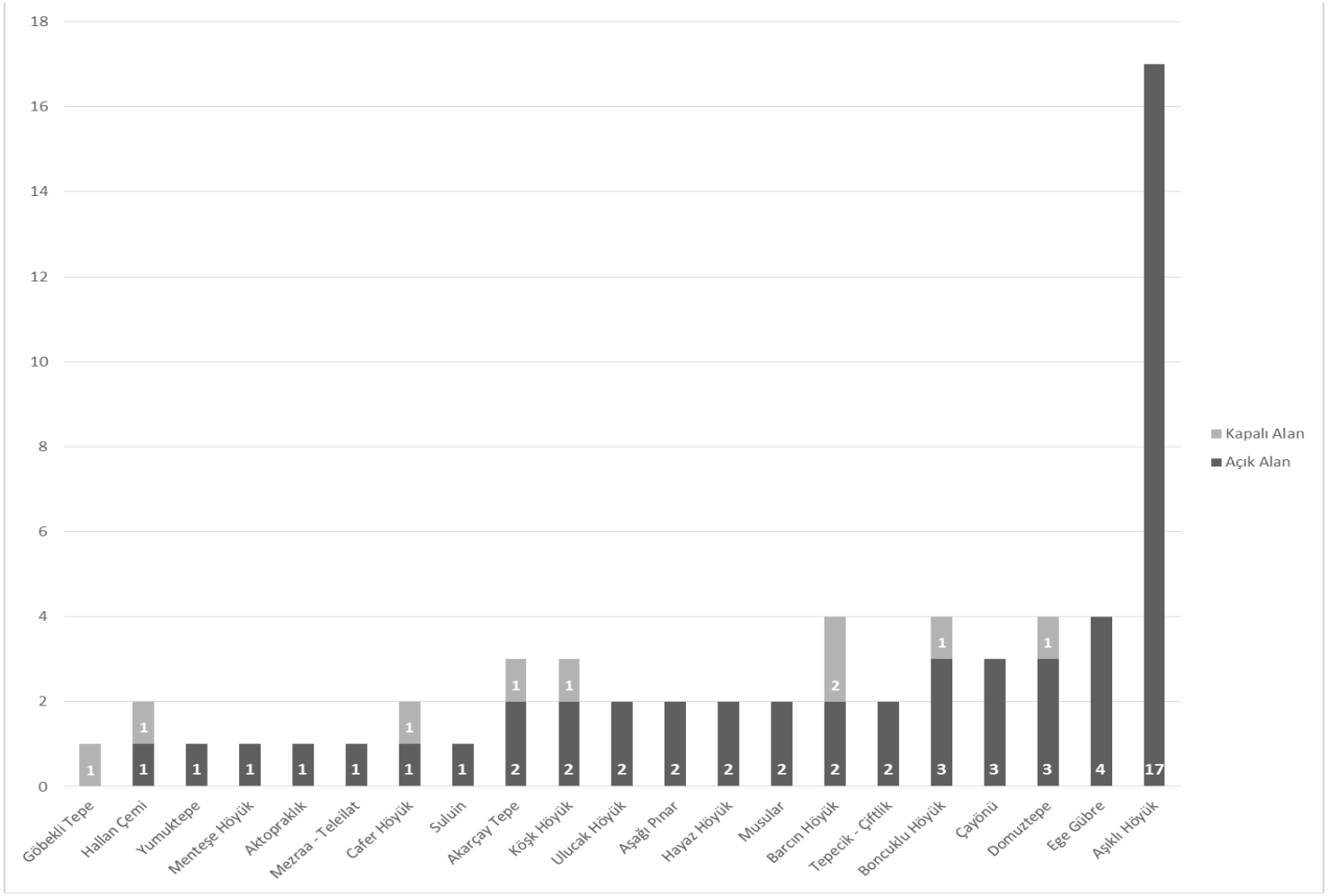
Resim 30: *Domuztepe Operasyon I (Atakuman, Erdem, 2015, s. 5).*

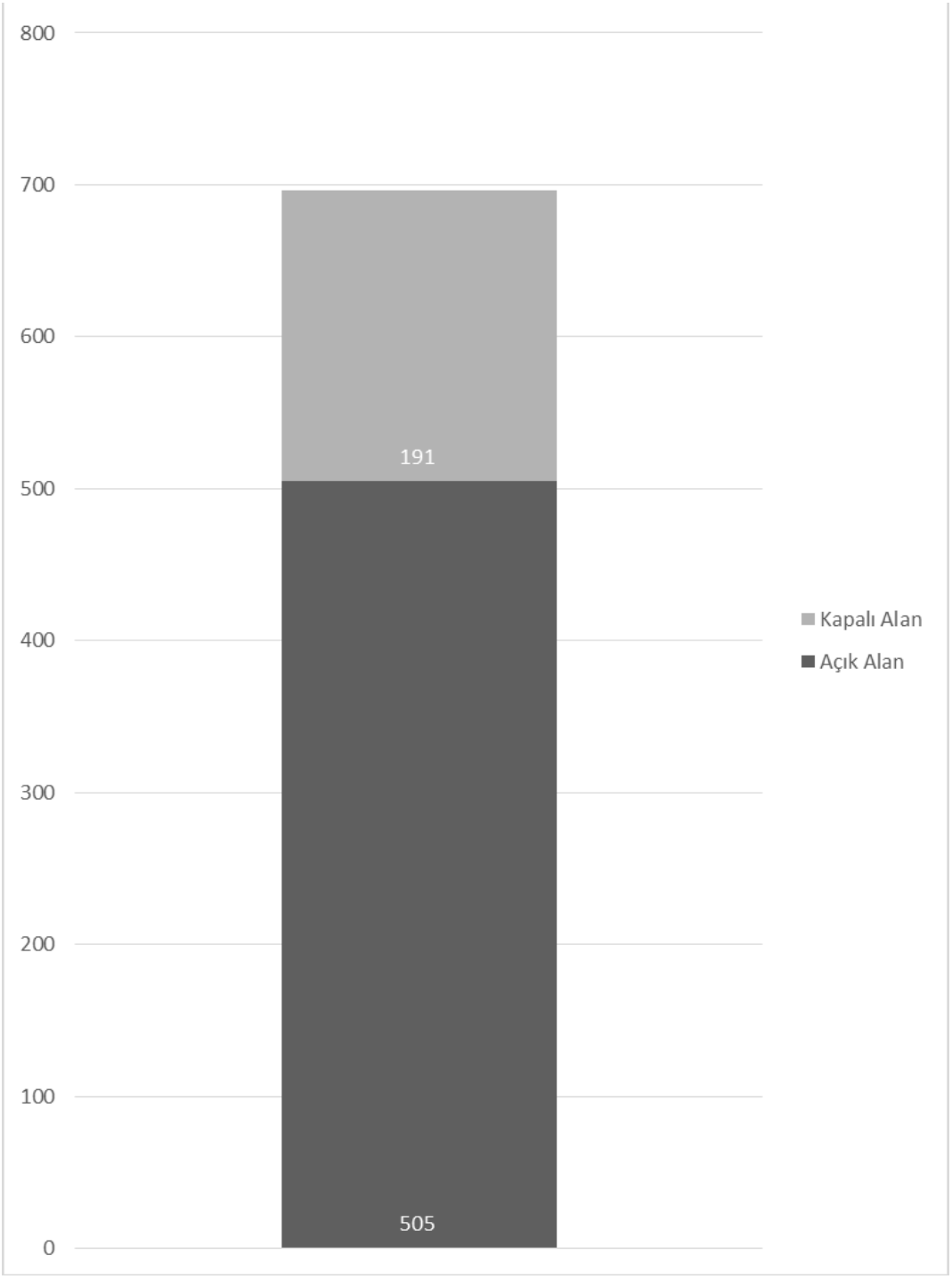
Grafik 2: *Neolitik Dönem yerleşim dağılımı.*

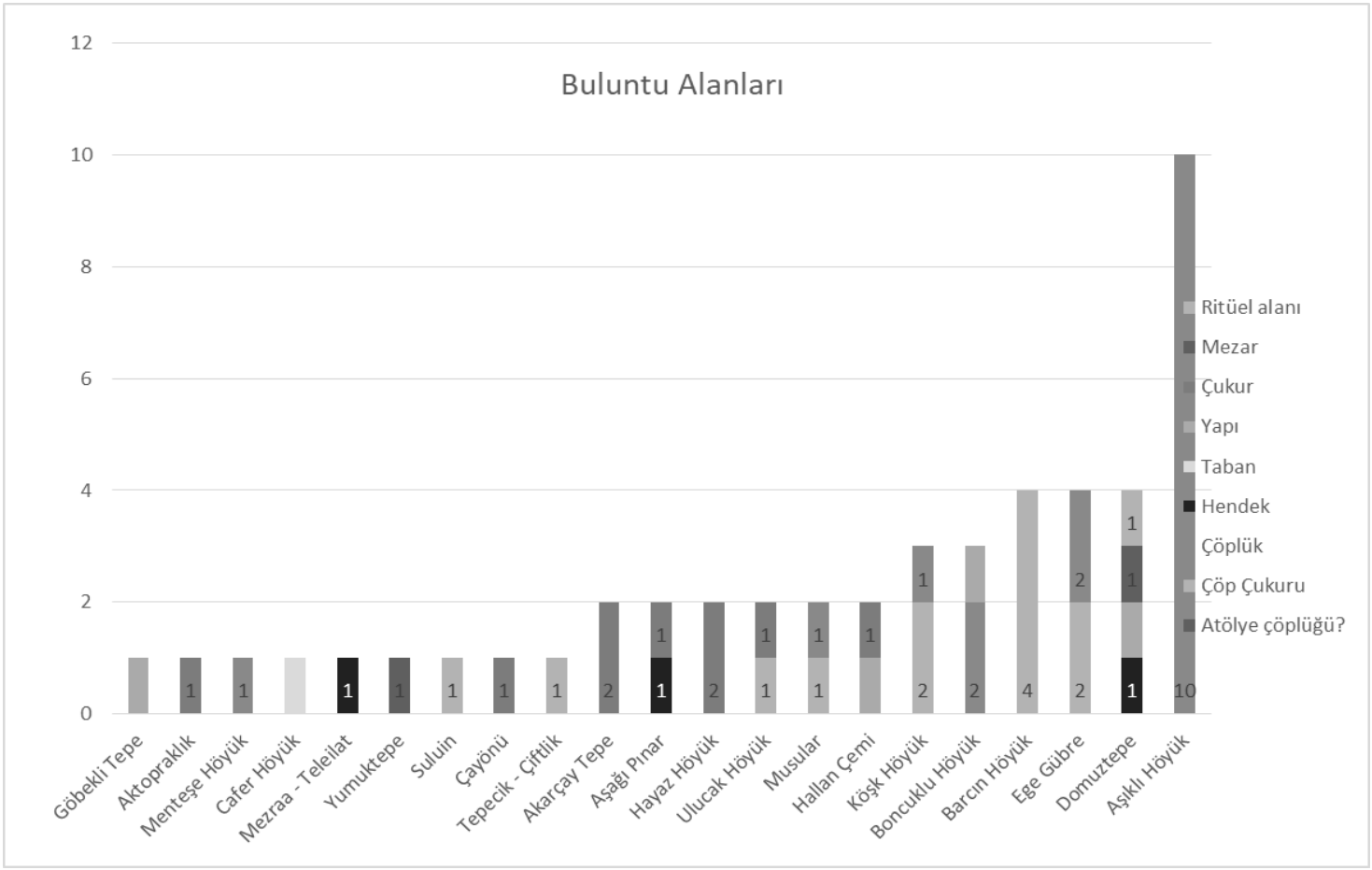
Grafik 3: *Bölgesel dağılım.*

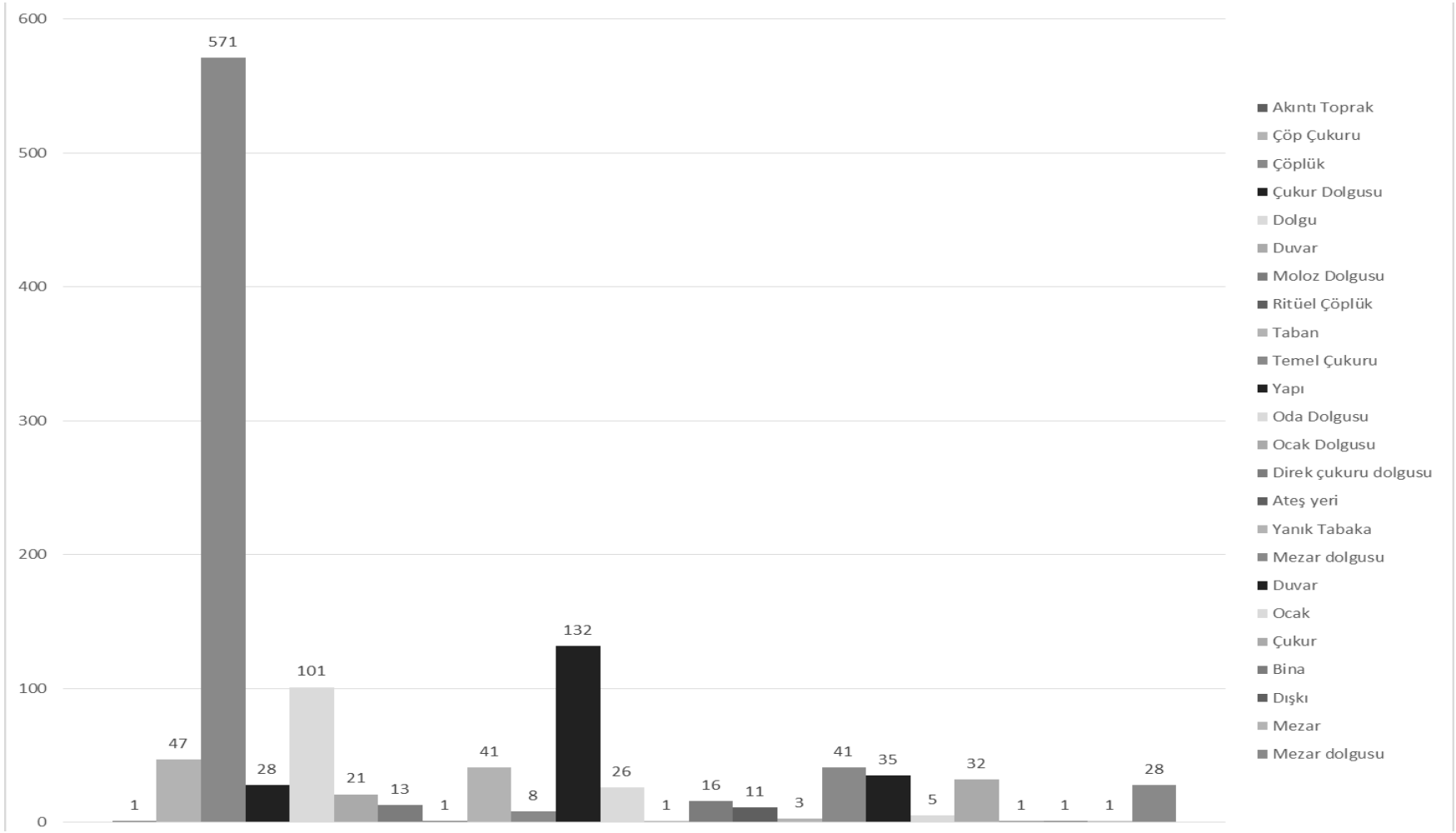
Grafik 4: *Buluntu alanı türlerinin dağılımı.*

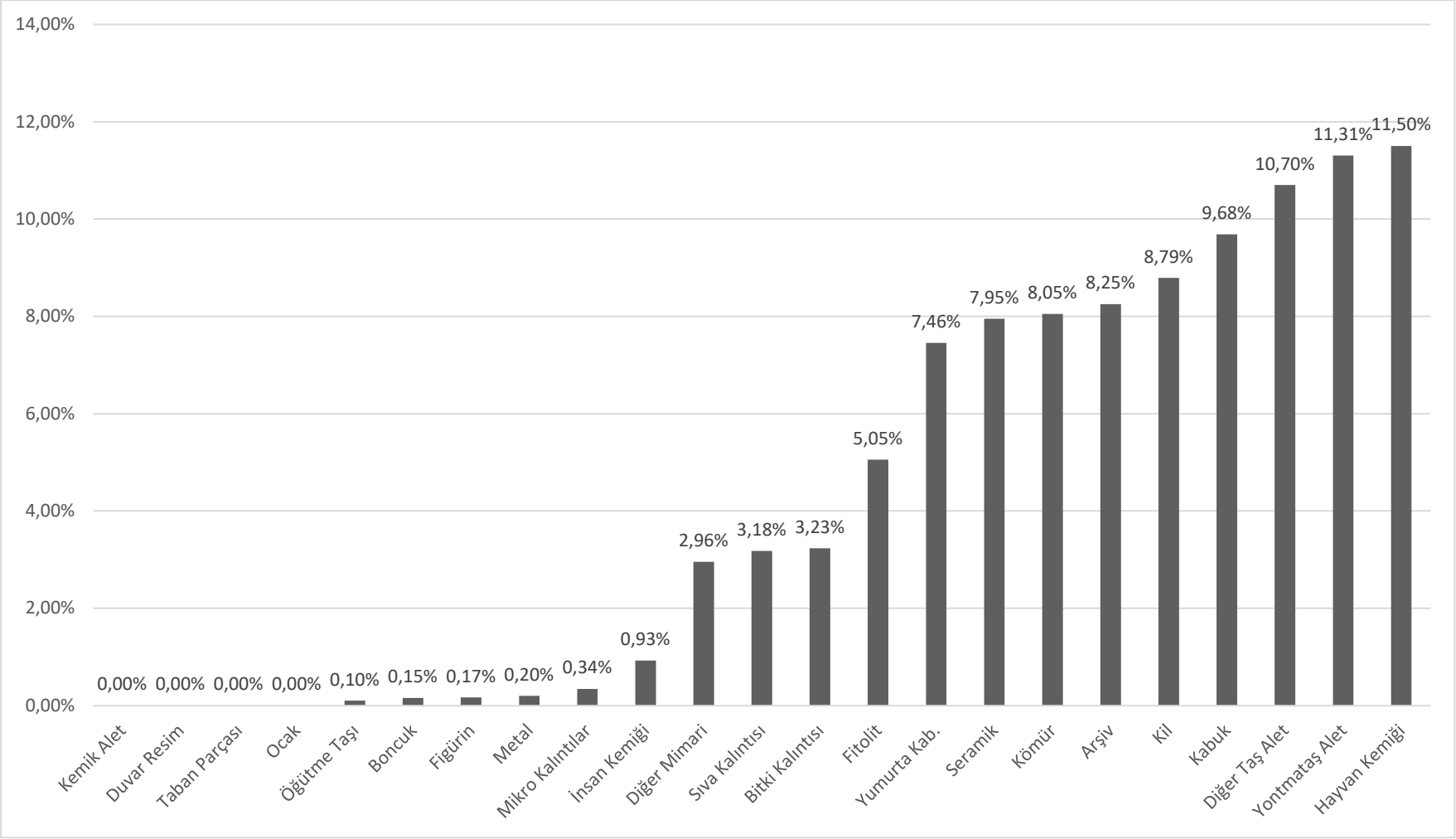
Grafik 5: *Çatalhöyük buluntu alanı türlerinin dağılımı.*

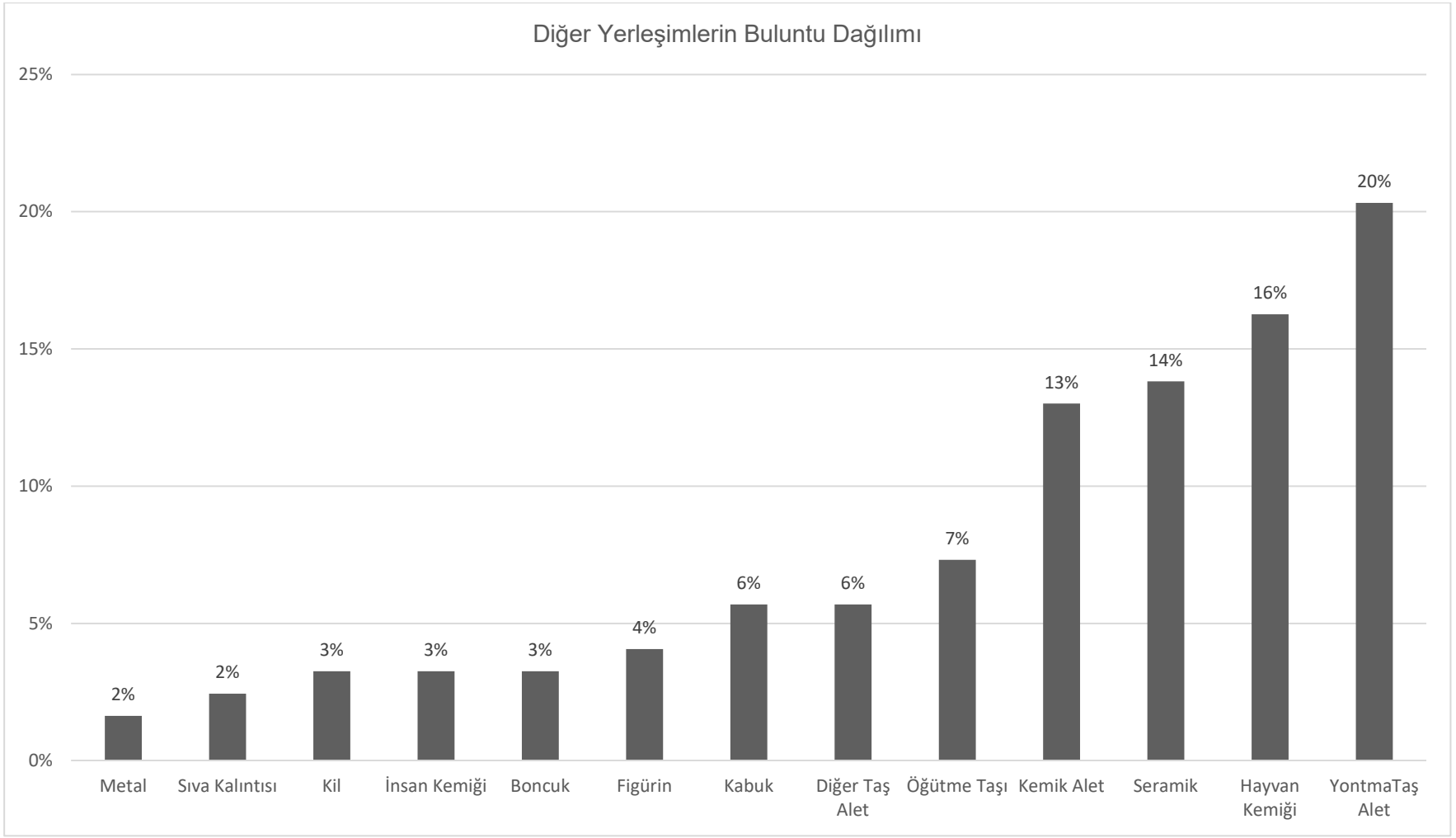
Grafik 6: *Buluntu alanları.*

Grafik 7: *Çatalhöyük buluntu alanı dağılımı.*

Grafik 8: Çatalhöyük buluntu dağılımı.

Grafik 9: Buluntu dağılımı.